

Roy A. Medvedev

Oktoberrevolutionen

Utg. 1980

Översättning: Hans Björkegren

Innehåll

Förord	1
Del 1. Var oktoberrevolutionen oundviklig?	3
1. De olika åsikterna: Den sociala revolutionen och personlighetens roll	3
2. Om den borgerligt demokratiska februarirevolutionen	11
3. Om den socialistiska oktoberrevolutionen	18
4. Massornas spontana och organiserade agerande 1917	23
Del 2. Var oktoberrevolutionen förhastad?	35
5. Är en ”förhastad” revolution möjlig?	35
6. Mensjevikernas och socialistrevolutionärernas inställning	39
7. Bolsjevikernas inställning	46
Del 3: De första hundra dagarna efter oktoberrevolutionen	56
8. De första veckorna efter oktoberrevolutionen	56
9. Den konstituerande församlingen	62
10. Den ekonomiska situationen i januari—februari 1918 och freden i Brest-Litovsk	69
Del 4, Den svåra våren 1918	74
11. Det ekonomiska återuppbyggnadsprogrammet	74
12. Massorna överger bolsjevikpartiet	85
13. Fattigbondekommittéerna och inbördeskrigets början	95
Några slutsatser	103
Förklaringar	110

Lästips – mer om ryska revolutionen

E H Carr, [Ryska revolutionen, del 1](#)

Isaac Deutscher, [Den ryska revolutionen](#)

Ernest Mandel, [Oktoberrevolutionen, statskupp eller revolution?](#)

Alexander Rabinowitch, [Bolsjevikerna kommer till makten](#)

Leo Trotskij: [Ryska revolutionens historia del 1](#), [Del 2](#) och [Del 3](#)

[Bolsjevikerna och den ryska revolutionen](#) (dokumentsamling)

Förord

Den borgerligt demokratiska februarirevolutionen och den socialistiska oktoberrevolutionen i Ryssland 1917 hade fundamentalt olika drivkrafter och följder. Retrospektivt uppfattas dessa revolutioner emellertid ofta som två stadier i den explosiva revolutionära utveckling som kännetecknade Ryssland 1917. Det är därför inte förvånande att nästan varje historisk framställning av oktoberrevolutionen inleds med en redogörelse för händelserna i februari 1917 eller händelser från tiden före första världskriget.

Historiker och politiker av alla schatteringar har haft de mest skiljaktiga attityder till händelserna i Ryssland 1917. Men trots dessa skiftande värderingar och uppfattningar brukar till och med de mest oförtäckta antikommunister erkänna, att den ryska revolutionen var den viktigaste händelsen på 1900-talet. Så skrev den amerikanske professorn James H. Billington 1966:

Om det för 1800-talets tänkare var av fundamental betydelse att ta ställning till franska revolutionen, så är det en fråga av central betydelse för den moderna människan att bedöma den ryska revolutionen. Ja, det sistnämnda är rentav ännu betydelsefullare, eftersom det i dag finns närmare en miljard människor, som anser sig vara den ryska revolutionens arvtagare och för-svarare. De krafter, som frammanades av omvälvningen 1917, gör sig gällande på ett långt på-tagligare sätt än de som ledde till 1789 års franska revolution och de demokratiska omvälv-ningarnas epok.¹

Detta förklarar otvivelaktigt att det alltså finns ett levande intresse för vad som hände i Ryssland detta år som verkar så avlägset och att det alltså kommer ut en kolossal mängd böcker med de mest skilda aspekter på revolutionshändelserna.

Historikern sysslar inte bara med händelser utan också med de teorier som baserar sig på dem. Man gör sig förmodligen inte skyldig till någon överdrift om man påstår, att ingen av de stora händelserna i det förflutna har givit upphov till ett så stort antal teorier som den ryska revolutionen.

Även i Sovjetunionen och bland de officiella historikerna sker en ständig faktainsamling och omprövning av tidigare värderingar och teorier. Det är visserligen sant att det görs på ett komplicerat och motsägelsefullt sätt. Samtidigt som det förekommer oblyg och grov förfälsk-ning av historiska fenomen och förtigande av en mängd ytterst väsentliga historiska fakta, pågår också ett oförtrutet sanningssökande. Sökandet har inte varit utan framgång, även om till och med den hederligaste sovjethistoriker tvingas kryssa mellan konstlade hinder och förbud. Dessa har visserligen blivit färre sedan 20:e och 22:a partikongresserna, men de är fortfarande många. Också historiker, som länge vägrat att följa den ”officiella” kursen, är — ofta utan att själva märka det präglade av de pseudohistoriska stereotyper som inympats hos dem sedan barndomen.

I min bok *Låt historien döma* uttalade jag mig ytterst skeptiskt om de västerländska sovjetolo-gernas möjligheter att reda ut en rad besvärliga problem i sovjethistorien. I dag inser jag, att jag hade fel och att det också i Västerlandet finns åtskilliga historiker som uppriktigt söker sanningen och har lämnat betydande bidrag till den. Ändå är jag alltså övertygad om, att endast sovjetiska historiker kan utföra huvuduppgiften: att skapa den sanningsenligaste bilden av och teorin om 1917 års händelser. Jag tror fortfarande på marxismens styrka och på den sovjetiska historiska forskningens förmåga.

Det bör påpekas, att den som i dag skildrar 1917-1918 års problem ingalunda behöver kon-centrera sig på att mödosamt insamla tidigare okända fakta. Tvärtom drunknar man nästan genast i en uppsjö av redan kända fakta. Nästan samtliga överlevande deltagare i revolutionen

¹ *World Politics*, april 1966, s 452.

och inbördeskriget har lämnat efter sig memoarer och det har publicerats och publiceras alltjämt omfattande dokumentsamlingar om samtliga politiska partier. Problemet är därför inte att vaska fram nödvändiga fakta eller återge händelserna utan att korrekt välja ut och bedöma de viktigaste händelserna och faktauppgifterna till stöd för den teori man företräder. Det gäller naturligtvis också denna bok.

Karl Marx skrev en gång:

Borgerliga revolutioner som 1700-talets kastar sig från framgång till framgång; den ena dramatiska effekten är mer bländande än den andra; människor och ting tycks upplysta av bengaliska eldar; varje dag är fylld av extas; men de är snart förbi, har snart nått sin kulmen, och samhället grips av ett långvarigt bakrus innan det kan tillägna sig resultaten av sin Sturm und Drang-period. De proletära revolutionerna däremot ... sysslar ständigt med självkritik, stannar gång efter annan upp, återvänder till vad som kan förefalla avklarat för att börja om från början; obönhörligt förhånar de de fundamentala bristerna, svagheterna och orimligheterna i de första försöken; de kullkastar sin motståndare som för att få honom att hämta ny kraft ur jorden och åter resa sig och gå emot dem, våldigare än förut; åter och åter ryggas de tillbaka inför sina målsättnings oerhörda dimensioner — tills det uppstår en situation utan återvändo och livet självt utropar: *Hic Rhodus, hic salta!* [latin: Här är Rhodos, här kan du hoppa] detta är det väsentliga!²

För den som vet hur föga självkritiska 1900-talets första proletära revolutioner var kan Marx' ord te sig högst naiva. Jag tror emellertid, att det finns en stor nypa sanning i dem. Ty endast genom att stanna upp och kritiskt betrakta den väg vi gått — och utan att rygga tillbaka för att beslutsamt fördöma egna försummelser, misstag och till och med förbrytelser — kan vi som marxistiska revolutionärer förverkliga våra praktiska och teoretiska målsättningar. Inspirerad av dessa ord av Marx har jag i denna bok studerat några av den ryska revolutionens nyckelproblem.

² Marx och Engels: *Sotjinenija*, del 8, s 122-123. (Den latinska frasen betyder ordagrant: ”Här ligger Rhodos, tag språnget här.”)

Del 1. Var oktoberrevolutionen oundviklig?

1. De olika åsikterna: Den sociala revolutionen och personlighetens roll

Ett av de påståenden som västerländska historiker oftast upprepar är att den socialistiska oktoberrevolutionen, till skillnad från februarirevolutionen, inte var en logisk följd av de sociala, ekonomiska och politiska processerna i landet. Än mindre betraktar dessa historiker den ryska revolutionen som en logisk följd av händelser i Europa eller världen i början av 1900-talet. För dem ter sig oktoberrevolutionen som resultatet av samverkande oförutsedda händelser, vilka skickligt utnyttjades av Lenin och bolsjevikerna. Så skriver till exempel den brittiske sovjetologen David Lane i en av sina böcker, att det ”efter tsarens abdikation uppstod ett politiskt vakuum, som fylldes av bolsjevikerna” men att ”bolsjevikrevolutionen inte var någon oundviklig historisk händelse”.¹

Den amerikanske historikern Robert Daniels hävdar i en essä:

Ur varje rationell synvinkel var bolsjevikrevolutionen ett desperat spel med ytterst små chanser till framgång. Än mindre var chanserna att den skulle kunna bestå någon längre tid. Det var slumpen som förde Lenin till makten och slumpen som lät honom behålla den under de förvirrande dagar som följde. En serie av sådana oförutsedda händelser fick Ryssland att avvika från den kurs de moderna revolutionerna brukat ta och bana väg för det unika fenomenet 1900-talskommunismen.

Daniels hävdar också, att ”oktoberrevolutionen segrade mot all rationell förväntan” och endast till följd av en serie ”lyckliga omständigheter, som ingen kunde ha räknat med. Sovjet-regimens tillkomst och existens under denna tidiga period var närmast ett historiskt mirakel.”²

I sin essä Sex synpunkter på ryska revolutionen förklarar James Billington, att somliga västerländska historiker alltför betraktar oktoberrevolutionen som ett slumpingripande av destruktiva naturkrafter. ”Denna åsikt är gemensam för alla som inte kan se den djupare meningen i revolutionen utan betraktar dess följder med den känsla av förvirring och hjälplös vrede som man erfar inför meningslösa naturkatastrofers intrång i mänskliga angelägenheter.”³

Redan 1921 förhånade den amerikanske kommunisten William Z. Foster åsikter av detta slag: ”Den ryska revolutionen är ett ständigt mirakel för borgarvärlden ... Enligt alla 'erkända' ekonomiska lagar borde den överhuvudtaget inte ha inträffat.”⁴

Sådana argument bemöts inte sällan med den diametralt motsatta åsikten, att oktoberrevolutionen var oundviklig. En före detta kominternfunktionär, Joseph Berger, skriver:

Även om Lenin och bolsjevikerna kring honom kan sägas ha ”gjort” revolutionen, är det riktigare att påstå, att de själva formades av den. Personligen tror jag, att det var fråga om en rörelse, som ingen eller inget kunde hejda ... och denna rörelse lät Lenin och hans medkämpar träda i förgrunden. Inte för att jag vill förringa betydelsen av det förberedelsearbete som utfördes av ryska revolutionärer under flera decennier, men jag anser, att den främsta orsaken till att bolsjevikerna kunde gripa makten i oktober var att de hade folket med sig ... Freden, jordreformen, arbetar- och bondesovjeternas stat — allt detta svarade enligt mitt förmenande mot folkets förväntningar och bolsjevikernas slagord kom i själva verket till som ett gensvar på dessa. Därför lyckades bolsjevikpartiet ta makten i landet.⁵

Någon enhetlig syn på problemen finner man inte heller bland ryska författare tillhörande

¹ *Politics and Society in the USSR*, London 1970, s 48, 50.

² ”The Bolshevik Gamble”, i *Russian Review*, oktober 1967, s 337-340.

³ *World Politics*, april 1966, s 456.

⁴ William Z. Foster: *The Russian Revolution*, Chicago 1921, s 27.

⁵ Iosif (Joseph) Berger: *Krusjenije pokolenija*, Italien 1973, s 19. (En skildring av Stalintidens fängelser och läger, i vilka Berger tillbringade sjutton år, 1935 -1951.) 1956 tilläts han lämna Sovjetunionen. Hans bok publicerades i England under titeln *Shipwreck of a Generation* och i USA under titeln *Nothing But the Truth*.

olika riktningar. En sådan uttalad fiende till den ryska revolutionen som Ivan Bunin* utropar:

Vad var det som hände? Det som hände var Rysslands stora fall och därmed mänsklighetens. Ingenting kan rättfärdiga Rysslands fall. Var den ryska revolutionen oundviklig eller inte? Naturligtvis var den inte oundviklig, ty alla sina brister till trots växte och blomstrade Ryssland; det utvecklades med sagolik snabbhet och förändrades i alla avseenden. Det påstås, att revolutionen var oundviklig därför att folket hungrade efter jord och hatade sina tidigare herrar och alla härskare överhuvudtaget. Men hur kommer det sig, att denna såkallade oundvikliga revolution exempelvis inte berörde Polen eller Litauen? Eller fanns det kanske inga godsägare där, rådde det kanske ingen brist på jord där eller förekom det kanske ingen ojämlikhet där? Och hur kom det sig, att Sibirien — sedan uråldriga tider drabbat av livegenskap och slaveri — inte deltog i revolutionen? Nej, oundviklig var den inte. Ändå inträffade den. Och under vilken fana? Den inträffade på ett skrämmande sätt och fanan var och förblir internationell, dvs den gör anspråk på att vara alla nationers baner och på att ha något nytt och infernaliskt att ge världen i stället för stentavlorna från Sinai och Bergspredikan.⁶

En helt annan åsikt hyllades av den framstående ryske författaren och filosofen Nikolaj Berdjajev, som vid flera tillfällen formulerade den på sitt karakteristiska sätt. I boken *Den ryska kommunismens ursprung och innebörd* skriver han:

Det är mycket viktigt att hålla i minnet, att den ryska kommunistrevolutionen kom till i misär och genom misär, ett demoraliserande krigs misär; den kom inte till i ett överflöd av skaparkraft. Misär är för övrigt alltid förutsättningen för en revolution; revolutionen förutsätter en förtätning av det förflutnas mörker. Därav dess ödesdigra karaktär. Den nya liberalt demokratiska regeringen efter februarirevolutionen proklamerade abstrakta humana principer och abstrakta rättsliga grundsatser där det inte fanns någon organiserande kraft, någon energi som kunde inspirera massorna. Provisoriska regeringens situation var så besvärlig och hopplös, att man knappast kan döma den alltför strängt eller fördöma den. Kerenskij var en revolutionens man — typisk för dess första stadium. I den revolutionära miljön och i synnerhet om det är fråga om en revolution som uppstått till följd av ett krig — är det aldrig personer med modererade liberala åsikter som segrar. De demokratiska principerna lämpar sig för en fredlig tillvaro — och för övrigt inte alltid då — men inte för en revolutionär epok. I revolutionstider är det människor med extremistiska åsikter som segrar, människor med benägenhet och förmåga att upprätta diktatur. Det var bara en diktatur som kunde hejda det slutgiltiga sammanbrottet, kaoset och anarkin ... Bara bolsjevismen visade sig kunna behärska situationen, bara den svarade mot massornas instinkter och de reella förhållandena. Ryssland hotades av total anarki, men den förhindrades av kommunisternas diktatur. De myntade slagord som folket kunde underordna sig. Detta är kommunismens odiskutabla förtjänst inför den ryska staten.⁷

Också Lev Trotskij hävdade vid flera tillfällen, att oktoberrevolutionen var oundviklig:

Innotade i en återvändsgränd spärrar de civiliserade nationerna vägen för dem som håller på att civiliseras. Ryssland slog in på revolutionens väg inte därför att den ryska ekonomin var den första som mognat för socialistisk omvälvning utan därför att landet inte längre kunde utvecklas på kapitalistisk grund. Förstatligande av produktionsmedlen hade blivit nödvändigt för att landet skulle kunna föras ut ur barbariet. Detta är den kombinerade utvecklingens lag för underutvecklade länder.⁸

Givetvis försvarar också en mängd moderna sovjetiska författare tesen om oktoberrevolutionen som oundviklig, låt vara att det sker i andra termer. Exempelvis hävdar V. S. Vasiukov och V. I. Salov, att ”den proletära revolutionen var oundviklig och förutbestämd”

* Betr. personnamn, institutioner, förkortningar etc som inte förklaras i huvudtexten, se kapitlet ”Förklaringar” i slutet av boken.

⁶ Ivan A. Bunin: *Pod serpom i molotom* (Under hammaren och skäran), London 1975, s 211-212.

⁷ Citerat i den ryska paristidningen *Russkaja mysl*, 8 aug. 1974.

⁸ Lev Trotskij: *Tjto takoje SSSR i kuda on idjot* (Vad är Sovjetunionen och vart är det på väg), manuskript 1936, s 4. (Författaren citerar faksimilutgåvan av Trotskijs ryska manuskript, Paris 1972. I tryckt form har boken aldrig utgivits på ryska. På engelska är den känd under titeln *The Revolution Betrayed*, New York 1970, s 5.)

på grund av de klassförhållanden som rådde i landet 1917.⁹

Vad är att säga om påståenden som dessa? Jag tror inte, att det går att helt instämma i något av dem, även om författarna kan prestera åtskilliga slående fakta och övertygande argument till försvar för sin teori.

Innan vi studerar frågan om revolutionens oundviklighet eller slumpmässighet måste vi enas om en definition av begreppen ”revolution” och ”social revolution”. Inom samhällsvetenskaperna finns nästan inga entydiga begrepp; i skilda sammanhang har de olika innehåll, vilket ibland leder till högst skolastiska dispyter. Som jag ser det används begreppet ”social revolution” i två betydelser.

I den första betecknar ”social revolution” en genomgripande förändring av den sociala och ekonomiska strukturen i samhället — en övergång från en samhällsekonomisk formation till en annan, oberoende av övergångens konkreta politiska form. Det var just i denna *allmänna* betydelse som Marx i *Kritik av den politiska ekonomin* skrev om den sociala revolutionen:

På en viss utvecklingsnivå råkar de materiella produktiv-krafterna i samhället i konflikt med rådande produktionsförhållanden eller — vilket blott är ett juridiskt uttryck för samma sak — med ägandeförhållandena under vilka de tidigare har utvecklats. Från att ha varit former för utveckling av produktivkrafterna förvandlas dessa förhållanden till fjättrar för dem. Då inträder den sociala revolutionens epok. Hela den väldiga överbyggnaden omvandlas mer eller mindre snabbt i och med att den ekonomiska grundvalen förändras.¹⁰

I denna vidare betydelse är sociala revolutioner oundvikliga. De direkta politiska aktionerna i Tyskland och Österrike-Ungern 1848-1849 slogs ned. Men under 1800-talets andra hälft skedde i Centraleuropa en genomgripande övergång från feodalism till kapitalism, dvs en social revolution, vilken avslutades med en serie politiska aktioner först efter första världskriget. De reformer ”ovanifrån”, som genomfördes i Japan under 1800-talets sista tredjedel, var i grunden också en social revolution även om den inte ledde till de traditionella statsstrukturernas fall eller till någon radikal förändring inom de härskande klasserna. Också i Europa finns det ju gott om exempel på före detta feodaltherrar som förvandlats till mönsterkapitalister!

Ur marxistisk synvinkel är kapitalismen inte den universella eller bästa formen av social och ekonomisk organisation. Därför måste den oundvikligen övergå i en ny och rättvisare samhällsform, som gör det möjligt att vidareutveckla produktivkrafterna, vetenskapen och kulturen. Vad som avses är naturligtvis socialismen, som redan förekommer i skilda, långtifrån fulländade former på snart sagt alla kontinenter.

Ur den synvinkeln kan oktoberrevolutionen i Ryssland betraktas som det yttre förverkligandet av denna fundamentala historiska nödvändighet, som i andra länder och vid andra tidpunkter kan ta sig helt andra former.

Begreppet ”social revolution” har emellertid också kommit att användas i en snävare betydelse — som beteckning för den politiska maktens språngartade, snabba övergång från den ena samhällsklassen till den andra till följd av massornas agerande eller ett uppror.

Så skriver till exempel den sovjetiske historikern Ja. S. Drabkin:

Den sociala revolutionen innebär en genomgripande omvälvning i samhällslivet, en omvälvning som förändrar dess struktur och utgör ett kvalitativt språng framåt i dess progressiva utveckling. (Den sociala) revolutionen utmärks alltid av aktivt politiskt handlande från massornas sida; där förenas det spontana upproret med en medveten, målinriktad ansträngning att få framför allt samhällets ledning, dvs statsmakten, att övergå till en ny samhällsklass eller klassgruppering ... Det bör

⁹ *Kritika burzjuaznoj istoriografiji sovjetskogo obsjtjestva* (Kritik av den borgerliga historiografin om sovjetsamhället), Moskva 1972, s 34.

¹⁰ Marx-Engels: *Sotjinenija*, 13:7.

också påpekas, att den sociala revolutionen, vilken är mångfasetterad och berör allt det grundläggande i samhällslivet, skiljer sig från de snävare, partiella omvälvningar vilka endast berör en viss sfär, till exempel politiska omvälvningar (statskupper), där det endast är personer i ledningen som byts ut men där den tidigare samhällsstrukturen och den grundläggande politiska inriktningen bibehålls. Den skiljer sig också från fenomen som den industriella revolutionen och den tekniska och vetenskapliga revolutionen. Den sociala revolutionen, som är tidsmässigt koncentrerad och utmärks av massornas direkta agerande, skiljer sig samtidigt från de progressiva samhällsomvandlingar, som sker relativt långsamt och utan direkt deltagande av massorna. I den betydelsen brukar man skilja mellan revolutionära och evolutionära processer, mellan revolution och reform.¹¹

I denna snävare betydelse bestäms den sociala revolutionen inte bara av de sociala lagarnas inre verkan och förhållandet mellan sociala faktorer som oundvikligen uppstår utan också av enskilda politiska gruppers och enskilda ledares agerande. Dessas uppträdande och beslut kan inte vara alltigenom förutbestämda. Också hela politiska partiers agerande kan ibland vara bestämt av en rad subjektiva, tillfälliga faktorer, vilket oundvikligen ger enskilda historiska händelsers konkreta förlopp ett drag av obestämthet och tillfällighet.

Marxismen står främmande för den primitiva föreställningen om ”en absolut determinism”, enligt vilken alla händelser i historien skulle vara förutbestämda och inte kunde ha inträffat på något annat sätt. Varje konkret historisk händelse — även en med de mest betydelsefulla följder — är alltid en komplicerad väv av nödvändiga och tillfälliga processer. Man bör därför i det enskilda fallet tala om händelsens större eller mindre sannolikhetsgrad men däremot inte om dess absoluta oundviklighet. I den historiska och sociala verkligheten innehåller varje situation alltid flera rimliga alternativ; vilket som väljs beror på en mängd omständigheter och handlingar, som långtifrån alltid kan förutses. Historiska fakta vittnar om att det ingalunda alltid är det mest sannolika alternativet som segrar.¹² Tvärtom är det inte sällan just den till synes mest osannolika händelsen som inträffar. Aleksandr Herzen skriver: ”Vi tror inte på nationers mission eller predestination. Vi anser, att nationernas och staternas öden — precis som människornas — kan förändras efterhand, men vi är ändå i vår fulla rätt att dra slutsatser om framtiden enligt sannolikhetsteorin och på grundval av faktiska element.”¹³ I detta kan varje riktig marxist instämma.

Då man studerar de gångna årens och århundradenas händelser ser man klart att till och med de mest storslagna händelsers förlopp var beroende inte bara av de sociala och ekonomiska förhållandena utan också av vissa ”historiska” personers agerande. I långt mindre utsträckning än när det gäller en politisk händelse är handlingar och beslut av någon — till och med den största personlighet — förutbestämda. De historiska skeendena i Europa i början av 1800-talet var intimt förknippade med Napoleons agerande och personlighet. Men med tanke på de ytterligt riskfyllda företag och de många fältslag som förekom innan Napoleon utropades till kejsare av Frankrike kan man säga att Napoleons diktatur definitivt var ett av de minst sannolika alternativen. Ändå var det just det som blev verklighet.¹⁴

I sin briljanta artikel ”Om individens roll i historien” har Georgij Plechanov analyserat det unika exemplet Napoleon:

Genom att spela rollen av Det Goda Svärdet, som var nödvändigt för att rädda samhällsordningen, eliminerade Napoleon alla andra generaler, vilka kunde ha spelat rollen på samma eller nästan samma sätt som han. När samhällets behov av en energisk militär härskare tillfredsstälts, blockerar

¹¹ *Istoritjeskaja nauka i nekotoryje problemy sovrernennosti* (Historievetenskapen och några av dagens problem), Moskva 1969, s 211-212.

¹² A. Herzen: *Sobranije sotjinenij v 30 tomach* (Samlade verk i 30 delar), 14:46.

¹³ *Ibid.*, 6:36.

¹⁴ I en redogörelse för Napoleons återkomst till Frankrike från Egypten 1799 jämför den sovjetiske historikern A. Manfred Bonaparte med en man som spelar mot oddsen 100:1 och vinner. Men var detta Napoleons enda äventyrlighet under den perioden?

samhällsorganismen vägen till den militära diktaturen för alla andra militära begåvningar.¹⁵

Enligt Plechanovs förmenande grundar sig föreställningen om Napoleons specifika roll endast på en optisk villa, något som väl illustreras av historien om mänsklighetens intellektuella utveckling. Plechanov skriver:

När speciella sociala förhållanden i samhället ställer dess intellektuella representanter inför speciella uppgifter, lockar dessa problem de mest framstående intellektens uppmärksamhet ända tills de lösts. Så snart detta skett, inriktas uppmärksamheten på något annat. När begåvningen A löst problemet X, vänder han begåvningen B:s uppmärksamhet från den lösta uppgiften till en ny, problemet Y. Om man undrar vad som skulle ha hänt om A dött utan att ha löst problemet X, kan man få för sig, att den intellektuella utvecklingens tråd i samhället skulle ha brustit. Man glömmer, att i händelse av A:s död skulle uppgiften ha övertagits av B, C eller D och att den intellektuella utvecklingstråden därför skulle förblivit hel trots A:s förtidiga död.¹⁶

Det finns endast en gnutta sanning i Plechanovs resonemang. Om Einstein inte hade upptäckt relativitetsteorin hade den upptäckts av någon annan stor fysiker efter ett antal år och den mänskliga intellektuella utvecklingens tråd skulle ha förblivit hel. De elementära ärftlighetslagarna skulle ha upptäckts också utan Mendel. Om Kolumbus inte hade upptäckt Amerika, skulle någon annan sjöfarare ha gjort det några år senare. Men det är ju inte bara detta slags händelser som är bestämmande för mänsklighetens historia. Om ett barn håller på att drunkna och den förste som får syn på det inte sträcker ut handen, kan det hända att nästa person som kommer förbi överhuvudtaget inte upptäcker barnet i vattnet. Ofta är till och med den störste härförare som givit en felaktig order oförmögen att rätta till situationen; hans armé besegras och han förlorar rentav hela fälttåget. Astronomen som inte upptäckte kometen som skymtade på natthimlen kommer aldrig mer att få syn på den hur omsorgsfulla observationer han än gör.

Det är sant, att då Napoleon uppträdde som ”det goda svärdet” hindrade han alla andra franska generaler från att spela denna roll. Men till och med Plechanov erkänner, att om någon annan och mera fredsälskande general blivit militär diktator, hade han kanske inte fått hela det monarkistiska Europa emot sig. Då skulle de följande händelserna under 1800-talets första hälft ha fått en annan karaktär.

Det finns naturligtvis åtskilliga tänkare som menar att alla handlingar — också de allra största personligheters — är förutbestämda i detalj. Den store ryske fysiologen I. M. Setjenov hävdade exempelvis, att alla mänskliga varelsers handlingar bestäms av de yttre och inre villkoren för deras tillvaro och verksamhet, av miljöns inverkan och människans biologiska tillstånd, varför ”människans skenbart fria vilja bara är ett bedrägeri av självkänslan”.¹⁷ En modern amerikansk filosof hävdar, att ”människan är fri i den mån hon kan göra som hon önskar men 'bunden' i den mån hon tvingas handla mot sin önskan. Alla hennes handlingar — vare sig de utförts efter fritt val eller av tvång — har emellertid sina orsaker och följder.”¹⁸

Detta synsätt är inte nytt. 1734 skrev den store franske filosofen Charles Montesquieu i sin bok *Tankar över orsakerna till romarnas storhet och fall*:

Det är inte slumpen som regerar världen ... Historien bestäms av allmänna lagar. Alla tillfälligheter är underkastade dessa lagar. Om slumpen — dvs en enstaka orsak — under ett fältslag leder till en stats undergång, måste det ha förekommit någon allmän orsak som gjorde det oundvikligt att staten gick under till följd av ett enda slag. Kort sagt: den dominerande tendensen för med sig alla enskilda tillfälligheter.¹⁹

¹⁵ Georgij Plechanov: *Izbrannyje filosofskije proizvedenija* (Valda filosofiska verk), del 2, Moskva 1956, s 327.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ I. M. Setjenov: *Izbrannyje proizvedenijaa* (Valda verk), Moskva 1953, s 114.

¹⁸ *Amerika* nr 68 (1962), s 31.

¹⁹ Citerat av Nicola Chiaromonte i *Paradoks istorii*, Rom 1973. (Detta är en rysk utgåva av Chiaromontes *The Paradox of History: Stendhal, Tolstoy, Pasternak, and Others*, London 1970, s 24.)

Inte heller Lev Tolstoj erkände slumpens roll eller viljestyrkans inflytande på stora händelsers utgång. Utgången är oförutsägbar endast därför att ingen känner Ödet eller den gudomliga försynen. I en analys av Tolstojs åsikter skriver den italienske publicisten och kritikern Nicola Chiaromonte:

Ju högre rang en befälhavare har desto mindre fri är han. ”Den av ödet utvalde” i toppen är bara ett verktyg i ödets hand, en ”gudarnas marionett”. Skälet till detta är enkelt: ju högre post en person har, ju mer betydande hans auktoritet är och ju fler människor, som är underordnade hans vilja, desto större blir det antal risksituationer som utförandet av hans order är beroende av. För att mäktiga personer som Napoleon och tsar Alexander skall få sin vilja igenom krävs det att oräkneliga omständigheter sammanfaller. Vad som till sist blir verklighet är inte deras beslut utan något annat, något oförutsägbart och fatalt. Tolstoj citerar bibeln: ”Konungarnas hjärta vilar i Guds hand” ... Den Stora Människan är sannerligen ”den av ödet utvalde” ... Den som bekläts med makt är maktens redskap, inte dess herre.²⁰

Nyligen har den amerikanske psykologen B. F. Skinner uttalat åsikter, som förnekar all viljefrihet. Han inte bara förnekar viljans frihet som en illusion utan försöker också visa att de inre orsakerna ingenting betyder för det mänskliga beteendet. För att en kultur skall överleva arrangeras de yttre faktorerna (miljön) på ett sådant sätt att människorna beter sig på önskat sätt. Skinner hävdar, att man kan förutse en människas beteende och styra och kontrollera det som en kemisk reaktion med hjälp av vad han kallar behaviorism, vilken inriktar psykologins uppmärksamhet inte på individens inre värld utan på hennes omvärld.²¹

Jag kan inte instämma i detta slags åsikter. Redan Aleksandr Herzen påpekade i ett av sina brev:

Det vore orimligt att betrakta människan som ett undantag från den allmänna lagen och tillskriva henne en subjektiv viljekraft, som inte är underkastad denna lag. Det hindrar inte att människan inom sig kan odla upp en förmåga — bestående av förnuft, lidelse och minne — att ”väga” omständigheterna och valet av handlingar. Det sker inte på grund av någon påstådd viljestyrka eller Guds nåd utan tack vare hennes egna organ och deras både medfödda och förvärvade möjligheter; de har uppstått och kombinerats på tusen olika sätt i samhällstillvaron. En handling är ur den synvinkeln otvivelaktigt en funktion av organismen och dess utveckling, men den är inte lika nödvändig och ofrivillig som andhämtning och matsmältning ... Människan är en moralvarelse, dvs en samhällsvarelse med frihet att handla inom sitt medvetandes och sitt förnufts ram.²²

Tolstoj hade helt fel då han förringade Napoleons, tsar Alexanders eller Kutuzovs möjligheter som härförare. Uppenbarligen inträffar det att det inte är befallningarna uppifrån som blir avgörande för de militära och politiska händelsernas förlopp. Sommaren 1941 och våren 1942 gav Stalin en rad order som var utförbara och stannade på papperet. 1944-1945 befann sig Hitler ofta i samma belägenhet. Men det finns också en mängd exempel på fältslag där just härförarens vilja och skickliga ledning blev utslagsgivande.

Jag skulle vilja gå längre än Herzen i fråga om människans möjligheter till fritt val. Hos varje människa förekommer en kombination av materiella och intellektuella egenskaper, som ofta gör hennes handlingar oförutsägbara, låt vara att deras inverkan på de yttre händelsernas förlopp kanske inte är alltför betydande. Människorna är inte allsmäktiga, men den enskilda människans beteende och tankar är inte totalt förutbestämda av inre eller yttre faktorer. Inte heller bestäms det mänskliga handlandet av Försynen. Envar har alltså en låt vara mycket begränsad valfrihet; människan kan fatta självständiga beslut och ta ansvar för sitt handlande.

Naturligtvis är det mänskliga medvetandet inte opåverkat av en mängd inre och yttre faktorer, men det är inte heller bara en reflex av dem. Som intellektuell varelse har människan en viss förmåga att agera, vilket inom vissa gränser kan förändra de yttre materiella händelsernas och

²⁰ Ibid., s 58.

²¹ Se B. F. Skinner: *Beyond Freedom and Dignity*, New York 1971.

²² Herzen: *Sobranije sotjinenij*, 20:440.

processernas förlopp både i hennes egen tillvaro och i mänsklighetens historia.

Roger Garaudy har skrivit: ”Vi tror inte på någon framtid som inställer sig automatiskt och vars historia skrivits i förväg och inte skapats av människorna själva. Flera framtidsvarianter är möjliga och var och en av oss har ansvar för vilken som väljs.”²³

Låt oss — utan att fördjupa oss i dessa komplicerade filosofiska problem — bara påpeka, att vår syn på saken sammanfaller med den sovjetiske historikern Leonid Rendels. I ett intressant men tyvärr alltför jämnt opublicerat arbete skriver han:

Det är ändamålsenligt att betrakta den historiska processen ur två olika synvinklar. För det första som en process, där människors beteende bestäms av objektiva lagar och yttre omständigheter oberoende av dem själva. Därmed blir det möjligt att ge en sann bild av de agerandes situation på den historiska scenen. Och för det andra som en process, som *fritt* styrs av de agerande. Därmed blir det möjligt att bättre bedöma de negativa och positiva följderna av de agerandes vilje-yttringar.²⁴

Då vi nu övergår till frågan om oktoberrevolutionen måste vi säga rent ut, att denna händelse inte bara var resultatet av en som det kan förefalla oemotståndlig och ohejdbar massrörelse och att den inte heller uteslutande var beroende av bolsjevikpartiets målmedvetna agerande. Oktoberrevolutionens seger är oskiljaktigt förknippad också med många enskilda parti-medlemmars verksamhet, till exempel Sverdlovs, Trotskijs, Antonov-Ovsejenkos, Raskolnikovs och Dybenkos. Men under revolutionen 1917 spelades huvudrollen otvivelaktigt av Vladimir Lenin, vars verksamhet har präglat 1900-talet i långt större utsträckning än Napoleons präglade 1800-talet.

I en anonym recension av Aleksandr Solzjenitsyns bok *Lenin i Zürich* — den svagaste, illvilligaste och osannaste av hans böcker — heter det i emigranttidskriften *Kontinent*: ”I Zürich befann sig Lenin bara i närheten av den 'historiens gåva', som hans majestät Slumpen skulle skänka honom. Lenin spelade en obetydlig roll under förberedelserna till den ryska revolutionen. Men i denna obetydlighet skymtar redan den roll han skulle komma att spela genom att utnyttja denna revolution.”²⁵

Det falska i påståenden av det slaget är så uppenbart att de inte behöver tillbakavisas.²⁶ Lenins roll under de första tjugo åren av vårt århundrade var i själva verket långt betydelsefullare än någon av hans samtidas, även om hans uppstigande till makten i det yttre inte var lika frapperande som Napoleons. De uppgifter Lenin hade att lösa var också ojämförligt mycket svårare. Egentligen konsoliderade och kodifierade Napoleon endast resultaten av den redan genomförda borgerligt demokratiska sociala revolutionen. Lenin stod inför uppgiften att organisera en ny revolution och att föra den till seger.

Redan under det av Lenin skapade bolsjevikpartiets första dagar fanns det ingen som kunde ersätta honom som partiledare. Detta insåg de övriga bolsjevikerna utmärkt väl, och då det uppstod särskilt skarpa meningsmotsättningar, gjorde Lenins hotelser att lämna partiledningen större verkan än alla andra argument. Så uppfattades Lenins roll av praktiskt taget samtliga

²³ Roger Garaudy: *Krutoj povorot sotsializma*, specialutgåva, förlaget Progress, Moskva, s 11. (Detta är uppenbarligen en hemligstämplad rysk utgåva, tillgänglig endast för sovjetiska specialister, av ett kritiskt arbete av den framstående franske marxisten Garaudy. Publicerad i Frankrike 1969 under titeln *Le grand tournant du socialisme*.)

²⁴ Leonid Rendel: *Ob osobennostiach istoritjeskogo razvitija Rossiji* (Om särdragen i Rysslands historiska utveckling), s 159. (Som historieforskare i Moskva omkring 1956 var Rendel med om att grunda en systemkritisk marxistisk förening. Gruppen avslöjades och medlemmarna arresterades 1957. Rendel dömdes till tio års arbetsläger för ”antisovjetisk verksamhet”. Efter hans frigivning 1967 har myndigheterna fortsatt att trakassera honom och hans arbeten får inte publiceras.)

²⁵ *Kontinent* nr 6:441.

²⁶ Dock finns en ingående analys av Solzjenitsyns bok i Boris Souvarines långa artikel ”Solzjenitsyn et Lenin” i den franska tidskriften *Est et Ouest*, jan. 1-15, 1976.

motståndare till bolsjevikerna. N. Suchanov har skrivit: ”Att bli utan Lenin — vore det inte detsamma som att slita hjärtat ur kroppen eller hugga av huvudet? I partiet fanns ingen annan än Lenin ... Utan Lenin var några få stora generaler ett intet — som en mängd väldiga planeter utan Solen.”²⁷

Men Lenin var ingen profet, ingen jorderepresentant för något slags högre makt. Nikolaj Berdjajev misstar sig svårt då han betraktar Lenin som ”sänd av ödet, en ödesmänniska”. Lenin var en vanlig människa, som kunde begå misstag och inte var skyddad mot de faror som väntade. Vi skall här inte tala om de välbekanta attentaten mot hans liv men nämna en omständighet som inte är lika känd: att han var nära att drunkna den 15 december 1907 då han illegalt tog sig över gränsen; Bottenhavets svaga isar gav vika under honom och hans båda vägvisare.

I sin bok *Den okände Lenin* ställer N. V. Valentinov den retoriska frågan:

Vad skulle ha skett om Lenin drunknat den 15 december 1907? Hade oktoberrevolutionen ägt rum? Och om den gjort det — skulle den utan Lenin ha fått den sociopolitiska karaktär som han ”påtvungade den” med sina dekret, tvärtemot den marxism som förfäktades av Plechanov, vilken ansåg att ”ingen stor man kan tvinga på samhället relationer som inte svarar mot det”? Spelade inte en sådan obetydlighet som att Lenin lyckades rädda sig över till ett tjockare isskikt en roll under de historiska händelser som föregick oktoberrevolutionen? Obetydliga tillfälligheter spelar en viktigare roll i de största historiska händelser än man brukar anse.²⁸

Det finns ett visst mått av sanning i detta resonemang, ty om Lenins personliga öde blivit ett annat 1907, 1914-1915 eller 1917-1918, skulle den revolution han proklamerade och organiserade ha kunnat utvecklas på ett annat sätt.

Inte heller bolsjevikpartiets motståndare och tillfälliga bundsförvanter agerade på ett förutbestämt sätt. Också ur den synvinkeln är det uppenbart, att oktoberrevolutionens seger inte var oundviklig, även om den inte var någon tillfällighet. Under varje period som föregick revolutionen fanns skilda utvecklingsalternativ; det fanns också olika alternativ för händelseutvecklingen efter oktoberrevolutionens seger i Petrograd. Det inser också de mera uppmärksamma utländska historiker som skrivit om oktoberrevolutionen. William H. Chamberlin ser den i sitt tvåbandsverk om ryska revolutionens historia inte som någon ren tillfällighet för Ryssland och världen. Men han skriver: ”Därmed inte sagt att vartenda steg som togs bort från Nikolaus II: s traditionella regim och i riktning mot Lenins revolutionära diktatur var fatalt oundvikligt.”²⁹

Naturligtvis kan det som hänt inte korrigeras. Studiet av de skilda alternativen och de försummade möjligheterna borde ändå vara föremål för historikernas intresse. Dessa kunskaper är till gagn inte bara för framtidsforskare och vetenskapsmän inom andra discipliner. De är till nytta också för den praktiska politikens män — förutsatt, naturligtvis, att de vill lära sig något av historien. Tyvärr möter man den viljan bara hos ett fåtal politiker. Hegels berömda aforism att det enda historien lär oss är att ingen lär sig någonting av historien är riktig till och med i fråga om de politiker som ständigt hävdar att de i sin verksamhet vägleds av den enda sant vetenskapliga ideologin i vår tid.

²⁷ N. N. Suchanov: *Zapiski o revoljutsii* (Anteckningar om revolutionen), Berlin-Petrograd-Moskva 1922, s 4-55.

²⁸ V. Valentinov (N. V. Volskij): *Maloznakomyj Lenin* (Den föga kände Lenin), Paris 1972, s 96.

²⁹ *Russian Review*, jan. 1967, s 12.

2. Om den borgerligt demokratiska februarirevolutionen

Godtar man de teser som lagts fram här, måste man också dra slutsatsen att inte heller februarirevolutionen 1917 var någon absolut oundviklig händelse. Det oskickligt förda kriget, vilket blev alltmer impopulärt bland arbetar- och bondemassorna, soldaternas allt svårare umbäranden i skyttegravarna, det alltmer förvärrade ekonomiska kaoset, jäsningen inom intelligentian och småborgerligheten — allt detta gjorde det sannolikt att självhärskardömet skulle störtas genom en revolution. Sannolikheten för en revolutionär händelseutveckling ökade oavbrutet för varje månad 1916 och för varje vecka i januari och februari 1917. Ändå var det ännu bara fråga om en *möjlighet*, dvs ett alternativ i den historiska situationen.

I själva verket var Ryssland revolutionärt anfäktat redan före inträdet i första världskriget. Det envist bevarade självhärskardömet, som framför allt representerade de halvfeodala storgodsägarnas makt, byråkratin och korruptionen, förtrycket mot de nationella minoriteterna, Rysslands allt starkare beroende av utländskt kapital, den tilltagande utarmningen av en betydande del av befolkningen och den samtidigt pågående och relativt snabba kapitalistiska utvecklingen — allt detta underminerade den tidigare ryska tsarregimen.

Den ortodoxa kyrkan förmådde naturligtvis inte hejda dessa processer. Aleksandr Solzjenitsyn har nyligen skrivit:

Nej, sanningen tvingar mig att säga, att ryska kyrkans tillstånd i början av 1900-talet, dess prästerskaps förnedring sedan sekler, dess foglighet gentemot staten och sammansmältning med den, dess förlust av den andliga självständigheten och därmed dess förlust av auktoriteten bland huvudparten av de bildade klasserna och arbetarna i städerna och — mest skrämmande av allt — denna auktoritets vacklande ställning också bland flertalet bönder — detta den ryska kyrkans tillstånd var ett av huvudskälen till det oåterkalleliga i de revolutionära händelserna ... Ack, ryska kyrkans tillstånd strax före revolutionen svarade inte alls mot de djupa, andliga faror som hotade vårt sekel och vår nation — vi var de första som stod i tur. De vitala krafter inom kyrkan, vilka framtvingat de räddande reformerna och synodens sammankallande, misslyckades, förtryckta som de var av den självsvåldiga statsapparaten och hämmade av sina kollegers slöa blidhet, och de misslyckades så uppenbart, att rödgardisterna riktade sina kanoner och sköt mot taken och kupolerna medan synoden sammanträdde.¹

Risken för en revolution var så uppenbar, att till och med inte alltför framsynta monarkister såg den. Efter upplösningen av den första riksduman, som tsaren funnit alltför radikal, skrev furst Jevgenij Trubetskoj, som själv betecknade sig som ”jordägare och monarkist”, till Nikolaus II:

Ers majestät! Böndernas traktan efter jord är oemotståndligt stark. Envar som motsätter sig tvångsöverlåtelse av jorden kommer att sopas bort från jordens yta. Den överhängande revolutionen hotar med konfiskation och sätter våra liv i fara. Inbördeskriget är bara en tidsfråga. Det är möjligt att regeringen lyckas undertrycka den revolutionära rörelsen med repressiva åtgärder. Så mycket fruktansvärdare då den följande och sista explosionen, vilket kommer att störta den rådande ordningen och utplåna den ryska kulturen. Ers majestät kommer själv att begravas bland ruinerna.²

1905-1907 års revolution misslyckades, men de underjordiska krafter, som drivit fram den, fortsatte att växa. De reformer, som genomfördes av premiärministrarna Pjotr Stolypin och Aleksandr Krivosjejin 1906-1912, syftade till att förhindra en ny revolution. Men reformerna var inte tillräckligt genomgripande och konsekventa för att uppnå sitt syfte. De påskyndade den ekonomiska utvecklingen både i städerna och på landsbygden men undanröjde inte de främsta hindren för den kapitalistiska utvecklingen i Ryssland. Naturligtvis hade Ryssland

¹ I den ryska publikationen *Vestnik RChD* (Russkogo Christianskogo dvizjenija; Ryska kristna rörelsens bulletin), nr 112-113, s 106-107.

² Citerat av M. Visnjack i artikeln ”19 fevralja 1861 goda” (19 febr. 1861) i den mensjevnikiska tidskriften *Sotsialistitjeskij vestnik* (Socialistbulletinen), 1960, nr 2-3.

ännu inte — som Trotskij påstod — ”hamnat i en återvändsgränd” utan kunde ha utvecklats ganska snabbt på kapitalistisk grund. Men djupt felaktigt är också Ivan Bunins påstående att Ryssland ”blomstrade och växte med sagolik snabbhet och förändrades i alla avseenden”.

I själva verket sökte monarkin räddningen just i kriget, som tsarhovet väntade sig skulle bli segerrikt och kort. Men långtifrån alla i tsarens omgivning delade dessa förhoppningar. I februari 1914, då risken för en militär konflikt med Tyskland var uppenbar, varnade förre inrikesministern Pjotr Durnovo tsaren för att kriget skulle leda till revolutionära konvulsioner av politisk och social natur i de besegrade länderna. Och Ryssland var ingalunda skyddat mot sådant. Durnovo skrev, att i händelse av militära motgångar ”blir en social revolution i alla dess extrema yttringar oundviklig hos oss ... Det börjar med att alla misslyckanden skylls på regeringen. I de lagstiftande organen inleds en vildsint kampanj mot den, vilket leder till revolutionära demonstrationer i landet. Dessa kommer omgående att mynta socialistiska slagord. Den besegrade armén kommer att visa sig vara alltför demoraliserad för att kunna tjäna som en bastion för lag och ordning. De lagstiftande organen och intelligentians oppositionspartier kommer inte att vara i stånd att hejda de folkupprorets stormvågor, som de själva har piskat upp, och Ryssland kommer att drabbas av en hopplös anarki, som kan mynna ut i Gud vet vad.”³

Men den ryska monarkin lyssnade inte på profetiorna utan inträdde i kriget. Men kriget, som började med motgångar för Ryssland och blev alltför utdraget, förvärrade bara de djupgående motsättningarna i det ryska samhället.

Ändå hade monarkin också 1915-1916 flera möjligheter att manövrera politiskt, att slå till reträtt eller kompromissa med riksduman och liberalerna, vilka i grund och botten inte krävde några större eftergifter. Efter en rad våldsamma, regeringsfientliga utfall i riksduman skickade den extrema högergrupp som anfördes av Pjotr Durnovo en ny skrivelse till tsaren:

Liberalerna är så svaga, så splittrade och — det skall sägas rentut — så obegåvade, att deras seger skulle bli lika kortvarig som osäker. Vad skulle det då ha för betydelse att ett ansvarigt ministerium inrättas? Högerpartierna skulle gå under, totalt och slutgiltigt. Mittenpartierna — centern, de liberala konservativa, oktobristerna och progressisterna skulle slukas av de konstitutionella demokraterna, vilka till en början också skulle få en avgörande betydelse. Konstitutionella demokraterna skulle dock riskera samma öde ... Och sedan? Sedan skulle det bli den revolutionära mobbens och kommunens tur, dynastin skulle falla och de egendomsägande klasserna utsättas för pogromer.⁴

En kompromiss med monarkin söktes också av de kretsar och partier i riksduman som gått samman i det så kallade Progressiva blocket. I blocket ingick inte bara dumans ”borgerliga partier och fraktioner” — vilket akademiledamoten I. Mints påstår i sitt trevolymarbete, som formligen vimlar av felaktigheter och förvanskningar.⁵ Godsägarna var det dominerande elementet i oktobristpartiet, som ingick i blocket. Också i centerfraktionen och bland nationalisterna, som tillhörde blocket, återfanns åtskilliga representanter för de reaktionära jordägarna. Bildandet av Progressiva blocket visar, att Nikolaus II och hans omgivning höll på att förlora också sina nyligen lojala anhängares stöd. Även om blockdeltagarnas anföranden kunde vara mycket skarpa och ge kraftigt eko i landet, pläderade oppositionspartiernas ledare endast för blygsamma reformer; på så sätt räknade de med att kunna förhindra en revolution. De krävde ”en regering som åtnjuter förtroende” och med ansvar både inför tsaren och duman. De hade ingalunda någon önskan att överta hela makten utan eftersträövade att dela den med monarkin. Några år efter revolutionen skrev en av blockets ledare, Vasilij Sjulgin:

³ D. Anin: *Revoljutsija 1917 goda glazami rukovoditelej* (1917 års revolution sedd med dess ledares ögon), Rom 1971, s 77-78.

⁴ Fjodor Dan: *Proizchozjdenije bolsjevizma* (Bolsjevismens ursprung), New York 1945, s 444-445.

⁵ I. I. Mints: *Istorija Velikogo Oktjabrja* (Den stora Oktoberrevolutionens historia), 3 del, Moskva 1966, 1967, 1973.

Vi hade fötts och uppfostrats till att lovorda eller kritisera regeringen samtidigt som vi beskyddades av den. I nödfall kunde vi utan vända flytta från deputeradestolarna till ministertaburettarna — under förutsättning att det kejserliga gardet skyddade oss. Men då vi stod inför regimens möjliga fall, inför det bottenlösa svalget, gick det runt i huvudet på oss och hjärtat domnade. Mellan Tauriska palatsets vita pelare stirrade vanmakten emot mig. Denna blick var fylld av ett skrämmande förakt.⁶

Då en annan rysk liberal ledare, Vasilij Maklakov, begrundade revolutionens orsaker, drog han slutsatsen att liberalerna varit ”överambitiösa” i sin kritik av ”den historiska maktformen”, dvs tsarismen. Maklakov beklagade, att liberalerna under den första revolutionen vägrat att ingå i regeringen Witte. Han beklagade, att liberalerna inte givit regeringen Stolypin det stöd den borde ha fått. Speciellt fördömde denne ”ångerfulle liberal” sina meningsfränders politik under första världskriget. Efter revolutionen skrev Maklakov:

När allt kommer omkring var det kriget som drev Ryssland till revolution. Utan det skulle det inte ha blivit någon revolution. Men om Ryssland endast förmådde kämpa i tre år efter åtta års konstitutionell regim — är det då så djärvt att förmoda att om de åtta åren förflutit på ett annat sätt skulle Ryssland ha kunnat hålla ut till krigets slut? I konstitutionellt arbete tillsammans med offentligheten skulle den historiska maktformens sunda element ha fått ett sådant stöd att de hade kunnat besegra sönderfallets allt farligare mikrober ... Konsekvenserna är så kolossala, att man inte vågar föreställa sig deras dimensioner.⁷

Men detta är ingenting annat än en illusion, ty före kriget var ”den historiska maktformens sunda element” alltför obetydliga. Varken Nikolaus II eller kejsarinnan eller någon i hovkamarillan kunde bedöma situationen, och inte på någon punkt ville de göra eftergifter ens åt sina tidigare anhängare. I tsarens omgivning fanns inte längre någon av samma format som Pjotr Stolypin. Nikolaus II gjorde ständiga ommöbleringar i ministerrådet; på nyckelposter placerade han obegåvade monarkistiska byråkrater som visat sig oförmögna att styra landet i fredstid och som i än högre grad var det under krigsförhållanden.

Härskardynastins blindhet berodde naturligtvis på klassfördomar, på tsarens vägran att avstå från minsta gnutta makt, och på godsägarnas och det byråkratiska överskiktets ovilja att avstå från ett uns av sina privilegier. Avgörande i situationen var ändå icke förutbestämda faktorer som den siste tsarens intellektuella torftighet och viljesvaghet och den lika påtagliga torftighet som utmärkte hans fanatiska gemål med sin hysteriskt mystiska läggning.

Den 14 december 1916 uppmanade Aleksandra Fjodorovna sin man i ett brev: ”Var som Peter den store, Ivan den förskräcklige eller tsar Paul — krossa dem alla.” (Hon avsåg framför allt oppositionen i duman.)⁸ Samtidigt som hon klandrade tsaren för överdriven godhet och mildhet skrev hon: ”Jag önskar att du kunde tygla dem alla med ditt intellekt och din erfarenhet. De måste lära sig bäva inför dig. Minns, att du är kejsare och att ingen törs vara så förmäten.”⁹

Naturligtvis var Nikolaus II varken mild eller god. Däremot var han loj, trög, ointelligent, disträ, karaktärlös och allt annat än djärv. Händelserna gjorde honom deprimerad, han kunde inte förstå dem och därför var han oförmögen till beslutsamma initiativ. Trotskij ansåg att Nikolaus II och franske kungen Ludvig XVI, som också störtades och avrättades av folket, var mycket lika till karaktären. Men det var en ren tillfällighet — och för övrigt kan revolutioner inträffa också under allt annat än svaga monarkers regering.

Men upplösningen i det ryska samhällets överskikt påskyndade och underlättade revolutionen.

⁶ V. Sjulgjin: *Dni* (Dagar), Leningrad 1927, s 124.

⁷ Georgij Adamovitj: *V. A. Maklakov, politik, jurist, tjelovek* (Politiker, jurist, människa), Paris 1959, s 110-111.

⁸ *Perepiska Nikolaja i Aleksandry Romanovych* (Nikolaus och Alexandra Romanovs brevväxling), del 4, Moskva 1926, s 129.

⁹ Ibid. del 3, Moskva 1923, s 167.

Fenomenet Rasputin var bara en av många yttringar av de styrandes moraliska upplösning, intellektuella förfall och vanmakt. Det enda tsarhovet kunde besluta sig för i sökandet efter en utväg var att förbereda hemliga underhandlingar med Kaiser Wilhelm om en separatfred med Tyskland; detta schackdrag föregicks av att den ohöljt tysksympatiserande Boris Stürmer utnämndes till ministerrådets ordförande. Än i dag debatterar historikerna om hur långt Nikolaus i själva verket gick i försöken att etablera kontakt med fienden. Men även de allra obetydligaste försök i den riktningen stärkte förräderiryktena och ledde till mordet på Rasputin — vilket väckte jubel i riksduman och förtjusning i många hovkretsar.

Otvivelaktigt var en palatskupp ett möjligt utvecklingsalternativ i Ryssland 1916. Progressiva blockets ledare och många av Ententens politiker pläderade för en sådan kupp. I diskussionerna deltog inte bara politiker utan också en del höga militärer. Aleksandr Kerenskij har omvittnat, att ”vi ansåg, att en spontan revolutionsrörelse inte kunde accepteras under krigsförhållanden. Vi såg det därför som vår uppgift att stödja moderata och till och med konservativa grupper, partier och organisationer för att med hjälp av en statskupp förhindra en katastrofal spontan explosion.”¹⁰

N. I. Bilibin, en före detta överste i tsararmen, har berättat, att då krigsministern Gutjkov på Röda korsets uppdrag besökte olika militära förband

uttryckte han i ett förtroligt samtal med mig allvarliga farhågor för krigsutgången. Vi var helt överens om att armens oskickliga operativa ledning, faktum att obegåvade hovmän placerats på de högsta posterna och tsarinnan Aleksandras ambivalenta agerande i syfte att få till stånd en separatfred med Tyskland kunde leda till en militär katastrof och en ny revolution, vilken enligt vårt förmenande innebar risk för statens undergång. Vi ansåg en palatskupp vara enda utvägen ur situationen. Nikolaus måste tvingas abdikera.¹¹

Enligt professor Ju. B. Lomonosov riktade sig missnöjet i duman

nästan uteslutande mot tsaren och tsarinnan. I staberna och högkvarteret svors kötteder över tsarinnan; man sade att hon borde spärras in, ja, till och med att tsar Nikolaus borde störtas. Detta var också ett samtalsämne vid generalernas bord. Men alltid, i alla samtal av det slaget, föreföll den sannolikaste utgången vara en ren palatskupp i stil med mordet på tsar Paul.¹²

Dessa ”förberedelser” till en statskupp var dock alltför tama och kraftlösa och inskränkte sig i stort sett till prat. I hovkretsarna och bland Progressiva blockets medlemmar fanns det ingen som beslutsamt kunde ställa sig i spetsen för denna rörelse. Den omständigheten var naturligtvis inte ”förutbestämd”.

Dumans ledare hade inte givit upp hoppet om en överenskommelse med tsaren. Den 10 februari 1917 — dvs två veckor före revolutionen — förklarade dumans ordförande Michail Rodzianko i sin sista ”underdåniga” rapport till tsaren, att en revolution var nära förestående. Tsaren avvisade rapporten. Retad och irriterad utbrast Rodzianko:

Jag har varnat ers majestät. Jag är övertygad om att inom mindre än tre veckor kommer det att blossa upp en revolution som sopar bort er från tronen, ni kommer inte att vara tsar längre . . .

— Varifrån har ni fått det där? frågade tsaren.

— Från hela situationen, som den har utvecklat sig.

— Nå, Gud kommer att ...

— Gud kommer ingenting alls, revolutionen är oundviklig.¹³

Somliga generaler var emot en kupp, till exempel general Aleksejev. Men huvudparten av

¹⁰ I den ryska paristidningen *Dni* (Dagar), 22 maj 1932.

¹¹ Citerat i N. Jakovlevs bok *1 avgusta 1914 goda* (1 aug. 1914), Moskva 1974, s 156.

¹² Ju. V. Lomonosov: *Vospominanija o martovskoj revoljutsiji 1917 goda* (Minnen från marsrevolutionen 1917), Stockholm och Berlin 1921, s 15.

¹³ A. Blok: *Poslednije dni starogo rezjima* (Den gamla regimens sista dagar) i *Archiv russkoj revoljutsiji* (Ryska revolutionsarkivet), vol. 4, Berlin 1922, s 22-23.

frontbefälhavarna stödde tanken på en palatskupp, som skulle äga rum i mars 1917. General Denikin, som deltog i konspirationen, berättar:

Till dessa kretsar hörde medlemmar av dumans högerpartier och liberaler, medlemmar av tsarens familj och officerskåren. Den direkta aktionen skulle föregås av att en av storfurstarna gav tsaren en sista uppmaning att abdikera. Om det misslyckades skulle man under första hälften av mars med vapenmakt stoppa tsarens tåg på väg från generalstaben till Petrograd. Därefter skulle tsaren åter uppmanas att abdikera; om han vägrade skulle han fysiskt undanröjas från tronen. Till efterträdare föreslogs tronföljaren Aleksej och till regent storfurst Michail Aleksandrovitj.¹⁴

Men tiden mättes inte längre i månader utan i dagar och veckor. Den 5 januari 1917 rapporterade ochranan (säkerhetstjänsten) till inrikesminister Aleksandr Protopopov:

Stämningen i huvudstaden är ytterst oroväckande. Det går de vildaste rykten om de styrandes avsikter, bland annat olika reaktionära åtgärder, och om de mot de styrande fientligt stämda gruppernas och befolkningsskiktens planer, bland annat tänkbara och sannolika revolutionära aktioner och excesser. Alla räknar med extraordinära handlingar från båda sidor.¹⁵

Säkert bedömde ochranan situationen bättre än övriga tsaristiska ämbetsverk. Men ingen ville lyssna. Den 6 januari rapporterade ochranan till Protopopov:

Den situation vi nu upplever liknar mycket tiden strax före den första revolutionen 1905. Med tanke på förestående skrämmande och oundvikliga händelser menar de liberala partierna, att regeringen måste göra eftergifter och överlämna hela makten till kadettpartiet. Vänsterpartierna däremot hävdar, att regimen inte kommer att göra eftergifter, att en spontan och anarkistisk revolution är nära förestående och att det då kommer att finnas en jordmån för att förvandla Ryssland till en stat utan tsarism och byggd på nya sociala principer.¹⁶

För varje dag som gick blev en revolutionär utveckling alltmer sannolik. Revolution hade blivit det troligaste alternativet.

En tid ignorerade den sovjetiska historieforskningen nästan helt den roll oppositionen i duman spelade då massorna förbereddes till revolutionen och självhärskardömet fall. Men i dag publiceras böcker och artiklar, där författarna ingående redogör för dumaoppositionens kamp mot tsarismen och erkänner att de liberala och modererat monarkistiska politikernas agerande och kritik mot regeringen medverkade till att arbetar- och soldatmassorna blev fientligt inställda till tsarismen — helt oberoende av dessa politikernas egentliga avsikter. Vissa författare, som utger sig för att vara marxister, brännmärker dock — underligt nog — Progressiva blocket inte för dess obeslutsamhet i kampen mot tsarismen utan tvärtom för bristande patriotism och för otillräckligt stöd åt tsaren under krigsförhållandena! De politiska partierna i Progressiva blocket beskylls för att ha eftersträvat att tränga bort tsarbyråkratin från makten, varigenom de förhindrade att Ryssland konsoliderade sina krafter i kampen mot den yttre fienden. Denna inställning har N. N. Jakovlev i sin bok 1 augusti 1914.¹⁷ Jakovlev riktar visserligen kritik mot tsarismen, tsaradministrationen och fenomenet Rasputin, men spjutspetsen riktar han just mot de borgerliga kretsar, som enligt hans förmenande inte bara ville gripa makten i landet utan också avsiktligt skapade svårigheter både vid och bakom fronten och uppförstörde bristerna och felen i det tsaristiska krigsmaskineriet, som inte alls skulle ha varit så stora och oöverkomliga 1916. Jakovlev ställer frågan:

Men hur förhöll det sig då med bourgeoisins berömda slagord om att kriget måste föras till sitt segerrika slut? De som hade myntat det avsåg ingenting annat än ett Ryssland, där makten skulle tillhöra borgerligheten. Som bourgeoisien och dess ideologer såg det skulle en seger för Tsar-ryssland göra det kolossalt mycket svårare att få bort tsarismen från makten. Härav kom sig

¹⁴ A. I. Denikin: *Otjerki russkoj smuty* (Den ryska oredans konturer), vol. 1, Paris 1922, s 38-39.

¹⁵ I tidskriften *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 1 (1923).

¹⁶ Anin: *Revoljutsija*, s 49.

¹⁷ Denna bok, som genom sin chauvinistiska och promonarkistiska hållning väckte sensation bland sovjethistorikerna, publicerades i en stor upplaga av förlaget Molodaja gvardija i Moskva.

bourgeoisien och dess partiers ytterst komplicerade taktik, som syftade till att försvåra tsarregimens krigsansträngningar. Det utbredda talesättet ”ju sämre desto bättre” blev bourgeoisien arbetsdoktrin.¹⁸

Men Jakovlev blandar ihop fakta då han exempelvis söker visa, att det var bourgeoisien och dess agenter som låg bakom bland annat den allvarliga livsmedelskrisen och ammunitionsbristen i början av 1917.¹⁹

Jakovlevs teori uthärdar inte kritik. Egentligen skiljer den sig föga från Aleksandr Solzjenitsyns anklagelser mot de konstitutionella demokraterna för deras ”vildsinta, överilade angrepp mot Goremykin och Stürmer 1916”, som han påstår var ett ofantligt politiskt misstag av de konstitutionella demokraterna — ett misstag som spelade bolsjevikerna i händerna.²⁰

De borgerliga politiska partierna eftersträvade naturligtvis större makt och mera inflytande under kriget. Men det gör varje politiskt parti alltid och överallt. Visst sökte den ryska borgerligheten berika sig på krigsleveranserna och på kriget. Men det gjorde borgerligheten också i alla andra krigförande länder. Det finns dock ingen som helst seriös anledning att beskylla den ryska bourgeoisien för att avsiktligt ha saboterat den ryska armens krigsansträngningar.

Grundlösa är också Jakovlevs ”avslöjanden” om frimureriets roll under förberedelserna till Nikolaus II:s avsättning. Naturligtvis krävdes det något slag av organisation. Frimurarnas kontakter kunde komma till användning på den punkten. Men frimurarlogerna hade — vilket också framgår av Jakovlevs egna böcker ett obetydligt inflytande på den politiska situationen i landet och på ”konspiratörernas” verksamhet, vilken på det hela taget inskränkte sig till förberedande resonemang och ”sonderingar”. Uppenbarligen märker Jakovlev inte själv hur han från att skildra försöken att bilda en hemlig organisation av frimurartyp glider över i en skildring av frimurarlogerna i Ryssland och deras påstådda makt. Allt detta är lika oövertygande som vissa sovjetiska och utländska historikers försök att förklara frimureriets hemliga inflytande med USA:s och vissa andra västerländska regeringars in- och utrikespolitik.

I varje fall var tsarhovet och regeringen nästan helt isolerade de första februariveckorna 1917. I landet, i armén och i huvudstaden var situationen sådan att en allmän reaktion kunde utlösas av minsta anledning. S. I. Afanasiev, som var sekreterare i Narvadistriktets partikommitté i Petrograd, skriver att ”denna spända atmosfär kan jämföras med kruttunnan där det räcker med en enda gnista för att en explosion skall inträffa”.²¹ Mensjevikledaren Nikolaj Tjcheidze förklarade den 14 februari 1917 i riksduman:

Mina herrar! Gatan börjar tala. Vare sig det är bra eller dåligt är det ett ofrånkomligt faktum, mina herrar. Enligt mitt förmenande kan ni inte undgå att ta hänsyn till Gatans åsiktsyttringar.²²

Bara den härskande dynastin var drabbad av blindhet. Den 24 februari 1917 skriver tsarinnan Aleksandra Fjodorovna till sin gemål i generalstaben:

”Jag hoppas att dumans Kedrinskij (hon menade Kerenskij) blir hängd för sina otäcka tal — det är nödvändigt enligt krigstidens lagar och för att statuera exempel. Alla längtar efter och bönfaller dig att du skall visa fasthet.”²³ Och nog försökte tsaren visa ”fasthet”. Oktobristledaren Rodziankos begäran att dumans fullmakter skulle förlängas besvarade Nikolaus II

¹⁸ Jakovlev: *1 augusta 1914 goda*, s 121.

¹⁹ Ibid., s 205.

²⁰ De försök som gjorts av vissa historiker att hävda att Rysslands militära ansträngningar saboterades av vissa ”sionistiska” kretsar, som behärskade den ryska pressen och fått inflytande på Rasputin - och genom honom på tsarhovet - är naturligtvis helt ovetenskapliga.

²¹ *Partija bolsjevikov v fevralskojo revoljutsiju v Rossiji* (Bolsjevikpartiet under februarirevolutionen i Ryssland), Moskva 1971, s 138.

²² *Gosudarstvennaja durra. Sessija V* (Riksduman. Session V), stenografiskt referat, Petrograd 1917, s 1297.

²³ *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 1 (1923), s 23.

med ukasen om dumans upplösning. Vid samma tidpunkt ledde strejkerna på grund av livsmedelsproblemen i huvudstaden till att tjugotvå företag i Petrograd lockoutade, dvs avskedade, samtliga arbetare. Det är inte förvånande att demonstrationerna och strejkerna i huvudstaden började växa ut till ett uppror. Den begynnande revoltens öde avgjordes av regementena i Petrogradgarnisonen: av Pavlovskij-, Litovskij-, Volynskij- och Preobrazjenskijregementena, vilka anslöt sig till arbetarna. Efter en kort tids vacklan anslöt sig också kosackregementena till upproret. Arbetarna erövrade Arsenalen och Peter-Paulsfästningen och frigav internerna i fängelserna.

Den 27 februari sände Rodzianko ett telegram till tsaren:

Läget förvärras, omedelbara åtgärder måste vidtagas, ty i morgon är det försent. Den sista timmen har slagit, då fosterlandets och dynastins öde avgörs.” Och nog var det den sista timmen. Men då tsaren fick telegrammet, sade han till sin finske hovman Vladimir Frederiks: ”Nu har den där Rodzianko skrivit en massa dumheter igen, som jag inte ens tänker svara på.”²⁴

Den 28 februari var monarkins öde beseglat. Till och med ministerrådet, där en del ledamöter arresterats, sände tsaren ett telegram med krav på att han skulle upprätta ”ett ansvarigt ministerium”; de förklarade också att ministrarna inte kunde utföra sitt arbete. Tsaren förbjöd en ombildning av regeringen. Eskorterat av militära förband avgick tsarens tåg till huvudstaden. I ett telegram till tsarinnan skrev Nikolaus: ”Avreste i morse kl 5. Alltid tillsammans med dig i mina tankar. Storartat väder. Hoppas du mår bra och är lugn. Med ömhet och kärlek, Niki.”²⁵

Men vägen till huvudstaden var blockerad. Tsarens tåg vände och körde mot Pskov. I Tauriska palatset hade Arbetar- och soldatdeputerades sovjet (råd) börjat sammanträda.

Solzjenitsyn anser, att det ännu vid denna tidpunkt hade varit möjligt att rädda monarkin. Han skriver:

Det var inte Ryssland som vände ätten Romanov ryggen utan bröderna Nikolaus och Michail vilka för alltid berövade Ryssland hela den romanovska dynastin — och det skedde inom loppet av tre dagar, från de första gatuoroligheterna i en enda stad — utan att man ens gjorde en ansats till motstånd, och därmed förrådde de alla — en miljonhövdad officerskår! — som hade svurit dem trohet.²⁶

Men detta är inte riktigt. Det var Ryssland som vände ätten Romanov ryggen. Och vid den tidpunkten fanns det nästan ingen general eller officer som kände sig bunden av sin trohetsed och var villig att dö för den romanovska dynastin. Än mindre fanns det några soldater som ville utföra officerarnas och generalernas order. Redan innan Nikolaus II och Michail abdikerade, dvs före den 3 mars 1917, hade februarirevolutionen segrat. Självhärskardömet slut var naturligtvis logiskt. Men just den konkreta form det fick var ingalunda den enda möjliga följden av de politiska, sociala och ekonomiska processerna i Ryssland i början av 1900-talet.

²⁴ Ibid., s 27.

²⁵ Ibid., s 35.

²⁶ Aleksandr Solzjenitsyn ”Pisma iz Ameriki” (Brev från Amerika), i *Vestnik RChD*, nr 116 (1975), s 127.

3. Om den socialistiska oktoberrevolutionen

Om februarirevolutionen inte var absolut oundviklig, kan detsamma — och med långt större fog — sägas om den socialistiska oktoberrevolutionen.

Våren 1917 var det naturligtvis inte uteslutet att en ny revolution skulle kunna ge proletariatet, dvs bolsjevikerna, makten i Ryssland. Det var också därför som Lenin hade ropat ut slagordet ”all makt till sovjeterna” och avslutat sitt korta tal på Finlands-stationen i Petrograd med att mana till en socialistisk revolution.

När mensjeviken Iraklij Tsereteli på Första allryska sovjetkongressen förklarade, att det för tillfället inte fanns något politiskt parti i Ryssland som kunde säga: ”Ge oss makten, ge er i väg, vi tar er plats!” avbröt Lenin honom och ropade högljutt: ”Det finns ett sådant parti!” Han avsåg bolsjevikpartiet, vilket på Första sovjetkongressen endast hade 105 delegater (av mer än 1 000).¹

I juni 1917 växte emellertid bolsjevikernas inflytande mycket snabbt, vilket bland annat framgick av den spontana demonstration, som var nära att övergå i uppror. Tillsammans med mensjevikernas och socialistrevolutionärernas ledare i sovjeterna lyckades provisoriska regeringen slå ned den begynnande upprorsrörelsen och tvingade rentav bolsjevikerna att tillfälligt gå under jorden. Somliga av partiets ledare arresterades, andra tvingades hålla sig gömda. Men bolsjevikinflytandet upphörde inte; det ökade stadigt bland arbetarna, och i arbetardistriktet agerade partiet nära nog legalt. I slutet av juli höll bolsjevikerna sin sjätte kongress, där man fattade beslutet om väpnat uppror.

Augusti 1917 var i många avseenden en avgörande månad, Stödd på armén samlade kontraprevolutionen febrilt sina krafter för att söka hejda revolutionen genom att utnyttja bolsjevikernas tillfälliga nederlag. Det föreföll som om den socialistiska revolutionens sak för tillfället var förlorad. Så sent som i slutet av juli skrev Lenin: ”Varje 'klassmedveten' arbetare, soldat och bonde måste noga begrunda den ryska revolutionens lärdomar, särskilt nu i slutet av juli, då det är uppenbart att vår revolutions första fas har misslyckats.”²

För kontrarevolutionen var den viktigaste uppgiften under dessa veckor att ena huvudstridskrafterna — borgerligheten och dess partier, officerskåren, den mest utvecklade delen av kosackerna och de högerorienterade socialistrevolutionära och mensjevikiska ledarna. Uppgiften var inte enkel, men den var utförbar. En allians mellan Kerenskij och Kornilov mot bolsjevikerna var under andra hälften av augusti i varje fall betydligt mer sannolik än Kerenskij's oväntade utfall mot Kornilov, vilket ledde till en tillfällig kompromiss, en kvasi-allians, mellan Kerenskij och bolsjevikerna, till snabb legalisering av bolsjevikpartiet och till att dess segerchanser i en ny revolution ökade. Vid denna tidpunkt häpnade Lenin själv över att ”händelserna fått en sådan för ögonblicket oväntad form och tagit en rent osannolik vändning”.³ Han tappade emellertid inte koncepterna. Tillsammans med de övriga bolsjevikledarna lyckades han häpnadsväckande snabbt lägga om hela partipolitiken för att i revolutionsutvecklingens intresse dra nytta av de möjligheter som så oväntat yppats. Den 30 augusti 1917 skrev Lenin:

Det vore fel att tro, att vi avlägsnat oss från uppgiften att låta proletariatet gripa makten. Nej, i stället har vi kommit den betydligt närmare, men inte direkt utan från sidan. Och agitationen bör i detta ögonblick inte så mycket inriktas direkt mot Kerenskij som indirekt mot honom, indirekt i den meningen att vi kräver ett aktivt, ett i högsta grad aktivt och verkligt revolutionärt krig mot Kornilov. Utvecklingen av detta krig kan endast föra oss till makten, och man bör tala så litet som

¹ *Istorija grazjdanskoj vojny v SSSR* (Inbördeskrigets historia i Sovjetunionen), vol. 1, Moskva 1937, s 133.

² V. I. Lenin: *Polnoje Sobranije sotjinenij* (Komplett samlade verk, femte upplagan, Moskva 1958-1965 (hädanefter: PSS), 34:55.

³ *Ibid.*, s 119.

möjligt härom i agitationen (och ständigt hålla i minnet att händelsernas gång i morgon kan ge oss makten, och då 'kommer vi inte att släppa den ifrån OSS).⁴

Lenins prognos skulle visa sig vara helt korrekt. Kerenskijs angrepp på Kornilov fick alla högerkrafter och konstitutionella demokrater (kadetterna) att vända den provisoriska regeringen ryggen. En stor del av officerskåren visade nu öppet förakt för överbefälhavaren Kerenskij. Sedan Kornilov-revolten krossats var hans makt så illusorisk och svag, att Lenin (redan i september) betraktade bolsjevikernas seger som säkrad och därför ständigt drev på den vankelmodiga majoriteten i centralkommittén.

När Lenin och hans närmaste medkämpar i oktober 1917 fattat det avgörande beslutet om väpnat uppror, visade de sin storartade förmåga att dra nytta av det fördelaktiga läget. De insåg mycket väl, att bara några dagar senare kunde situationen ha utvecklats till deras nackdel.

Den 24 oktober 1917 skrev Lenin till centralkommitténs ledamöter:

Det är ett oefftergivligt krav: under inga omständigheter får statsmakten behållas av Kerenskij & Co. till den 25 oktober, under inga omständigheter; saken skall ovillkorligen avgöras i kväll eller i natt ... Historien kommer inte att förlåta revolutionärerna ett förhållande, om de kan segra i dag (och säkert kommer att segra i dag), medan de riskerar att förlora mycket i morgon, riskerar att förlora allt.⁵

Brevet visar än en gång Lenins väldiga personliga roll i de revolutionära händelserna i Ryssland 1917. Just Lenin hade förmågan att övertyga huvudparten av partiets ledarkadrer, vilka inte förstått vilka möjligheter som yppat sig för bolsjevikerna och vilka till en början rentav varit fientligt inställda till Lenins "Aprilteser". Utan Lenin hade partiet knappast kunnat så framgångsrikt utnyttja de politiska kriser som följde slag i slag 1917. Det var Lenin som skisserade den konkreta upprorstaktiken och utarbetade den blivande sovjetregeringens första program. Många fler exempel skulle kunna anföras. Därför kan man inte hålla med de historiker som i dag skriver om oktoberrevolutionens seger som oundviklig. Naturligtvis är akademiledamoten A. M. Rumjantsev närmare sanningen då han skriver:

Vägen från februari- till oktoberrevolutionen var inte rak; bolsjevikernas seger var inte så att säga "programmerad", dvs oundviklig redan från första början. För att bolsjevikerna skulle kunna få över folkflertalet på sin sida hade de gigantiska svårigheter att övervinna.⁶

Inte heller för bolsjevikernas politiska motståndare var det fråga om "programmering". Till dessa motståndare hörde mensjevikerna och socialistrevolutionärerna (SR), vilka efter februarirevolutionen dominerade sovjeterna och efter julkrisen stod i spetsen för provisoriska regeringen. Dessa partier, som betraktade sig som socialistiska, hade trots sin organisatoriska svaghet hamnat i det politiska livets förgrund, dit de förts av den revolutionära flodvågen. Under några månader hade de haft den politiska makten. Hur SR och mensjevikerna än sökte bibehålla koalitionen med kadettpartiet hade detta (mot sin vilja) hamnat utanför regeringen efter Kornilov-revolten och var inte representerat i det Direktorat (femmannaråd), som Kerenskij hade bildat. Men under dessa avgörande dagar utträttade varken socialistrevolutionärerna eller mensjevikerna någonting av vikt för att genomföra sina politiska program eller locka över det revolutionärt sinnade folkflertalet och armén på sin sida.

Man hade till exempel kunnat vänta sig, att just socialistrevolutionärerna skulle ta initiativ för att lösa agrarfrågan. "Socialisering" av all privatägd jord stod som en central punkt på deras program: "enskilda eller grupper fråntas all privatägd jord, vilken övergår i hela folkets ägo." Enligt socialistrevolutionärernas program skulle "all jord ställas till de centrala och lokala

⁴ Ibid., s 121.

⁵ Ibid., s 436.

⁶ A. Rumjantsev: *Problemy sovremennoj nauki ob obsjtjestve* (Moderna samhällsvetenskapliga problem), Moskva 1969, s 23.

självstyrelseorganens förfogande”, jorden skulle brukas enligt jämlikhetsprincipen, dvs ”konsumtionsnormen garanteras på grundval av utfört eget eller kooperativt arbete”.⁷

Under SR-organens ledning hade det inrättats 242 lokala bondeförvaltningar. Dessas instruktioner lades senare till grund för den allmänna ”Bondeinstruktion om jorden”, vars principer publicerades i Allryska bondesovjeternas tidning den 19 augusti 1917.⁸

Och det var inte bolsjevikorganet Pravda utan socialistrevolutionärernas officiella organ som i en ledare i september 1917 skrev:

Ända till innevarande stund har nästan ingenting gjorts för att likvidera de feodala förhållanden, som alltjämt råder på landsbygden, särskilt i Centralryssland ... Lagen om reglerandet av jordförhållandena på landsbygden, som för längesedan förelagts provisoriska regeringen och som genomgått det juridiska rådets skärself, har hopplöst blivit liggande i något kansli ... Har vi inte rätt då vi påstår, att vår republikanska regering ännu inte på långt när frigjort sig från den tsaristiska administrationens gamla vanor, att Stolypins hand alltjämt i hög grad märks i de revolutionära ministrarnas metoder?⁹

Det var bolsjevikerna som genast efter oktoberrevolutionen gjorde ”bondeinstruktionen” till en provisorisk lag, som skulle genomföras undantagslöst i hela Ryssland. I sitt tal på Andra sovjetkongressen sade Lenin: ”Det sägs här, att själva dekretet och instruktionen är inskrivna av socialistrevolutionärerna. Må så vara. Är det inte likgiltigt vem som har författat dem? Som en demokratisk regering kan vi likväl inte kringgå ett beslut av folkmassorna, även om vi inte är ense med det.”¹⁰

Så genomförde bolsjevikerna SR:s programkrav, som detta parti av huvudsakligen subjektiva skäl inte kunnat besluta sig för.

Jordfrågans lösning bromsades av ledarna för SR:s högerflygel (Nikolaj Avksentiev, Viktor Tjernov, Aleksandr Kerenskij), vilka i flera fall till och med sanktionerade att militära styrkor sändes ut för att förhindra egenmäktigt tillgrepp av godsägarjord. SR:s högerflygel reviderade sin inställning först i oktober, då den ryska bonderörelsen börjat få en agrarrevolutionär prägel och den socialistrevolutionära vänsterns och bolsjevikernas inflytande snabbt börjat växa. Den 16 (enligt gamla almanackan: den 29) oktober 1917 godkände ett utskott, som sorterade under den provisoriska regeringen och Republikens råd, brådstörtat ett lagförslag, som provisoriskt överlämnade jorden till bönderna. Åtgärden gjorde emellertid inte det intryck på massorna som Kerenskij räknat med. Eftersom kommunikationerna med landsbygden alltjämt var ytterst bristfälliga fick man på sina håll aldrig ens kännedom om detta lagförslag.

Inte heller den provisoriska regeringens utrikespolitik var absolut ”förutbestämd”. Självhärskardömet sammanbrott hade påskyndats av hovets försök att sluta separاتفred med Tyskland. Den ryska bourgeoisien önskade inte fred; dess slagord gick ut på att kriget skulle fullföljas ”fram till det segerrika slutet”. Provisoriska regeringen, som våren 1917 dominerades av kadetterna (de konstitutionella demokraterna), sökte därför på alla sätt stärka armén och förbereda den till en ny offensiv. Men efter den misslyckade junioffensiven svängde stämningen i landet och inom armén, vilket ledde till en ommöblering i den provisoriska regeringen. I början av hösten hade fredsfrågan blivit den politiskt viktigaste i landet. För fred agiterade inte bara bolsjevikerna utan också mensjevikernas vänsterfraktioner. Martov krävde i ett tal i Republikens råd ett fredsfördrag ”omgående” — annars ”blir det ingenting kvar av den ryska armén och Ryssland självt blir rentav föremål för schackrande mellan imperialist-

⁷ *Programmy russkich polititjeskich partij* (De ryska politiska partiernas program), Moskva 1917, s 18-19.

⁸ *Izvestija Vserossijskogo Soveta Krestjanskich deputatov* (Nyheter från All-ryska bondedeputerades sovjet), nr. 88, 19 aug. 1917. Tidningen speglade åsikterna inom SR-högern.

⁹ *Delo naroda* (Folkets sak), 29 sept. 1917.

¹⁰ Lenin: PSS, 32:27.

makterna”.¹¹

Några dagar före oktoberrevolutionen (den 20 oktober) avgav krigsministern general A. I. Verchovskij en hemlig rapport om läget i armén inför ett av det så kallade förparlamentets utskott. Enligt en skildring av M. I. Skobelev förklarade Verchovskij bland annat:

Jag har sagt hela provisoriska regeringen rent ut, att så som fredsfrågan ställs i dag är en katastrof oundviklig. I själva Petrograd kommer ingen att lyfta en hand till den provisoriska regeringens försvar och de truppkontingenter, som kallas hit från fronten, kommer att övergå till bolsjevikerna. Regeringens agerande leder till katastrof ...

Enligt Verchovskijs egna bevarade utkast och anteckningar var kärnan i hans rapport denna:

Läget vid fronten är katastrofalt. Det finns ingen utväg. Inga palliativa åtgärder kan företas för att återvinna slagkraften så att den demoraliserande fredspropagandan kan övervinnas. Vi har hamnat i en återvändsgränd. Enda möjligheten att bekämpa bolsjevikernas fördärliga inflytande är att vi rycker undan grunden för dem genom att själva omedelbart kräva fred. Nyheten om fred kommer att återge armén hälsan. Genom att stödja oss på de mest intakta förbanden kan vi krossa anarkin i landet.¹²

Då Kerenskij underrättades om Verchovskijs rapport, blev han ursinnig och avskedade sin minister.

Men bland ledarna i CEK (Centrala exekutivkommittén) och i Republikens råd fanns det praktiskt taget ingen som stödde Kerenskij. Inte bara mensjevikledaren Fjodor Dan utan också den socialistrevolutionära högerens ledare A. R. Gotz fördömde Kerenskijs inställning. I Republikens råd förklarade Gotz, att

bolsjevikernas politik, som spelar på folkets missnöje, är demagogisk och brottslig. Men det råder inget tvivel om att en hel rad folkliga krav alltså är uppfyllda. Frågorna om freden, jorden och demokratiseringen av armén måste formuleras på ett sådant sätt att ingen enda soldat, arbetare eller bonde kan hysa minsta tvivel om att regeringen fast och orubbligt eftersträvar en reell lösning av problemen. Vi och mensjevikerna vill inte utlösa någon regeringskris; vi är beredda att med all kraft, till sista blodsdroppen, försvara den provisoriska regeringen — men endast under förutsättning att provisoriska regeringen uttalar sig klart och tydligt i dessa brännande frågor så som folket otåligt väntar sig.¹³

Men provisoriska regeringen hade inte den beslutsamhet och politiska klokhet som krävdes för att formulera fredsfrågan i rättan tid och klart nog. Det innebär dock icke, att möjligheten var helt utesluten.

Efter oktoberrevolutionens seger sände den brittiske ambassadören i Ryssland George Buchanan ett telegram till Foreign Office med rådet att man skulle ”lösa Ryssland från dess löfte och förklara för dess folk att med hänsyn till den utmattning kriget lett till och den desorganisation som hänger samman med varje stor revolution ger vi dem själva rätt att bestämma om de önskar sluta fred med Tyskland på dess villkor eller fortsätta kriget på sina allierades sida ... Att insistera på att Ryssland skall uppfylla sina förpliktelser enligt 1917 års avtal vore från vår sida liktydigt med att spela Tyskland i händerna.” Efter att ha citerat detta telegram anmärker historikern Louis Fischer helt riktigt:

Om ambassadören skickat denna depesch sex månader tidigare och lyckats övertyga sina överordnade om det förnuftiga i den och om andra västerländska ambassadörer i Petrograd hade handlat på motsvarande sätt och med samma framgång, hade sovjetregimen kanske inte kommit till. Varken i historien eller i himlen fanns det någonting som förutbestämt de händelser som

¹¹ John Reed: *Desiat dnei, kotoryje potrasli mir* (ryska utgåvan av *Tio dagar som skakade världen*), Moskva 1959, s 40.

¹² Anin: *Revoljutsija*, s 365, 367.

¹³ Reed: *Desiat dnei*, s 74.

komma skulle.¹⁴

Strax efter oktoberrevolutionen höll socialistrevolutionärernas högerflygel kongress i Petrograd. De flesta av talarna på kongressen såg orsaken till nederlaget i den socialistrevolutionära centralkommitténs felaktiga taktik; centralkommittén hade visat sig oförmögen till beslutsamt agerande. I kongressresolutionen om dagsläget underströks det, att den för den socialistiska demokratin nödvändiga koalitionen med bourgeoisien, som spelat en så stor roll 1917, inte hållit måttet och att man borde ha tagit avstånd från den. Men partiet hade ”i de svåra lägena inte visat tillräcklig beslutsamhet och inte gripit makten i tid utan låtit en försvagad och färglös regering behålla den in i det sista trots att denna regering förlorat sin popularitet och blivit ett lätt byte för första bästa konspiration”.¹⁵

Den ryska bourgeoisien ville föra kriget ”till dess segerrika slut”. Men den ville ingalunda föra kriget till varje pris — om den själv förlorade makten. Några månader efter oktoberrevolutionen ingick general Krasnovs kontrarevolutionära regim vid Don ett faktiskt förbund med den tyska militärledningen och lät flera stora tyska förband beträda Don-territoriet. Frivilligarmén och Denikin orienterade sig mot de allierade, dvs Ententen. Men i augusti 1918, medan första världskriget ännu pågick, skrev Pavel Miljukov i ett konfidentiellt brev till general Denikin, att man måste komma överens med Tyskland om fred, gå med på att Polen och Finland blev självständiga och rentav förklara Ryssland neutralt — bara tyskarna hjälpte till med att upprätta en nationell centralregering under ledning av storfurst Michail Aleksandrovitj.¹⁶

Inte heller i den provisoriska regeringens politik beträffande den konstituerande nationalförsamlingen fanns det någonting ”förutbestämt”. Under alla omständigheter kunde provisoriska regeringen ha sammankallat nationalförsamlingen redan sommaren 1917 och därmed stärkt sin ställning. Eller som en historiker anmärkt: ”Den provisoriska regeringen hade inte förmåga att utnyttja tiden och lösa den uppgift den bildats för att lösa. Däri låg dess historiska misslyckande.”¹⁷

Av det sagda framgår, att inte heller oktoberrevolutionen var någon absolut oundviklig händelse. I ännu högre grad än februarirevolutionen innebar den att man valde ett av flera möjliga alternativ för Rysslands historiska utveckling. Denna händelse var varken slumpartad eller absolut nödvändig; som varje annan historisk händelse var den en kombination av nödvändighet och tillfälligheter.

¹⁴ Louis Fischer: *Zjizn Lenina* (ryska utgåvan av *The Life of Lenin*), London 1970, s 232-233. [sv. övers. [Lenin](#)]

¹⁵ L. M. Spirin: *Klassy i partiji v grazjdanskoj vojne v Rossiji* (Klasser och partier under inbördeskriget i Ryssland), Moskva 1968, s 82-83.

¹⁶ S. Piontkovskij: *Grazjdanskaja vojna v Rossiji. Chrestomatija* (Inbördeskriget i Ryssland. Samlingsvolym.) Moskva 1927, s 206-207.

¹⁷ V. T. Kirjusjin: *Puti Rossijskoj revoljucionnosti* (Det revolutionära Rysslands vägar), s 197. Boken har publicerats utomlands. Utgivningsår och -ort obekanta.

4. Massornas spontana och organiserade agerande 1917

Inom alla ryska revolutionära partier hade man länge debatterat frågan om förhållandet mellan det spontana och det organiserade i den revolutionära rörelsen. Med stöd i den europeiska erfarenheten hävdade mensjevikerna, att folkrevolutioner alltid uppstår spontant. Därför kan inget parti ”bestämma datum” för revolutionen; den kommer av sig själv och kan inte ”organiseras”. Partiet måste hålla sig redo; partimedlemmarna skall agitera och propagera, hjälpa till med att upplysa om revolutionens mål och utkristallisera folkledare. Men folkliga rörelser kan inte ledas på samma sätt som en fältherre leder trupperna under ett slag.

Efter de väldiga demonstrationerna i januari 1905 skrev Iskra (som då var en mensjevik-tidning), att detta utbrott av spontan, proletär masskamp definitivt vederlade liberalernas tvivel på att ”folket kommer att säga sin mening” och bolsjevikernas ”de konspirativa organisationsutopisternas” — förmenta åsikt att det skulle vara möjligt att ”utnyttja agenter som verktyg för att efter eget gottfinnande manövrera arbetarklassens miljonhövdade armé”.¹ Ungefär samtidigt skrev L. Martov, att socialdemokratins uppgift ”snarare är att utlösa folkrevolutionen än att organisera den”.² En liknande syn på saken hade också de ledande socialdemokraterna i Västeuropa vid denna tidpunkt. Rosa Luxemburg har skrivit: ”Revolutioner låter sig inte mästras. Massorna fungerar som en aktiv kör och regissörerna har bara 'talroller', dvs de tolkar massornas vilja.” Bolsjevikernas krav på militära och tekniska förberedelser fann Rosa Luxemburg rentav utopiska.³

Av en helt annan uppfattning var bolsjevikerna. De förnekade inte att spontana revolutionära handlingar som proletariats demonstrationer i Petrograd i januari eller myteriet på pansarkryssaren Potiomkin var möjliga och viktiga. Då Lenin betydligt senare sammanfattade erfarenheterna av februarirevolutionen skrev han:

”Det är inget tvivel om, att det spontana i en rörelse är ett tecken på att den är djupt och grundligt rotad hos massorna och att den är oundviklig.”⁴ Men enbart spontanitet är inte nog. Just det spontana, oorganiserade och därmed splittrade i det revolutionära handlandet var enligt bolsjevikernas mening det främsta skälet till att 1905-1907 års revolution misslyckades. Lenin skrev:

”Man kan inte bestämma tidpunkten för en folkrevolution. Men man kan bestämma tiden för ett uppror om man verkligen har förberett det, och om ett folkuppror är möjligt till följd av omvälvningar i relationerna i samhället, är det fullt genomförbart.”⁵ Lenin gav också en av sina artiklar i tidningen *Vperjod* rubriken ”Bör vi organisera revolutionen?” Han svarade i stort sett jakande.

Revolutionen 1905-1907 löste inte tvistefrågan. Arbetarnas, böndernas och matrosernas spontana massdemonstrationer slutade med nederlag. Men inte heller bolsjevikernas i förväg planerade, organiserade och tidsmässigt fastställda aktioner (tillsammans med socialistrevolutionärerna), till exempel det väpnade upproret i Moskva i december, ledde till seger.

Februarirevolutionen 1917 var i betydande grad följden av ett spontant utbrott av massivt

¹ *Iskra* (Gnistan) nr 84, 1905. (*Iskra* grundades av Lenin 1900 i syfte att organisera det illegala Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet, RSDAP, särskilt genom att tidningen skulle spridas av ett riksomfattande agentnät. Lenin var tidningens mest inflytelserika bidragsgivare under RSDAP:s Andra kongress i juli-augusti 1903, då tidningen blev partiets centralorgan. Kort tid efter kongressen, vid vilken partiet splittrades i mensjevik och bolsjevik, förlorade Lenin kontrollen över *Iskra*. I november 1903 blev den språkrör för mensjevikerna. Tidningen lades ned i oktober 1905.)

² *Iskra*, nr 85, 1905.

³ Rosa Luxemburg: *Vseobsjtjaja zabastovka* (Generalstrejken), s 55, 108. (Medvedev uppger varken utgivningsår eller publiceringsort för den ryska utgåvan.)

⁴ Lenin: PSS, 34:217.

⁵ *Ibid.*, 9:259.

missnöje hos arbetarna och de soldatgarnisoner som stödde dem. Oväntat för myndigheterna anslöt sig till revolutionen också de kosackregementen som regeringen redan i slutet av 1916 dragit samman i Petrograd, Moskva och på andra strategiska centralorter. Enstaka polisförbands motstånd slogs ned på en eller ett par dagar, gendarmerna försvann från stadens gator och som en eldsvåda grep revolutionen omkring sig i hela landet och fick stöd på alla fronter. Nikolaj Berdjajev kom sanningen nära då han skrev:

”Man kan inte ens påstå, att det var februarirevolutionen som störtade monarkin i Ryssland. Monarkin i Ryssland föll av sig själv, ingen försvarade den, den hade inga anhängare.”⁶ Med andra ord förlöpte februarirevolutionen ungefär så som mensjevikerna hade föreställt sig en politisk revolution; ingen hade fastställt tidpunkten för den, ingen hade på förhand gjort upp någon plan för hur den skulle utvecklas i Petrograd eller i landet i övrigt. Senare har man inte ens lyckats fastställa namnet på den soldat som fick Volynskij-regementet att stödja de strejkande arbetarna — den händelse, som blev revolutionens vändpunkt.

Det spontana och oväntade i februarirevolutionen har senare många av dess deltagare och en rad historiker skrivit om. V. Bazarov förklarar sålunda, att ”ingen organisation kan tillskriva sig äran av att ha varit ledande under de första revolutionsdagarna.”⁷ N. Suchanov, en framstående deltagare i februarihändelserna i Petrograd, har också omvittnat detta: ”Ingen inblandad var beredd på en stor omvälvning. Alla bara drömde, kände på sig, 'förnam'.”⁸ Strax efter monarkins fall skrev socialistrevolutionären V. Zenzirov: ”Revolutionen kom som en blix från klar himmel — totalt överrumplande inte bara för regeringen, riksduman och förefintliga samhällsorganisationer ... Den överraskade också oss revolutionärer.”⁹ Tio år efter revolutionen förklarade mensjevikerna O. A. Jermanskij: ”Gatan erövrades slutgiltigt av arbetarmassorna, vilka rörde sig framåt som en lavin. Det var en spontan rörelse utan något formulerat eller omedelbart syfte. Jag vet inte om det förekom något försök att ta ledningen. Jag skulle inte tro det.”¹⁰

Tesen om februarirevolutionen som totalt oväntad och spontan har framförts i många västerländska historiska studier. Merle Fainsod skriver till exempel, att ”februarirevolutionen, som alla revolutionära partier hade väntat på, kom överrumplande för dem alla”.¹¹ Den amerikanske historikern W. B. Walsh hävdar, att ”inte i något hänseende var februarirevolutionen bolsjevikisk eller marxistisk. Om man ser till dess orsaker, organisation och ledning var den en kaotisk rörelse.”¹²

Även Lenin har flera gånger betonat februarihändelsernas på det hela taget spontana karaktär: ”I februari hade massorna bildat sovjeter innan något parti hunnit kräva det i slagordsform. Ett folk, som fått uppleva 1905 års bittra erfarenhet och blivit visare av den, gav uttryck för sin djupt kreativa anda och skapade denna form av proletärmakt.”¹³

Men det är också sant, att explosionens överraskande hastiga förlopp — en explosion ingen förutsett och ingen var beredd på i början av 1917 — hängde samman med att samtliga revolutionära partier åren innan hade lagt ned ett kolossalt förberedelsearbete.

Genom att inkalla miljoner bönder och arbetare och öva dem i vapnens bruk hade tsarregimen omedvetet förberett revolutionen både militärt och tekniskt och skapat dess materiella och

⁶ *Russkaja mysl*, 8 aug. 1974, s 10.

⁷ V. Bazarov: *Pervyje sjagi russkoj revoljutsiji. 1917* (Ryska revolutionens första steg. 1917), i *Letopis (Krönika)*, nr 2-4, s 379.

⁸ N. N. Suchanov: *Zapiski o revoljutsiji* (Anteckningar om revolutionen), Berlin-Petrograd-Moskva 1922: 1:19.

⁹ *Delo naroda*, 15 mars 1917.

¹⁰ O. A. Jermanskij: *Iz perezjitogo* (Ur det upplevda), Moskva-Leningrad 1927, s 141,148.

¹¹ Merle Fainsod: *How Russia Is Ruled*, Cambridge, Mass. 1963, s 60.

¹² W. B. Walsh: *Russia and the Soviet Union*, Ann Arbor, Mich. 1958, s 370.

¹³ Lenin: *PSS*, 36:6.

tekniska grundval. Våldig betydelse för den följande händelseutvecklingen fick det faktum att den lägre officerskåren, vilken före kriget haft adelsprägel, fått ett massivt tillskott av intellektuella, studenter, soldater och kosacker, som hade utmärkt sig under kriget. Arbetarklassens tänkbara allierade — bönderna — hade beväpnats och organiserats i militära garnisoner i varje större stad. Särskilt stora var garnisonerna i Moskva och Petrograd.

Det bör naturligtvis påpekas, att det inte bara var de extrema vänsterpartierna utan också de liberalt monarkistiska och de borgerliga som bidrog till revolutionsförberedelserna genom att kritisera tsarregimen offentligt. Kända talares anföranden i riksduman spreds i avskrifter och via pressen inte bara i borgerligt liberala kretsar utan också bland studenterna, de intellektuella och en del av arbetarklassen. Miljukov menade att riksduman skulle kunna hålla mobben tillbaka och därmed försvara regimen genom att kritisera regeringen. Detta var emellertid en illusion. V. Sjulgins kom i detta fall sanningen närmare. Han ställde ofta frågan:

”Går Progressiva blocket inte för långt i sin kritik av regeringen genom att påstå att den inte duger något till? Kan det inte komma att bidra till revolutionen? Motarbetar vi revolutionen eller främjar vi den?”¹⁴ Tsardynastiens blinda vägran att göra eftergifter i kombination med Progressiva blockets kritik underlättade i själva verket revolutionsförberedelserna.

Detsamma gäller mensjevikernas, socialistrevolutionärernas, populisternas (narodnikernas) och olika nationalistiska partiers agerande. Flertalet av dem var visserligen försvarsvänliga men kritiserade skarpt regeringen och monarkin. I ett upprop från de försvarsvänliga mensjevikerna hösten 1916 sägs det rentut att man vill ”avlägsna, störta eller likvidera den regim som har fört landet till avgrundens rand”. I upproret heter det också, att ”en demokratisering av landet är intimt förknippad med dess försvar”.¹⁵

Än mer betydande var dock bolsjevikernas revolutionsförberedande arbete, även om deras agerande inte blev lika uppmärksammat som Progressiva blockets. Det var egentligen bara bolsjevikerna som lyckats behålla en förgrenad underjordisk organisation i de viktigaste proletära centra. Många av dess avdelningar hade också infiltrerat armén. Redan under kriget återvände Aleksandr Sjljapnikov från exilen på centralkommitténs uppdrag. Sjljapnikov ledde centralkommitténs ryska byrå. I en rapport till centralkommittén strax före februarirevolutionen skrev Sjljapnikov:

Vår situation är strålande jämförd med andras. Man skulle kunna säga, att det just nu bara är vi som har en allrysk organisation. Mensjeviker och andra som splittrats återinträder i partiet. Den politiska kampen hårdnar för varje dag som går. Missnöje råder i hela landet. När som helst kan en revolutionär orkan bryta ut. Stämningen är hotfull.¹⁶

Nästan samtliga strejker och demonstrationer i huvudstaden i januari och februari 1917 var styrda; de koordinerades av bolsjevikernas distriktskommittéer och av Petrograd-kommittén. I februari 1917 hade bolsjevikorganisationerna i hela landet cirka 24 000 medlemmar; av dem fanns 600 i Moskva och omkring två tusen i Petrograd.¹⁷ Vid denna tidpunkt skrev N. Suchanov om bolsjevikerna: ”Dessa människor sysslade med ett helt annat arbete, de satte rörelsens materiel i stånd, de påskyndade den beslutsamma kampen mot tsarismen, de organiserade agitationen och den illegala pressen.”¹⁸

Ovan anförda fakta är ändå otillräckliga för slutsatsen att revolutionen i februari inte på det hela taget var spontan, att dess främsta organisatörer skulle ha varit bolsjevikerna och att revolutionshändelserna skulle ha utvecklats enligt något slags hemlig men utförlig plan som utarbetats av centralkommitténs ryska byrå. Lika felaktigt vore det dock att påstå att

¹⁴ Sjulin: *Dni*, s 136-137.

¹⁵ *Kanun revoljutsiji* (Inför revolutionen), Petrograd 1918, s 104.

¹⁶ *Voprosy istoriji KPSS* (tidskriften SUKP:s historiska problem), nr 9 (1965):81.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Suchanov: *Zapiski*, 1:50.

revolutionen inte alls var förberedd utan tog alla på sängen. Sanningen ligger någonstans mitt emellan dessa ytterligheter. Lev Trotskij kom den ganska nära då han senare skrev i sin bok om februarirevolutionen:

Med spontanitetsmystik förklaras ingenting. För en riktig bedömning av situationen och för att kunna bestämma i vilket ögonblick man skulle slå till mot fienden krävdes det att massorna och deras ledare hade egna värderingar av de historiska händelserna och egna bedömningskriterier. Vad som behövdes var med andra ord inte massor i största allmänhet utan petrogradska och ryska arbetarmassor, som hade upplevt 1905 års revolution och Moskva-revolten i december 1905, den som skingrades av Semjonovska gardesregementet; vad som krävdes var att det bland dessa massor fanns arbetare, som hade tänkt igenom 1905 års erfarenhet, kritiserade liberalernas och mensjevikernas konstitutionella illusioner, hade ett revolutionärt perspektiv, ofta begrundat frågan om armén, noga observerat vad som skedde inom den, hade förmågan att dra revolutionära slutsatser av sina iakttagelser och att kommunicera dem till andra. Slutligen krävdes det också att det i garnisonstyrkorna fanns progressiva soldater, som gripits eller i varje fall någon gång berörts av den revolutionära propagandan.

På varje fabrik, i varje verkstad, i varje kompani, på varje kafé, varje krigslasarett och etappstation, ja, till och med i de avfolkade byarna pågick det molekyllära revolutionsarbetet. Överallt hade man egna bolsjevikiska uttolkare av händelserna; framför allt var det arbetare som folk kunde fråga vad som hänt och av vilka man väntade sig de svar som krävdes. Dessa ledare arbetade ofta isolerat och fick reda sig med fragment av revolutionära generaliseringar som nått dem på skilda vägar. Element av erfarenhet, kritik, initiativ och självuppooffring genomsyrade massorna, och oåtkomliga för en ytlig betraktare utgjorde de en inre, men ändå avgörande, mekanism för den revolutionära rörelsen som medveten process.¹⁹

Naturligtvis hade bolsjevikorganisationerna i Petrograd både förberett revolutionen och själva förberett sig till den. Men inte ens de hade kunnat föreställa sig, att händelserna skulle utvecklas med sådan kolossal hastighet. Betecknande nog hade bolsjevikerna inte utlyst några strejker eller demonstrationer till den 23 februari. Petrogradkommittén planerade en avgörande demonstration den 1 maj (generalstrejk och gatumanifestationer).²⁰ Men händelseutvecklingen var snabbare. Den 23 februari inledde de kvinnliga arbetarna i Petrograd spontana aktioner, som hela arbetarklassen i staden anslöt sig till. Men man förlorade inte kontrollen över den begynnande massrörelsen. Samtliga partikommittéer stödde omedelbart rörelsen, sökte ge den en politisk form och förde fram sina representanter.

En inte obetydlig roll under de första revolutionsdagarnas och veckornas händelser spelades av enskilda grupper av mensjevikier och socialistrevolutionärer, som alltså hade ett stort inflytande på företagen (mensjevikerna) och bland garnisonens soldater (SR). Under de första revolutionsdagarna leddes Petrograd-sovjeten faktiskt av tre personer: Jurij Steklov, som då inte betraktade sig som bolsjevik eller mensjevik, Nikolaj Suchanov, som tillhörde gruppen internationalistiska mensjevikier, och Nikolaj Sokolov, som i februari 1917 tillhörde mensjevikpartiets vänsterflygel.²¹ Det var under dessa personers ledning som Petrograd-sovjetens berömda "Order nr 1" skrevs — den order som ledde till att armén snabbt revolutionerades. När andra och mera auktoritativa socialdemokratiska och socialistrevolutionära politiker återvände till Petrograd kom de första aktivisterna i Petrograd-sovjeten i bakgrunden.

Det är mycket viktigt att studera Lenins inställning i januari och februari 1917. Han befann

¹⁹ Lev Trotskij: *Istoriija russkoj revoljutsiji. Tom 1: Fevral'skaja revoljutsiji* (Ryska revolutionens historia. Del 1: Februarirevolutionen), New York 1976, s 178-179. (Trotskijs Historia publicerades först på ryska i tre delar, vol. 1 i Berlin 1931 och volym 2 i två delar, båda i Berlin 1933.) [Svensk översättning: [Ryska revolutionens historia del 1](#)]

²⁰ *Bolsjeviki v fevral'skoj revoljutsiji 1917 goda* (Bolsjevikerna under februarirevolutionen 1917), Moskva 1971, s 142.

²¹ M. P. Jakubovitj: *Iz zjizni* (Ur mitt liv). (Författaren citerar endast de på ryska opublicerade memoarerna, vilka givits ut på engelska under titeln *From the History of Ideas* i The Samizdat Register, New York 1977.)

sig i det neutrala Schweiz, där han både genom pressen och via hemliga kanaler fick information om händelserna i Ryssland, Europa och världen i övrigt. Naturligtvis väntade han sig en revolution i Ryssland och andra europeiska länder och gjorde allt han kunde för att påskynda utbrottet. Lenin var övertygad om, att världskriget skulle utmynna i en revolution i de flesta länder i Europa, men givetvis kunde han inte exakt förutse de militära och politiska händelsernas förlopp. Han var också på det klara med att Ryssland var den svagaste länken bland de krigförande länderna och han tänkte noga igenom de möjliga alternativen i händelseutvecklingen. I artikeln *En vändpunkt i världspolitiken*, som publicerades den 31 januari 1917, skrev Lenin:

Det är tänkbart, att det trots allt har slutits en separatfred mellan Tyskland och Ryssland. Tsaren kan ha sagt till Wilhelm: ”Om jag öppet skulle underteckna separatfreden, kan det hända, att du, min höge kontrahent, får att göra med Miljukovs och Gutjkovs eller rentav Miljukovs och Kerenskijs regering. Ty revolutionen växer och jag kan inte svara för armén, vars generaler Gutjkov brevväxlar med och vars officerare i stort sett är de ungdomar som i dag är gymnasister. Är det någon mening med att vi tar risken att jag mister tronen och du kanske en bra motpart?”²²

Lenins föreläsning inför unga schweiziska arbetare om 1905 års revolution brukar ofta citeras. I denna föreläsning, som hölls i januari 1917, sade Lenin bland annat:

Vi får inte låta lura oss av den gravliks tystnad som råder i Europa i dag. Europa är till brädden fyllt av revolution. Det imperialistiska krigets ohyggliga fasor, de umbäranden som dyrtiden medfört har skapat en revolutionär stämning, och de härskande klasserna har alltmer kommit in i en återvändsgränd som de inte kan ta sig ut ur utan de väldigaste omvälvningar ... Just detta roffarkrig kommer de närmaste åren att leda till folkuppror under proletariats ledning mot finanskapitalets makt, mot storbankerna, mot kapitalisterna; dessa omvälvningar kan bara utmynna i borgerlighetens expropriering och socialismens seger. Kanske kommer vi äldre inte att få uppleva de avgörande striderna i denna revolution. Men jag tror att jag kan uttala den förhoppningen, att ungdomen, som arbetar så utmärkt i den socialistiska rörelsen, inte bara får lyckan att kämpa utan också att segra i den proletära revolution som skall komma.²³

Det är fullständigt uppenbart, att frasen om ”vi äldre”, som kanske inte får uppleva revolutionen (vilken utbröt i Ryssland halvvannan månad senare), bara var ett retoriskt grepp i detta sammanhang. Lenin var djupt övertygad om att revolutionen var nära förestående. I sina memoarer skriver hans hustru Nadezjda Krupskaja: ”Jag tror att Vladimir Iljitj aldrig hade varit så oförsonligt stämd som de sista månaderna av 1916 och de första av 1917. Han var djupt övertygad om att revolutionen stod för dörren.”²⁴

Inte sällan refererar man till Lenins brev till Inessa Armand i december 1916 och januari—februari 1917. Breven handlar i stor utsträckning om alla möjliga emigrantintriger, om situationen i Schweiz etc. Inte sällan förhör han sig om Inessas hälsa, han råder henne att åka skidor mer, han skriver om Nadezjda Krupskajas sjukdom och om sin egen bok om statens teori. Men det är fullt naturligt, eftersom Lenin intresserade sig för mängder av teoretiska likaväl som vardagliga och politiska problem. Men i dessa brev finner man också antydningar om att Lenin från Ryssland fått underrättelser om att stämningen där är ”ärkerevolutionär”. Den 19 februari skriver Lenin i ett brev till Inessa: ”Kära vän! Nyligen har vi fått ett glädjande brev från Moskva. Man uppger, att massornas stämning är god, att chauvinismen är klart avtagande och att det nog snart blir fest på vår gata.”²⁵

Enligt Willi Münzenbergs memoarer sökte Lenin då de träffades i Zürich strax före revolutionshändelserna i Petrograd övertyga honom om att en revolution var överhängande

²² Lenin: *PSS*, 30:341.

²³ *Ibid.*, s 328-329.

²⁴ N. K. Krupskaja: *Vospominanija o Lenine* (Lenin-minnen), Moskva 1957, s 271.

²⁵ Lenin: *PSS*, 49:390.

och oundviklig i Ryssland.²⁶

Men det hade varit underligt om Lenin kunnat förutsäga revolutionen och dess häftiga förlopp på någon vecka eller månad när, och lika underligt vore det att på grundval av detta dra slutsatsen, att revolutionen för Lenin var ”en gåva av ödet”. Ett och ett halvt år efter februarirevolutionen förklarade Lenin:

Två månader före händelserna i januari 1905 och i februari 1917 fanns det ingen revolutionär — hur erfaren och kunnig han än var —, ingen med kännedom om hur folket hade det, som kunde säga, att en sådan händelse skulle inträffa i Ryssland.

Detta är karakteristiskt för alla i stort sett spontana folkuppror och ett sådant var februarirevolutionen. Lenin anmärkte senare: ”Då revolutionen tilltar är spontana aktioner oundvikliga. Utan det har det aldrig blivit och kan inte bli någon revolution.”²⁷

Om februarirevolutionen i det stora hela var spontan, utvecklades och mognade oktoberrevolutionen på ett helt annat sätt. Det är också begripligt. Februarirevolutionen inträffade i ett land där de grundläggande demokratiska rättigheterna saknades och det var en av huvudorsakerna till att den uppstod ur en spontan och därför föga styrd, massiv missnöjesexplosion. Situationen strax före oktoberrevolutionen var en helt annan. I drygt ett halvår hade folkets massa åtnjutit nästan total politisk frihet. Alla politiska vänsterpartier hade legaliserats och deras medlemstal snabbt vuxit. Samtidigt hade bolsjevikpartiet tack vare sitt program, sin organisation och sin disciplin mycket snabbt förvandlats till det främsta partiet i industri-centra. Trots att borgerligheten fått makten månaderna efter februarirevolutionen kunde den inte helt behärska situationen som präglades av ”dubbelvälde” (provisoriska regeringen — sovjeterna) och på så kort tid och i en så föränderlig situation hade den inte kunnat skapa någon effektiv styrapparat. Samtidigt som tsarregimens apparat bröt samman i allas åsyn (fängelserna och gendarmeristytelserna slogs sönder, rättsväsendet upphörde att fungera, officerarna miste sin tidigare makt och sina tidigare privilegier), ledde borgerlighetens och kompromisspartiernas febrila försök att upprätta en ny maktapparat inte till något påtagligt resultat.

I denna situation kunde bolsjevikerna ägna sig åt aktiv agitation och propaganda liksom åt att skapa en politisk armé för den kommande revolutionen. De utförde också ett omfattande organisatoriskt arbete för att ge den nya revolutionen ett verkligt militärt stöd. På företagen bildades väpnade grupper, röda garden, med enhetligt befäl. Bolsjevikerna lyckades bli dominerande i de revolutionära organisationerna i östersjöflottan. Deras inflytande växte i många förband i huvudstadens garnisoner och vid fronten (speciellt nordvästfronten).

Särskilt betydelsefullt var det att sovjeterna i Petrograd och Moskva kom under bolsjevikernas kontroll, eftersom den provisoriska regeringen dittills mindre stött sig på armén och statsapparaten än på sovjeterna.

I september och början av oktober 1917 dämpades visserligen massrörelsen samtidigt som ”pogrompressens” och de ärkerekationära, antibolsjevikiska tidningarnas upplagor växte, något som Lenins motståndare ofta påpekade. Men Lenin avvisade övertygande sådana slutsatser. På centralkommitténs sammanträde den 10 (23) oktober 1917 förklarade han:

Massornas politiska likgiltighet kan förklaras med att de är uttröttade av prat och resolutioner.²⁸

Några dagar senare utvecklade han sin syn på saken:

Nej, i dag rusar massorna inte ut på gatan. Det är inte det som krävs för ett uppror utan att de medvetna är fast beslutna att slåss till slutet. Detta å ena sidan. Å den andra krävs det en

²⁶ *Voprosy istoriji KPSS*, nr 2, 1977, s 53.

²⁷ Lenin: *PSS*, 36:496.

²⁸ *Ibid.*, 34:391.

koncentrerat-desperat atmosfär bland de breda lagren, vilka förnimmer att ingenting kan räddas genom halvmesyrer. I praktiken har revolutionsutvecklingen givit både arbetarna och bönderna just denna kombination av koncentration tack vare de klassmedvetnas erfarenhet och en nästan desperat känsla av hat mot dem, som har brukat lockoutvapnet, och mot kapitalisterna.²⁹

De följande händelserna skulle visa, att Lenin hade rätt. Stödd på hans råd att det väpnade upproret borde betraktas som "en konst" kunde Petrograd-sovjetens militära revolutionskommitté upprätta en detaljerad aktionsplan och vidta omfattande dispositioner inför den förestående striden, som ägde rum på utsatt tid och kröntes med fullständig framgång. Det väpnade upproret i Moskva förlöpte med något större problem och mera omfattande offer men lika framgångsrikt. I en mängd andra städer gick det till och med att undvika väpnat uppror. Här övertog sovjeterna makten fredligt, utan skottlossning och offer.

I själva verket var oktoberrevolutionen det första stora folkuppror där spontanitetsfaktorn inte varit av avgörande betydelse och det första som genomförts under organiserade former och nästan helt i enlighet med en i förväg uppgjord plan. Därmed bekräftades Lenins idéer att det var möjligt och önskvärt att förbereda revolutionen politiskt liksom att "planera" och "organisera" den. Trots Rosa Luxemburgs åsikt visade det sig, att revolutionen lät sig "mästras".

I Jean-François Revels bok *Varken Marx eller Jesus* förekommer en rad paradoxala, oftare felaktiga än riktiga synpunkter. Mycket av vad han säger om för fem, sex år sedan har inte bekräftats. Men man måste också erkänna, att åtskilliga av Revels idéer är riktiga, bland annat idén om "organiserade" revolutioner:

Revolutioner improviserar man inte; med doktrinär inflexibilitet genomför man dem inte. Kvasi-revolutionären föreställer sig att han kan "spela efter gehör", i en dialog med folket. Den dogmatiske revolutionären bekymrar sig bara för om hans revolution liknar tidigare revolutioner och utvecklas efter reglerna. Men den sanne revolutionären följer den förberedda improvisationens väg; han utesluter all opportunism, men så snart beslut fattats om en åtgärd, genomförs den strikt, med tekniskt kunnande och precision. I detta fall överläts åt den kollektiva inspirationen bara de grundläggande föreställningarna om den historiska evolutionen. Vad de tekniska medlen beträffar så bedöms de kallt och realistiskt. Om revolutioner misslyckas är det därför att de allmänna föreställningarna bakom dem varit alltför rigida, bestämda och stela ... Misslyckade revolutioner är med andra ord intellektuellt byråkratiska och praktiskt amatörmässiga.³⁰

Den socialistiska oktoberrevolutionen var inte intellektuellt byråkratisk. Tvärtom var den ur praktisk synvinkel i högsta grad professionell.

Eftersom oktoberrevolutionen inte var följden av något spontant utbrott, är det naturligt att man frågar sig i vilken utsträckning bolsjevikernas agerande innehöll ett riskelement och hur stor faran var för att de skulle lida nederlag.

Det är inte svårt att se, att bolsjevikernas seger var praktiskt taget säkrad i Petrograd och Moskva i oktober 1917. När allt kommer omkring var Sjätte partikongressens beslut om väpnat uppror ingen hemlighet för den provisoriska regeringen. I oktober 1917 kände denna regering ganska väl till bolsjevikernas förberedelser till ett väpnat uppror, låt vara att den inte hade informationer om tidpunkten eller om operationen i detalj. Men varken i september eller oktober 1917 lyckades Kerenskij upprepa vad han delvis med framgång klarat av i juli: att tvinga bolsjevikerna att retirera eller gå under jorden. Alltjämt var kontrarevolutionen stark i Ryssland, men Kerenskij var inte längre i stånd att ena dess styrkor. Efter Kornilov-revolten hade hans regering mist stödet hos huvudparten av officerskåren, generalerna och de konstitutionella demokraterna. Dessa betraktade Kerenskij med öppet förakt och många av dem önskade till och med att bolsjevikerna skulle stöta den provisoriska regeringen. De var

²⁹ Ibid., s 412-413.

³⁰ Jean-François Revel: *Ni Marks i ni Christos*, Paris 1975, s 27-28. (Medvedev citerar den ryska utgåvan av *Varken Marx eller Jesus*.)

övertygade om att bolsjevikerna inte skulle kunna hålla sig kvar vid makten ens i ett par veckor, varefter det skulle bli den verkliga ”ryska” maktens tur. Så krävde till exempel den monarkistiska tidningen *Novaja Rus* vid denna tidpunkt, att Kerenskij omedelbart skulle avgå och att det skulle bildas en ”interimsregering” bestående av ”oklanderliga, av hela folket kända ryska namn” som general Aleksejev, Georgij Plechanov, biskop Andrej av Ufa, Nikolaj Tjajkovskij och Nikolaj Morozov samt militärt högt förtjänstfulla kosacker och andra. En av denna regerings första uppgifter skulle vara att ”rehabilitera general Kornilovs goda namn och rykte, att rentvå honom från alla beskyllningar och att föra fram honom till den sakrosankta posten som hela Rysslands representant”.³¹

Naturligtvis ville Kerenskij vid den tidpunkten inte själv lägga märke till sin isolering och svaghet. En framstående medlem av den provisoriska regeringen, Vladimir Nabokov, Skrev senare:

Fyra eller fem dagar före det bolsjevikiska oktoberupproret frågade jag honom (Kerenskij) rent ut hur han såg på möjligheten till en bolsjevikaktion, vilket alla då talade om. Han svarade: ”Jag önskar vid Gud att en sådan aktion kommer att äga rum!” — ”Men är ni säkra på att ni kan klara av dem?” — ”Jag har större styrkor än jag behöver. De kommer att krossas definitivt.”³²

Ursprungligen skulle Andra sovjetkongressen ha inletts den 20 oktober. Den dagen väntade sig den provisoriska regeringen en bolsjevikaktion. Vid ett hemligt sammanträde med provisoriska regeringen den 16 oktober rapporterade befälhavaren för Petrograds militärområde, G. Polkovnikov, att stämningen inom garnisonen i Petrograd i stort var för den provisoriska regeringen och att det inte fanns anledning att frukta att trupper skulle delta i bolsjevikaktionen. Vid ett hemligt sammanträde i ett av det så kallade Förparlamentets utskott förklarade Polkovnikov än mer kategoriskt, att inga aktioner skulle tillåtas. Alla nödvändiga åtgärder hade vidtagits och om bolsjevikerna skulle agera, skulle de kvävas i sin linda.

Men centrala exekutivkommittén uppstöt öppnandet av sovjetkongressen till den 25 oktober för att invänta en rad bolsjevikiska och socialistrevolutionära delegaters avkomst till Petrograd. Den 20 oktober förekom ingen bolsjevikaktion och hade inte heller planerats. Samtidigt skrev centrala exekutivkommitténs tidning i artikeln Ett ultimatum:

Deras äventyr med ett väpnat uppror i Petrograd är överspelat. I detta äventyr har de avslöjat sig som fullständigt isolerade och överallt omgivna inte bara av Kornilov-anhängarnas utan också av hela demokratins indignation, och de retirerar redan ...³³

Men allt detta var fullständiga illusioner. Redan i september 1917 var bolsjevikerna både politiskt och militärt starkare än sina motståndare inte bara i Petrograd utan också i praktiskt taget alla industricentra i landet. Alltför sent insåg Kerenskij detta. När den västerländske sovjetexperten Bertram D. Wolfe intervjuade den åldrade förre premiärministern Kerenskij i USA och frågade varför han inte hade krossat bolsjevikerna så snart de öppet förklarat hans regering krig, svarade han:

Med vilka styrkor skulle jag ha kunnat krossa bolsjevikerna?³⁴

Överste Polkovnikov visade sig ha fel i sina antaganden. Visserligen var det bara en del av Petrograd-garnisonen som stödde bolsjevikerna, men den andra delen vägrade definitivt att stödja den provisoriska regeringen och förklarade sig neutral.

Enligt sovjetiska historikers beräkningar hade bolsjevikerna minst 300 000 personer på sin sida i de väpnade arbetar-, soldat- och matrosdetachementen i Petrograd omedelbart före oktoberupproret. Den 24 oktober hade den provisoriska regeringen knappt mer än 25 000 man

³¹ *Novaja Rus* (Nya Ryssland), 12 okt. 1917.

³² Anin: *Revoljutsija*, s 203.

³³ *Izvestija TsIK* (Nyheter från centrala exekutivkommittén), 20 okt. 1917.

³⁴ *Voprosy istoriji KPSS*, nr 9 (1972):86.

till sitt förfogande. På kvällen den 25 oktober, då stormningen av Vinterpalatset förbereddes, hade bolsjevikerna dragit samman omkring 20 000 rödgardister, matroser och soldater till den provisoriska regeringens sista tillflyktsort. Inne i palatset fanns det högst tre tusen försvarare; fram mot natten lämnade många av dem sin post. Till följd av bolsjevikernas förkrossande övermakt förekom inga allvarliga strider i huvudstaden den 24-26 oktober; det totala antalet stupade på båda sidor översteg inte femton personer och antalet sårade var inte mer än sextio.³⁵

Under dessa kritiska timmar, då alla strategiskt viktiga punkter i staden intogs av bolsjevikerna (telefon, telegraf, broar, järnvägsstationer, Vinterpalatset och andra) fortsatte på det hela taget det invanda livet i Petrograd. Huvudparten av soldaterna befann sig i sina kaserner, fabrikerna var i gång och lektionerna avbröts inte i skolorna. Det förekom varken strejker eller massdemonstrationer, som hade ackompanjerat till exempel februarirevolutionen. Biograferna (som då kallades kinematografer) var proppfulla, alla teatrar gav föreställningar och folk promenerade på Nevskij prospekt. Den vanlige stadsbon märkte ingenting av de historiska händelser som försiggick; inte ens spårvagnstrafiken — det viktigaste kollektiva transportmedlet 1917 — avbröts. Sent på kvällen den 24 oktober for Lenin och hans livvakt Eino Rahja med en av dessa spårvagnar till Smolnyj från M. V. Fofanovas lägenhet, där han hade hållit sig gömd dagarna före oktoberupproret. En av Lenins västerländska biografer, Louis Fischer, skriver:

Utåt sett hade allting skett så lugnt, så utan offer, strider och oordning, att det rådde entusiasm också i Smolnyj, dit Lenin anlände på kvällen den 24 oktober. Under sin första natt i Smolnyj gick Lenin sent till sängs, frampå morgontimmarna, i samma rum som Trotskij. Klockan två på natten följande dag stormades Vinterpalatset. Provisoriska regeringen arresterades.

Då Lenin fick underrättelsen om detta, tog han av sig sin peruk och sin mask. Han höll ett kort tal till sovjeten i Petrograd och begav sig därefter till Bontj-Brujevitj för att övernatta där. Framför lägenheten fanns inga vaktposter och ingen livvakt. Bontj-Brujevitj har senare berättat:

Han låste ytterdörren med alla kedjor, lås och riglar och osäkrade revolverna ... det var ju den första natten och vad som helst kunde hända! Lenin placerades i ett litet sovrum. Bontj lade sig på en soffa i rummet intill. Lenin släckte det elektriska ljuset. Bontj gjorde detsamma. Bontj vaknade av att han hörde Lenin stiga upp, tända ljuset och sätta sig att skriva. Lenin gick till sängs igen tidigt på morgonen. När han vaknade några timmar senare kom han pigg och leende ut ur rummet. — Gratulerar till revolutionens första dag! sade han till de närvarande.

Kort därefter begav vi oss till fots till Smolnyj och satte oss sedan i en spårvagn. Vladimir Iljitj strålade då han såg den mönstergilla ordningen på gatorna. I fickan hade Lenin Dekretet om jorden, som han hade skrivit under natten. Den kvällen (sedan fredsdekretet hade antagits) läste Lenin upp Dekretet om jorden inför sovjetkongressen, som antog det enhälligt.³⁶

Femton år senare skildrade Lev Trotskij dessa avgörande dagar och timmar:

Efter allt detta förefaller slutet alltför kort, alltför torrt och prosaiskt, som om det inte svarade mot händelsernas historiska format. Läsaren känner ett slags besvikelse ... Var fanns upproret? Det finns ingen bild från upproret. Händelserna formar sig inte till någon bild. Småoperationer, kalkylerade och förberedda, skilda från varandra till tid och rum. Vad de har gemensamt är ett enhetligt mål, men själva kampen förenar dem inte. Här förekommer inget agerande av stora människomassor. Inga dramatiska sammanstötningar med trupper. Ingenting av allt det som en historiskt fostrad fantasi förknippar med begreppet uppror. Tomás Masaryk skrev senare om kuppens allmänna karaktär: ”Oktoberomvälvningen var ingalunda någon folklig massrörelse. Den var ett verk av ledare som arbetade ovanifrån och ute i kulisserna.” I själva verket var det fråga om

³⁵ E. F. Jerykalov: *Oktjabrskoje vooruzjonnoje vosstanije v Petrograde* (Det väpnade oktoberupproret i Petrograd), Leningrad 1966, s 303-304, 434-435, 461-462.

³⁶ Fischer: *Zjizn Lenina*, s 374-375.

det mest masspräglade upproret i historien. Arbetarna behövde inte gå ut på torget för att enas — politiskt och moraliskt utgjorde de redan en enhet. Men dessa osynliga massor gick mer än tidigare i takt med händelseutvecklingen ... Borgarklassen hade väntat sig barrikader, eldsvådor, stölder och blodflöde. I själva verket rådde tystnad, en tystnad mer förfärande än världens alla tordön. Ljudlöst som en vridscen försköts den sociala grunden och förde ut folkets massor i rampljuset och tog med sig gårdagens herrar in bakom scenen.³⁷

Aleksandr Kerenskij, som alltjämt var formell överbefälhavare, lyckades fly från Vinterpalatset strax innan det stormades. Han var övertygad om att han snart skulle återvända till huvudstaden i spetsen för ett starkt, regeringstroget förband. Men ingen ville stödja honom på allvar. Inte långt från Petrograd befann sig general Krasnovs kosack-kår. Det var just denna kår Kerenskij först och främst velat dra samman till Petrograd. Mötet mellan Kerenskij och Krasnov blev allt annat än vänskapligt. I sina memoarer skriver Krasnov:

Jag gick ut till Kerenskij. Samme Kerenskij som ... Aldrig, inte för ett endaste ögonblick, hade jag varit anhängare till Kerenskij. Jag hade aldrig träffat honom, jag hade läst mycket litet av hans tal, men jag fann allt hos honom motbjudande intill äckel och avsky. Avskryvande var hans självsäkerhet, att han skötte allt och kunde allt. När han blev justitieminister, teg jag. Men när Kerenskij utnämndes till krigs- och marinminister, då gjorde allting uppror inom mig. Jag tänkte: hur kan en karl, som inte har minsta förstånd om saken, åta sig att sköta de militära angelägenheterna under ett krig! Krigföring är en av de svåraste konsterna, eftersom den utöver kunskaper kräver speciell fostran och vilja. Om dilettantism inte är önskvärd inom konsten, så är den oacceptabel inom krigskonsten.

Kerenskij som härförare! ... Peter den store, Rumjantsev, Suvorov, Kutuzov, Jermolov, Skobelev och ... Kerenskij!

Han förödde armén, han förhånade krigsvetenskapen och därför föraktade och hatade jag honom.

Och så gick jag fram mot honom denna förtrollande, månljusa natt, då verkligheten framstod som en dröm; jag gick emot honom som man går fram till sin överbefälhavare för att ställa sitt eget och sina underordnades liv till hans förfogande!

Krasnov erinrar sig, att då han rapporterade om Kerenskijns krav till sin närmast högre chef, general Tjeremisov, som var befälhavare för nordfronten, ville denne först inte ens komma ut och tala med honom:

Tjeremisovs ögon var matta. Han undvek att se på mig. Han gäspade — om det nu var nervöst eller tillgjort, för att visa hur trivialt han tyckte att allt jag sade honom var. Jag förklarade:

— Den provisoriska regeringen är i fara och vi har svurit den provisoriska regeringen vår trohetsed, det är vår plikt ... Tjeremisov såg på mig.

— Det finns ingen provisorisk regering, sade han trött men envist som om han sökte övertyga mig. Jag befäller er att låta urlasta era truppkontingenter och att stanna kvar i Ostrov. Är det inte tillräckligt? Ni kan i alla fall inte uträtta någonting.³⁸

Aleksandr Kerenskij lyckades dock övertala några kosackförband att marschera mot Petrograd. Men redan efter de första skärmytslingarna med rödgardisterna och matroserna vägrade Krasnovs kosacker att strida. De krävde eldupphör och att Kerenskij skulle utlämnas. Den avsatte premiärministern och överbefälhavaren flydde fegt från sitt högkvarter genom en hemlig gång och utklädd till kvinna. Då han mötte förakt och hat överallt emigrerade han snart från Ryssland. General Krasnov arresterades men släpptes mot hedersord.

I landet som helhet var situationen dock betydligt mer komplicerad och styrkeförhållandena inte lika uppenbara och bestämda som i Petrograd. Ryssland befann sig alltjämt i krig. Vid alla fronter låg en drygt tiomiljonhövdad armé. Inte bara generalerna och officerskåren utan också huvudparten av de valda armékommittéerna var fientligt inställda till den nya regimen i

³⁷ Trotskij: *Istoriija russkoj revoljutsiji. Tom II: Oktjabrskaja Revoljutsija, tjast vtoraja* (Ryska revolutionens historia. Vol. 2: Oktoberrevolutionen, del 2.), s 253-254.

³⁸ *Oktjabrskaja Revoljutsija. Memoary.* (Oktoberrevolutionen. Memoarer), Moskva-Leningrad 1926, s 50, 52.

huvudstaden. Den ryska fältarméns befälhavare general Nikolaj Duchonin utnyttjade dessa stämningar och vägrade erkänna folkkommissariernas råd och lyda dess order. Detta försatte den nya regeringen i en mycket besvärlig belägenhet. Det var därför en ytterst riskabel åtgärd av Lenin att avskeda Duchonin och ersätta honom med den bolsjevikiske fänriken Nikolaj Krylenko. Låt oss här citera Stalins memoarer:

Jag minns hur Lenin, Krylenko och jag begav oss till högkvarteret i Petrograd för att underhandla med Duchonin. Det var ett otäckt ögonblick. Duchonin och generalstaben vägrade kategoriskt att lyda ordern från folkkommissariernas råd (om att krigshandlingarna skulle avbrytas och fredsförhandlingar inledas med tyskarna). Arméns officerare var helt i generalstabens ledband. Och vad soldaterna beträffar fanns det ingen som kände till stämningarna i den fjorton miljoner man starka armén, som lydde under de så kallade arméorganisationerna, vilka var fientligt inställda till sovjetmakten.³⁹

Duchonin vägrade acceptera att han hade blivit avsatt. Och i stället för att inleda fredsförhandlingar med tyskarna fortsatte han febrilt att förbereda styrkorna för kampen mot bolsjevikerna och för att störta sovjetregimen. I egenskap av ordförande i folkkommissariernas råd vände sig Lenin nu direkt till soldaterna och föreslog, att regementena själva skulle underhandla om vapenstillstånd på ort och ställe. Ett år senare skrev Krylenko:

Detta var utan tvivel en korrekt åtgärd, kanske inte så mycket för att nå omedelbara praktiska förhandlingsresultat som för att ge den nya regimen total och ovillkorlig överhöghet vid fronten. I samma ögonblick som regementena och divisionerna fick denna rätt att göra upp med alla som motsatte sig förhandlingar, var revolutionens sak vunnen i armén och kontrarevolutionens hopplöst förlorad. Man behövde inte längre frukta kaos vid fronten. Därmed hade kriget paralyserats. Det fanns inte heller något att frukta från tyskarnas sida — dessa tvingades inta en avvaktande attityd. Samtidigt upphörde kontrarevolutionen vid fronten.⁴⁰

Utan hänsyn till Duchonins alltjämt existerande stab i Mogiljov sände folkkommissariernas råd Krylenko till fronten med fullmakt att ingå vapenvila. Den tyska militärledningen, som också önskade vapenvila, godtog parlamentärernas fullmakter, som Krylenko hade översänt till en av de tyska divisionsstaberna. Krylenko beordrade omedelbart eldupphör längs hela fronten. Snart ingicks också en provisorisk vapenvila med det tyska överkommandot. Denna bestod fram till februari 1918. Därmed isolerades general Duchonins stab och grusades alla förhoppningar om att den skulle bli ett centrum för kampen mot den nya regimen. Några generaler flydde tillsammans med den tidigare arresterade Kornilov till Don-regionen. General Duchonin själv dödades av matroser och revolterande soldater, som intagit hans högkvarter.

Än mer komplicerat och svårförutsett var det allmänna internationella läget. Vid fronten hade den utmattade, försvagade och demoraliserade ryska armén alltjämt starka och disciplinerade tysk-österrikiska arméer emot sig. Vapenstillståndet innebar inte någon särskilt hållbar garanti för icke-inblandning från deras sida. Även hos Rysslands allierade — Storbritannien, Frankrike, USA och Japan — befann sig miljoner soldater under vapen. Ententen skulle kunna använda en del av dem till att krossa den ryska revolutionen och återupprätta östfronten.

Då Lenin manade till en socialistisk revolution i det krigförande Ryssland, räknade han med att det ryska proletariatet mycket snart skulle få stöd av proletariatet i de viktigaste länderna i Europa. 1917 varken hoppades eller förutsatte Lenin och de andra bolsjevikledarna, att det revolutionära Ryssland skulle kunna klara sig någon längre tid i fientlig kapitalistisk inringning. För dem var det snarare en fråga om världsrevolution, om att skapa ett brohuvud för den och hålla stånd så länge som möjligt — tills andra länder hunnit bli mogna för

³⁹ Josef Stalin: *Sotjinenija* (Verk), 6:62.

⁴⁰ N. V. Krylenko: *Smert staroj armiji* (Den gamla arméns död) i *Vojennoistoritjeskij zjurnal* (Militärhistorisk tidskrift) 1964, s 58.

revolution. Detta var Lenins främsta strategiska kalkyl och häri låg också den största risken, eftersom det var omöjligt att förutse de otaliga enskilda faktorer som var bestämmande för det internationella läget och krigsförloppet. Lenin tog inte miste; han var på det klara med att ett väpnat uppror bakom fronten inte bara innebar en risk utan också att man satte allt på ett kort. Detta insåg också andra medlemmar av sovjetregeringen.

Men det vore orättvist att beskylla bolsjevikerna för alltför stort risktagande. Redan Friedrich Engels skrev:

I en revolution likaväl som i ett krig är det, oavsett chanserna, i högsta grad nödvändigt att sätta allt på ett kort i det avgörande ögonblicket. I varje kamp är det otvivelaktigt så att den som tar upp handsken löper risk att bli besegrad — men skulle detta verkligen vara skäl nog till att man förklarar sig besegrad redan på förhand och finner sig i sitt ok utan att ha dragit svärdet?⁴¹

Varje revolution innehåller ett riskelement. I synnerhet gäller det historiens första socialistiska revolution, vilken i nästan alla avseenden innebar ett språng ut i det okända. Man kan ha förståelse för människor som principiellt är motståndare till revolutioner och alla slag av revolutionärt våld, även om historien hittills inte kunnat reda sig utan denna ”barnmorska”.

Vare sig man vill det eller inte förekommer alltså revolutioner i vår ofullkomliga värld. Marx instämmer i Engels ord då han skriver i ett av sina brev: ”Naturligtvis vore det behändigt att skapa världshistoria om man kunde besluta sig för kamp bara under förutsättning att chanserna är stora.”⁴²

I anslutning till detta skriver Lenin: ”Det vore charlataneri eller hopplöst pedanteri om man försökte beräkna chanserna med fullständig exakthet.”⁴³ Teser som dessa hade varit vägledande för bolsjevikerna i december 1905, då de led nederlag. Och samma teser var vägledande för dem i oktober 1917, då de segrade.

⁴¹ Marx-Engels: *Sotjinenija*, 8:80-81.

⁴² *Ibid.*, 33:175.

⁴³ Lenin: *PSS*, 14:378-379.

Del 2. Var oktoberrevolutionen förhastad?

5. Är en "förhastad" revolution möjlig?

Innan man ställer frågan om den socialistiska oktoberrevolutionen var förhastad eller inte kan det finnas skäl att fråga sig om en förhastad revolution överhuvudtaget är möjlig. Var det inte Marx som i ett av sina grundläggande arbeten hävdade att "ingen samhällsform går under förrän alla produktivkrafter den har givit tillräckligt utrymme för har slagits i spillror" och att "nya, högre produktionsförhållanden inte är möjliga förrän de materiella förutsättningarna för dem har mognat i det gamla samhällets djup"?¹ Var det inte Marx som hävdade, att mänskligheten aldrig ställs inför andra uppgifter än dem den kan lösa och att det därför alltid vid närmare betraktande visar sig att problemet uppstår först då de materiella förutsättningarna för dess lösning redan finns eller i varje fall är i vardande?²

Det är dock icke svårt att upptäcka att Marx i detta fall avsåg sociala revolutioner i ordets vidaste mening. I fråga om enskilda, konkreta revolutionära aktioner och politiska rörelser i enskilda länder räknade Marx och Engels alltid med möjligheten av uppenbart senkomna likaväl som uppenbart förhastade aktioner. Åtskilliga gånger konstaterade de, att revolutionärer i olika länder felaktigt hade "hoppat över" oavslutade stadier i rörelsen.

För övrigt har själva frågan om olika länders "grad av mogenhet" för revolutionär omvandling av samhällssystemet ofta varit föremål för förbittrad vetenskaplig och politisk polemik. 1860-talets ryska narodniker trodde på fullt allvar att Ryssland redan var moget för socialism och nästan färdigutvecklade embryon till en sådan socialism såg de i bykommunerna. Åren 1920-1929 var dock alla marxister övertygade om att kapitalismen hade överlevt sig själv, att den saknade resurser för vidare utveckling av produktivkrafterna och att Europa och USA stod på tröskeln till en socialistisk revolution. Den ekonomiska krisen 1929-1933 och det nya världskriget tycktes ytterligare bekräfta denna åsikt. Vem kunde för fyrtio år sedan tro, att den väst-europeiska och amerikanska kapitalismen skulle komma in i en "ny andning" efter kriget, till och med efter att dess kolonialvälde hade gått under, och att en ny teknisk och vetenskaplig revolution skulle uppstå och utvecklas just i kapitalistländerna?

Överhuvudtaget är det inte ofta i revolutionsrörelsernas historia som en revolution har inträffat "i rätt tid". Varje segerrik revolution har vanligtvis föregåtts av flera misslyckade, förhastade och därför nederlagsdömda försök. Men endast vissa av dessa förhastade försök bör fördömas som präglade av tanklös och ansvarslös aventurism. Många av dessa aktioner hade organiserats av uppriktiga revolutionärer med djup tro på sin saks framgång, även om de felbedömde sina egna och fiendens krafter eller föll offer för förräderi. Än fler förhastade aktioner sker spontant; de bottnar i desperationen hos förtryckta människor, som hellre vill dö i kampen än fortsätta en outhärdlig tillvaro. Av den arten var Spartakusupproret och Pugatjov-upproret och en mängd andra mindre kända bonderevolter. Vävarna i Lyon 1831, paris-kommunarderna 1871 eller proletärerna i Moskva i december 1905 hade praktiskt taget inga segerchanser. Många av dessa aktioner berikade emellertid det revolutionära tänkandet, skapade traditioner, förde fram revolutionära ledare och bidrog till sist till segern i den kommande revolutionen.

"Förhastade" eller otillräckligt förberedda revolutionära aktioner slutar praktiskt taget alltid med nederlag. Detta var fallet med dekabristupproret 1825, med Babeufs och hans anhängares aktion 1796, med Pariskommunen 1871, med det väpnade upproret i Moskva i december 1905 och med Kantonkommunen 1927. Marx och Engels räknade emellertid också på allvar med

¹ Marx-Engels: *Sotjinenija*, 13:7.

² Ibid.

”förhastade” revolutioners seger, bland annat att proletariatet och dess partier skulle kunna komma till makten i ett läge där det varken fanns subjektiva eller objektiva förutsättningar att genomföra deras radikala socialistiska program.

Vid en sådan förtidig politisk omvälvning var enligt Engels två utvecklingsvarianter möjliga. I det första fallet skulle det ytterlighetsparti som kommit till makten vara oförmöget att genomföra de reformer det skulle vilja genomföra enligt partiprogrammet. I detta fall var Engels prognoser ytterst pessimistiska. Redan 1850 skrev han:

Det värsta ledaren för ett ytterlighetsparti kan råka ut för är att tvingas gripa makten vid en tidpunkt då rörelsen inte är tillräckligt mogen för hans egen samhällsklass' hegemoni och för att genomföra åtgärder som säkrar denna hegemoni. Det han kan åstadkomma är inte beroende av hans vilja utan av klassmotsättningarnas nivå och de materiella levnadsvillkorens utvecklingsgrad, av produktions- och bytesförhållandena, som alltid är bestämmande också för klassmotsättningarnas styrka. Vad han *borde* göra och vad partiet kräver av honom är inte avhängigt av honom själv och inte heller av klasskampens utvecklingsnivå och de förhållanden som leder till den; han är bunden av tidigare proklamerade doktriner och krav ... Därmed hamnar han oundvikligen i ett olösligt dilemma: vad han kan göra kolliderar med hans tidigare uttalanden och principer och hans partis direkta intressen; det han *borde* göra blir utförbart. Kort sagt tvingas han representera inte sitt eget parti och sin egen klass utan den klass för vars dominans rörelsen är mogen. I rörelsens intresse tvingas han gagna klassintressen som är honom främmande och avfärda sin egen klass med frasmakeri, löften och påståenden om att den andra klassens intressen är deras egna. Den som har hamnat i denna omöjliga situation är hopplöst förlorad.³

I det andra fallet kan det ytterlighetsparti som kommit till makten söka förverkliga en del av sina egna partikrav oavsett de objektiva materiella förutsättningarna. På den punkten var Engels om möjligt än mer pessimistisk i sina prognoser. I ett brev till Joseph Weydemeyer 1853 skriver han:

Jag har en känsla av att vårt parti till följd av de andras förvirring och klumpighet en vacker dag kan bli tvunget att ta makten och när det kommer till kritan vidta åtgärder, som inte direkt ligger i vårt intresse utan som motsvarar de allmänrevolutionära och specifikt småborgerliga intressena. Under de proletära massornas tryck och bundna av våra tryckta deklarationer och planer — mer eller mindre feltolkade och utslungade i partistridernas hetta — tvingas vi i så fall företa experiment och språng, som vi själva utmärkt väl vet är förhastade. Och då tappar vi huvudet — förhoppningsvis bara i fysisk mening — och så inträder reaktionen, och innan världen hunnit historiskt bedöma händelserna kommer vi att betraktas som odjur (vilket vi kan strunta i) och som dårar (vilket är betydligt värre). I ett så efterblivet land som Tyskland, som har ett progressivt parti och som dragits in i en progressiv revolution tillsammans med ett utvecklat land som Frankrike, kommer detta parti vid första bästa allvarliga konflikt, så snart en verklig fara hotar, att ta makten — i förtid. Men allt detta är oviktigt och det bästa vi kan göra är att vara beredda på att i partilitteraturen historiskt rättfärdiga partiet för den händelse det hela skulle utveckla sig så.⁴

Den framstående ryske socialisten och filosofen Aleksandr Herzen uttalade sig också ganska pessimistiskt om förhastade proletära aktioner. Han skrev bland annat:

När röken har skingrats och ruinerna röjts upp efter den borgerliga världens sprängning kommer ett slags borgerlig värld att återuppstå, med vissa modifikationer. Ty innerst inne är den inte förbi och varken någon världsbyggare eller ny organisation kommer att vara tillräckligt redo att fungera⁵

1891, nästan fyrtio år senare, återvände Friedrich Engels till frågan om den förtidiga socialistiska revolutionens möjligheter. Situationen i Tyskland och Europa i övrigt var nu en helt annan. Tyskland hade världens starkaste och mest masspräglade socialdemokratiska parti, som Engels knöt stora förhoppningar till och som han gav ett väldigt moraliskt stöd. Också i en rad andra länder i Europa fanns betydande och inflytelserika socialistpartier. Det framgår

³ Ibid., 7:422-423.

⁴ Ibid., 28:490-491.

⁵ Herzen: *Sobranije sotjinenij*, 20:577.

av Engels brev 1890-1891 att han ansåg att just Tyskland stod närmast en socialistisk revolution på grund av landets snabbt framväxande industri, arbetarklass och socialdemokratiska rörelse. Då Engels bedömde den möjliga tidpunkten för denna revolution tänkte han sig att det var fråga om endast något tiotal år. Samtidigt var han övertygad om att en segerrik socialistisk revolution i Tyskland skulle utlösa liknande revolutioner i andra västeuropeiska länder. Engels fruktade dock, att Ryssland och Frankrike innan dess skulle förklara Tyskland krig och att Tyskland åter skulle lida nederlag mot så starka motståndare på två olika fronter. Det skulle få till följd att den socialistiska rörelsen krossades inte bara i Tyskland utan också i andra länder och att en nationalistisk och revanschistisk anda skulle bli förhärskande i Europa en lång tid framöver. I det läget ansåg sig Engels inte kunna plädera för slagordet om ”den egna regeringens nederlag”. Den 13 oktober 1891 skriver han i ett brev till August Bebel:

Om krigsriskerna ökar, kan vi förklara för vår regering, att vi är redo att stödja den mot den yttre fienden — om vi får möjlighet till det genom att bli behandlade på ett värdigt sätt och under förutsättning att vår regering för kriget skoningslöst och med alla medel, inklusive revolutionära. Om Tyskland angrips både i öster och väster blir alla försvarsmetoder rättfärdiga. Då gäller det vår nationella existens; för vårt parti gäller det dessutom att behålla de positioner och framtidsmöjligheter vi har tillkämpat oss. Ju revolutionärare kriget förs desto mer förs det i vår anda. Och just på grund av borgarnas och junkrarnas feghet och önskan att rädda sina ägodelar kan det hända att vi kommer att framstå som det enda verkligt energiska krigspartiet. Det kan naturligtvis också bli så att vi tvingas gripa makten och handla som 1793 för att kunna kasta ut ryssarna och deras allierade.⁶

I ett brev till Friedrich Sorge tio dagar senare utvecklade Engels denna idé:

Om ryssarna börjar krig mot oss måste de tyska socialisterna slåss på liv och död mot ryssarna och deras allierade, vilka de än är. Om Tyskland krossas, kommer också vi att krossas. Om händelserna skulle ta en gynnsam vändning, kommer striden att bli så förbittrad, att Tyskland bara kan reda sig med revolutionära medel, varför det är mycket möjligt att vi tvingas gripa makten och agera som 1793.⁷

Fast Engels betraktade ett socialdemokratiskt makttillträde i början av 1890-talet som för tidigt, upprepade han inte sina tidigare dystra profetior. Han menade, att Tysklands socialdemokratiska parti redan var så starkt, att det kunde behålla makten och börja bygga det nya socialistiska samhället. Eftersom han ansåg att landet inte var subjektivt moget för revolution, menade han, att det var sannolikt att en ny socialdemokratisk regering skulle tvingas tillgripa våld och till och med terror i större omfattning än om den kommit till makten under ”mognare” förhållanden. I slutet av oktober 1891 skrev Engels till Bebel:

För att överta och få i gång produktionsmedlen behöver vi tekniskt utbildade människor, till råga på allt i stort antal. Men sådana saknar vi; hittills har vi rentav varit glada att slippa de så kallade ”bildade”. Men nu är situationen en annan. I dag är vi starka nog att ta emot och smälta en obegränsad mängd bildat skräp, och jag förutser, att ett ganska stort antal bildade unga tekniska och medicinska specialister, jurister och lärare kommer att söka sig till oss de närmaste åtta, tio åren; med partikamraternas hjälp kan de organisera fabrikerna och storgodsen i nationens intresse. Då blir vårt maktövertagande alltså fullt naturligt och kommer att ske ganska smärtfritt. Men om vi på grund av kriget skulle komma till makten tidigare än väntat, kommer de tekniska specialisterna att framstå som våra principiella motståndare; de kommer att bedra oss och förråda oss så snart det är möjligt och vi kommer att tvingas tillgripa avskräckningsmetoder. Men de kommer att försöka slå blå dunster i ögonen på oss i alla fall. Det är vad som i mindre skala ständigt hände de franska revolutionärerna; till och med i den vanliga administrationen blev de tvungna att överlåta de underordnade befattningar, där det praktiska arbetet görs, på gamla reaktionärer, som på alla sätt bromsade och satte käppar i hjulet. Det är därför som jag hoppas att vår storartade, säkra rörelse, som utvecklas lugnt och oemotståndligt som en naturprocess, skall få fortsätta som vanligt.⁸

⁶ Marx-Engels: *Sotjinenija*, 38:150-151.

⁷ *Ibid.*, s 158.

⁸ *Ibid.*, s 163-164.

Engels dystra profetior åren 1850-1853 angående ett förtidigt socialistiskt maktövertagande var väl kända också bland de ryska marxisterna. Mindre kända var däremot Engels brev från perioden 1890-1891; i fullständigt skick publicerades de först efter oktoberrevolutionen. (I olika antologier på 1920-talet förekom de i ganska otillförlitliga översättningar. Inte förrän 1940 publicerades mera korrekta ryska versioner i den första utgåvan av Marx och Engels samlade verk.) Det hindrar inte att frågan om Ryssland var moget för en socialistisk omgestaltning hade diskuterats i ryska revolutionärs- och narodnikkretsar sedan 1800-talets mitt och att den också debatterades flitigt inom det socialdemokratiska partiet som uppstod kring sekelskiftet. Jag skall här inte närmare gå in på debattens historia utan endast anmärka, att 1917 hade bolsjevikerna och mensjevikerna väsentligt olika inställning till frågan.

6. Mensjevikernas och socialistrevolutionärernas inställning

Socialdemokraterna (mensjevikerna) och socialistrevolutionärerna (SR) betraktade sig både som revolutionärer och som socialister, dvs pläderade för en socialistisk revolution och för socialismens byggande i Ryssland. Mensjevikerna betecknade sig också som marxister, låt vara att deras attityd till Marx och Engels tyvärr var dogmatisk — i den mån de inte förvanskade deras uttalanden av opportunistiska skäl. Däremot betraktade sig socialistrevolutionärerna inte ens formellt som marxister. Detta parti hade uppstått ur spillrorna av narodnik-grupper och andra populistiska sammanslutningar och partier som varit verksamma i Ryssland på 1880- och 1890-talen.

Båda dessa partier stödde aktivt den borgerligt demokratiska revolutionen i Ryssland i februari 1917. De behöll emellertid sin tidigare försvarsvänliga inställning. Dessutom sökte de stärka sitt samarbete med de borgerliga partierna och gjorde ingenting för att driva på sådana akuta och angelägna uppgifter för den borgerligt demokratiska revolutionen som en agrar-reform, val till den konstituerande nationalförsamlingen, införandet av republik etc. När det gällde socialistiska reformer av olika slag menade socialistrevolutionärerna och mensjevikerna att tiden ännu inte var mogen.

Samtliga mensjevikiska fraktioner tog definitivt avstånd från Lenins ”Aprilteser”, vilka de betraktade som ett felaktigt, aventuristiskt dokument, som ”inte tar hänsyn till tids- och rumsförhållandena”.¹

1905-1907 upprepade Georgij Plechanov gång på gång att en demokratisk och en socialistisk revolution i Ryssland med nödvändighet skulle skiljas åt genom ett betydande tidsmellanrum. Plechanov, som hamnat ute på mensjevikpartiets högerflygel, skrev 1917:

Eftersom kapitalismen i detta land ännu inte nått den högsta nivå där den förvandlas till ett hinder för produktivkrafternas utveckling, vore det orimligt att uppmana städernas och landsbygdens arbetare och de fattigaste bönderna att störta den. Först då lönearbetarna utgör befolkningens flertal, blir proletarietets diktatur möjlig och önskvärd. Det är uppenbart, att den som tillägnat sig det minsta av Marx lära inte talar om en socialistisk omvälvning.²

Också Martov, som ledde internationalist-mensjevikernas vänsterfraktion, var av samma åsikt 1917.³ Efter februarirevolutionen ansåg mensjevikerna, att Ryssland alltjämt hade en långvarig borgerlig utveckling framför sig. Sovjeterna borde därför endast vara ”revolutionens tribun” och ”kontrollör”. Denna inställning formulerades i besluten vid mensjevikernas konferens i maj. I dessa hette det, att en borgerligt demokratisk revolution pågick i Ryssland, varför ”arbetarklassen inte kan betrakta det som en dagsaktuell uppgift att omvandla samhället socialistiskt”.⁴ Liknande uttalanden gjordes på mensjevikernas unifieringskongress i augusti 1917.⁵

Sådana åsikter framfördes 1917 också av socialistrevolutionärerna, även om partiets program inte utgick från marxistiska doktriner och inte drog en lika definitiv skiljelinje mellan den borgerligt demokratiska och den socialistiska revolutionen. SR ansåg till exempel, att man också under kapitalismen kunde bilda socialistiska företag i form av kooperativ. Socialisering av jorden betraktade SR som en socialistisk reform och som den socialistiska revolutionens nära nog viktigaste åtgärd. Denna åtgärd, som i stort sett innebar att bönderna skulle tilldelas jord i

¹ Ur tidningen *Jedinstvo* (Enighet), 9 april 1917.

² Georgij Plechanov: *God na Rodine* (Ett år i fosterlandet), vol. 1, Paris 1921, s. 26,28,30.

³ L. Martov: *Sotsialisty-revoljutsionery i proletariat* (Socialistrevolutionärerna och proletariet), Petrograd 1917.

⁴ *Vserossijskaja konferentsija mensjevistskich organizatsij RSDRP* (RSDAP:s mensjevikorganisationers allryska konferens), Petrograd 1917, s 46.

⁵ *Sotsialisty o tekusjtjem momente* (Socialisterna om den nuvarande situationen), Moskva 1917, s 268.

enlighet med det antal munnar de hade att mätta eller enligt en viss ”arbetsnorm”, rymdes som marxisterna såg det helt inom den borgerligt demokratiska revolutionens ram.

I socialistrevolutionärernas program kunde man också finna punkter om kollektivisering av arbetet, avskaffande av det privata ägandet och samhällets klassindelning. Det hette också att partiprogrammet kunde genomföras och all kapitalistisk egendom exproprieras först sedan arbetarklassen vunnit fullständig seger, samhället byggts upp enligt socialistiska principer och — om så krävdes — en revolutionär diktatur införts. Men SR:s tolkning av begreppet ”arbetarklassen” var en helt annan än marxisternas. SR-programmet förklarade att ”det är nödvändigt att alla exploaterade befolkningsskikt — alltifrån industriproletariatet till de arbetande bönderna — uppfattar sig själva som en enda arbetarklass, betraktar sin klassammanhållning som en garanti för frigörelse och ser sina personliga, tillfälliga intressen som underordnade jämfört med den revolutionära omvälvningens väldiga uppgift”.⁶

På grund av denna socialistiska uppfattning ansåg SR att segern över tsarismen och avskaffandet av godsens genast skulle bana väg för socialistiska reformer. Redan 1917 fanns det dock ett gapande svalg mellan socialistrevolutionärernas program och praktiska politiska verksamhet. De avgörande månaderna efter februarirevolutionen kom SR helt att gå i mensjevikernas ledband i en rad teoretiska frågor — trots att socialistrevolutionärerna hade betydligt fler medlemmar och större politiskt inflytande än mensjevikerna. Efter februarirevolutionens seger avstod därför huvudparten av SR-ledarna från att driva igenom sina programkrav på ”socialisering” av jorden. Tvärtom bromsade de på alla sätt genomförandet av en agrarreform. I mensjevikernas efterföljd förklarade sålunda den socialistrevolutionära tidningen *Delo Naroda* i en ledarartikel, att ”det kan inte bli tal om att avskaffa det kapitalistiska systemet i Ryssland förrän en socialistisk revolution har skett i Västeuropa”.⁷

Lev Trotskij skrev:

Även i jämförelse med mensjevikerna var socialistrevolutionärerna påfallande slappa och orkeslösa. I alla de viktiga ögonblicken gjorde de på bolsjevikerna intryck av att vara ett slags tredje rangens konstitutionella demokrater. De konstitutionella demokraterna betraktade dem som tredje rangens bolsjevik. (I båda fallen var mensjevikerna ”andra rangens”.) Det osäkra stöd de hade och den formlösa ideologi som var deras speglades också i deras personval: SR-ledarna präglades samtliga av otillräcklighet, ytlighet och sentimental opålitlighet. Utan ringaste överdrift kan man påstå, att gemene man i bolsjevikpartiet hade större politiskt skarpsinne och större känsla för klassförhållandena än de mest uppburna socialistrevolutionära ledarna ... Trots att SR otvivelaktigt hade fler medlemmar var det mensjevikerna som dominerade i det SR-mensjevikiska blocket. På sätt och vis speglade denna rollfördelning stadens dominans över landsbygden, stadsmåborgarnas över landsbygdssmåborgarnas och den ”marxistiska” intelligentsians över en intelligentsia som höll på ”den enda sanna” ryska sociologin och yvdes över den gamla ryska historiens torf-tighet.⁸

Det vore naturligtvis felaktigt att enbart utifrån teoretiska konstruktioner hävda, att ingen av de strömningar och grupper inom RSDAP (Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet), som avvisat Lenins ”Aprilteser” och ansåg det som sin plikt att förbereda proletariatet till en långvarigare kamp för socialismen under borgerligt demokratiska förhållanden — att ingen av dessa strömningar och grupper längre hade rätt att kalla sig socialister. Både bland mensjevikerna och socialistrevolutionärerna fanns det många uppriktiga socialister, som hade suttit i fängelse och straff-arbetskolonier i årtal därför att de deltagit i kampen mot självhärskardömet och som inte utan grund ansåg sig tillhöra världssocialismens förtrupp. Skilda sätt att se på frågan om när och hur den socialistiska revolutionen skulle genomföras var motiverade under de förhållanden som rådde i Ryssland. Huvudparten av de vanliga partimedlemmarna

⁶ *Programmy russkich polititjeskich partij.*

⁷ *Delo naroda*, 1 sept. 1917.

⁸ Lev Trotskij: *Fevralskaja Revoljutsija*, s 256-257.

— och till och med de flesta av mensjevikernas och socialistrevolutionärernas ledare — var därför inte alls några ”borgerlighetens agenter” — i varje fall inte subjektivt sett.

Mensjevikerna och socialistrevolutionärerna ägnade sig emellertid inte uteslutande åt att skriva politiska och teoretiska artiklar. I den snabbt skiftande situationen 1917 kunde dessa partier inte undgå de viktigaste politiska aktionerna och besluten. Det hände därför inte sällan att mensjevikerna och socialistrevolutionärerna objektivt uppträdde som de borgerligas bundsförvanter då de (som i mensjevikernas fall) dogmatiskt eftersträvade att endast handla enligt sina egna doktriner eller då de (som i SR:s fall) tvärtom för tillfället avstod från att uppfylla sina programlöften. Att många av de mensjevikiska och socialistrevolutionära ledarna också subjektivt var benägna för en sådan allians skall vi här inte gå närmare in på.

Trots att socialistrevolutionärerna och mensjevikerna efter februarirevolutionen ställdes i spetsen för sovjeterna var det inte de som lanserade slagordet ”all makt åt sovjeterna”. De var bekymrade över det rådande ”dubbelväldet”. Med Engels dystra spådomar i minnet var mensjevikerna rädda för att gripa makten i landet och på den punkten var SR helt ense med dem.

Enligt vad Michail Jakubovitj har omvittnat var de dåvarande mensjevikledarna — Fjodor Dan, Iraklij Tsereteli, Abram Gotz – och socialistrevolutionärernas ledare — Viktor Tjernov och Nikolaj Avksentiev — inte heller i fråga om personliga egenskaper särskilt lämpade för politisk verksamhet under de snabbt skärpta revolutionära förhållandena, under den Sturm und Drang som gripit massorna. De förstod inte revolutionens logik och fruktade alla möjliga ”revolutionära excesser”.⁹ Därför medverkade socialistrevolutionärerna och mensjevikerna aktivt vid bildandet av den första provisoriska regeringen, vilken utgjordes av oktoberister och konstitutionella demokrater. Med hänvisning till den pågående revolutionens borgerliga natur ville mensjevikerna och SR att landet tills vidare skulle styras av de borgerliga partierna och lovade dem sina partiers och sovjeternas stöd.

I mensjevik- och SR-ledarnas agerande på denna punkt fanns det naturligtvis inget avsiktligt förräderi mot folkets intressen, vilket bolsjevikerna beskyllde dem för och sovjetiska historiker alltså anklagar dem för. 1917 betraktade sig mensjevikerna som ett arbetarparti och speglade också åsikterna hos en betydande del av arbetarklassen. På samma sätt representerade socialrevolutionärerna en betydande del av bönderna och soldaterna. Men många av dessa partiers ledare lyckades inte övervinna sin doktrinära inställning; de ville inte åta sig att lösa den borgerliga revolutionens uppgifter, eftersom de var rädda för att hamna i den ohållbara situation Engels beskrivit som förödande för ett arbetarparti.

Till mensjevikernas och socialistrevolutionärernas olycka visade sig den provisoriska regeringen oförmögen att lösa den borgerligt demokratiska revolutionens mest angelägna uppgifter. Regeringen inte bara motarbetade en rad ytterligt angelägna reformer utan försökte i början också återupprätta den romanovska monarkin i en eller annan form. Den provisoriska regeringens auktoritet hade avtagit så snabbt hos folket och i armén, att den snart måste falla. Efter aprilkrisen begärde den provisoriska regeringens premiärminister, furst Georgij Lvov, i ett brev till Petrograd-sovjetens ordförande Nikolaj Tjcheidze att man skulle diskutera frågan om sovjetrepresentanter kunde ingå i regeringen. Förslaget väckte stormig debatt i alla sovjetfraktioner och till en början avvisades Lvovs erbjudande av mensjevikledarna. Den provisoriska regeringen insisterade dock. De första som pläderade för representation i regeringen var trudovikerna och folksocialisterna, därefter också SR-ledaren Viktor Tjernov och mensjevikledaren Iraklij Tsereteli. Den första koalitionsregeringen, som bildades med deras deltagande, blev dock varken livskraftig eller långlivad. Lika ineffektiv blev den andra koalitionsregeringen. Trots att socialistpartierna dominerade den hade kadetterna (de konstitutionella demokraterna) alltså ett djupgående inflytande på regeringsarbetet. Det var

⁹ Jakubovitj: *Iz zjizni idej*, s 21-24.

denna regering som efter de allierades påtryckningar sökte förbereda och genomföra frontoffensiven i juni 1917. Enligt Michail Jakubovitj, som tillhörde mensjevikernas vänsterflygel och då ledde centrala exekutivkommitténs militärutskott, var beslutet om offensiven

fullständigt vettlöst. Psykologiskt var den ryska armén totalt oförmögen att gå till offensiv. I skyttegravarna likaväl som bakom fronten drömde de ryska soldaterna lidelsefullt om vapenvila och om att snarast få återvända hem till sina byar, där det nu äntligen hade blivit dags att dela upp herrarnas och godsägarnas jord ... Hur skulle dessa soldater kunna förmås att gå till anfall? ... Om tyskarna inledde en offensiv skulle armén i bästa fall duga till försvarsuppgifter. En rysk offensiv däremot hade blivit otänkbar efter revolutionen ... Följden blev ett nederlag utan motstycke i den ryska arméns historia. När underrättelserna om offensiven och nederlaget nådde Petrograd, gjorde de ett kolossalt intryck på huvudstadens arbetare och i synnerhet på garnisonens soldater. Utgången var naturligtvis raka motsatsen till vad Kerenskij och Teresjtjenko hade räknat med liksom till vad provisoriska regeringen, mensjevikernas och socialistrevolutionärernas ledare förväntat sig.¹⁰

Följderna av den politiska krisen och regeringskrisen är välkända. De väldiga arbetar-, soldat- och matrosdemonstrationerna den 3 juli var spontana. Bolsjevikerna, som inte lyckats förhindra dem, gjorde vad de kunde för att de skulle förlöpa fredligt. Viktor Tjernov och Iraklij Tsereteli försökte tala till demonstranterna, men även om de inte utsattes för våld var det ingen som lyssnade på dem. Skrämda av demonstranterna begick mensjevik- och SR-ledarna tillsammans med centrala exekutivkommitténs och provisoriska regeringens ledare just det arkemisstag som Engels hade varnat för 1850 och 1853. De tillkallade kosackerna för att skingra julidemonstrationen. Sedan tillkallade de också frontförband. En mängd bolsjeviker arresterades. Lenin och Zinovjev gick under jorden och tvingades hålla sig dolda i Razliv. I den nya koalitionsregering, som bildades först mot månadens slut, ingick åter sju socialister av olika schatteringar och lika många kadetter eller kadett sympatisörer, trots att socialistrevolutionärerna och mensjevikerna då hade alla möjligheter att bilda regering utan de borgerliga partiernas stöd och börja genomföra de reformer hela folket länge väntat på. Kadetternas (de konstitutionella demokraterna) politiska inflytande (för att nu inte tala om oktoberisternas) hade minskat kraftigt i augusti 1917 medan socialistrevolutionärernas och mensjevikernas på det hela taget fortsatt att växa. I antal medlemmar räknat var SR-partiet rentav det största i landet sommaren 1917. Mensjevikernas medlemstal hade vuxit till närmare 200 000. Makten i Ryssland hade hamnat i dessa partiers händer som mot deras egen önskan, och i sin rådlöshet visste de socialistrevolutionära och mensjevikiska ledarna inte hur de skulle hantera den och utnyttja den. I sin strävan att till varje pris bevara koalitionen med de borgerliga och i sin rädsla för att skrämja bort ”de egendomsägande elementen”, dvs bourgeoisien,

från revolutionen avstod SR och mensjevikerna också i fortsättningen från att genomföra demokratiska och sociala reformer, som inte var socialistiska eller förhastade ens ur de ”moderata” socialistpartiernas synvinkel. Denna inställning fick ofta de borgerliga ledarnas beröm. I ett anförande förklarade kadettledaren Pavel Miljukov:

De socialistiska partierna har i dag en betydligt rimligare syn på problemen i den ryska tillvaron. De tycks ha dragit lärdom av många av det förflutnas läxor och det är för dem ett axiom att den ryska revolutionen lika litet som andra moderna eller tidigare revolutioner innebär en seger för socialismen eller det socialistiska systemet och att denna revolution i det stora hela är politisk och — för att använda deras terminologi — borgerlig ..., dvs inte alls inriktad på socialismens omedelbara seger.

Miljukov fortsatte: ”För närvarande innebär revolutionen endast borgerlighetens politiska seger ... Socialisterna har till och med beslutat att trots sina traditioner och doktriner ingå i regeringen. För deras syn på statsmannakonsten innebär detta ett kolossalt steg framåt.”

Samtidigt måste Miljukov bittert erkänna, att massorna ”alltjämt är mottagliga för

¹⁰ Ibid., s 59-60.

förkunnelsen om en omedelbar socialistisk omvälvning genom att arbetarklassen erövrar regeringsmakten” och att mycket var avhängigt av om de socialistiska partierna skulle lyckas få dessa massor att vända sig mot ”den socialistiska utopismens extremistiska synsätt”.¹¹

Mensjevikerna och socialistrevolutionärerna — två partier som var socialistiska i sina slagord och program — hade därmed råkat i en belägenhet som var ännu tvetydigare och ohållbarare än den Engels en gång hade siat om och som enligt hans profetior för alltid kunde ta knäcken på ett revolutionärt och socialistiskt parti. Det var vad som skedde med mensjevikerna och socialistrevolutionärerna 1917. Även om de också i fortsättningen betraktade sig som revolutionärer och socialister, hade folkets massa börjat ta avstånd från dem och alltmer stödja bolsjevikerna, som förfäktade helt andra åsikter om den pågående revolutionens perspektiv och möjligheter.

I rättvisans namn bör det understrykas, att allteftersom massorna började överge dessa båda partier ”revolutionerades” deras resolutioner och upprop alltmer. I juni 1917 — mitt under koalitionsarbetets ”höjdpunkt” — förklarade Första sovjetkongressen i sin resolution:

På den ryska revolutionens nuvarande stadium skulle ett överförande av all makt till arbetar- och soldatsovjeterna betydligt försvaga den, i förtid stöta bort element vilka skulle kunna gagna den ännu en tid och innebära risk för att revolutionen krossas. Den allryska sovjetkongressen uppmanar därför hela den revolutionära demokratin i Ryssland att energiskt stödja den provisoriska regeringen i dess arbete att konsolidera och vidga revolutionens landvinningar.¹²

Med ett helt annat tonfall talade många av mensjevikernas och socialistrevolutionärernas ledare hösten 1917. Nikolaj Tjcheidze förklarade i ett anförande:

Armén retirerar. Landet är bankrutt. Järnvägarna befinner sig i ett kaotiskt tillstånd. Industrin håller på att bryta samman. Städerna hotas av hungersnöd. Massornas missnöje hotar att ta sig former som äventyrar statens existens.¹³

I ett upprop från Allmänna armékommittén, där socialistrevolutionärerna dominerade, i mitten av oktober 1917 hette det:

Regimen måste vara revolutionär och beslutsamt ställa alla statens resurser och all arbetskraft till nationens förfogande genom nationalisering av de viktigaste nyttigheterna och produktionsmedlen, genom tvångslån och arbetsplikt. Allt är definitivt och avvaktandets tid förbi. Det är dags för historien att fälla sin dom. Vi står på tröskeln till en ny epok, vid den gamla epokens slut och inför en ny folktillvaro.¹⁴

Men varken socialistrevolutionärerna eller mensjevikerna var längre i stånd att inleda denna nya epok eller att uttala historiens dom.

Mensjevikpartiets sönderfall hade i själva verket börjat före oktoberrevolutionen, vilket framgick av mensjevikfraktionens sammanträden under den såkallade Demokratiska konferensen. Noach Zjordanija, som valdes till denna fraktions ordförande, noterade senare: ”Total förvirring. Man visste inte vad man skulle ta sig till eller hur man skulle agera .. Mensjevikerna var lika isolerade från folket som från militärerna.”¹⁵

Mensjevikpartiets sönderfall och förfall framhölls också i dess egen press. I slutet av september skrev R. Grigorjev i tidningen *Novaja Zjizn*, att socialdemokratins mensjevikiska flygel ”lidit nederlag och är på väg in i det politiska icke-varat”.¹⁶ I Plechanovanhängarnas

¹¹ Oktoberrevolutionens centrala statsarkiv, samling 579, hylla 1, pärm 854a, ark 3-4. Se även G. Z. Muchin: *Sotsialistitjeskaja Revoljutsija i gosudarstvo* (Den socialistiska revolutionen och staten), s 100.

¹² *Pervyj vserossijskij siezd sovetov. Stenografitjeskij ottjot*. (Första allryska sovjetkongressen. Stenografisk redogörelse), vol. 1, Moskva-Leningrad 1930, s XXIV.

¹³ *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 3 (1922):29.

¹⁴ *Ibid.*, s 30.

¹⁵ N. Zjordanija: *Moja zjizn* (Mitt liv), s 77-78.

¹⁶ *Novaja zjizn* (Nytt liv), 29 sept. 1917.

tidning Jedinstvo skrev Lev Deutsch: "Mensjevikfraktionen lider det ena nederlaget efter det andra, och man behöver inte vara någon sibylla för att förutspå dess snara undergång. Otvivelaktigt är dess dagar räknade."¹⁷

Också mensjevikernas bundsförvanter socialistrevolutionärerna såg detta förfall. I en kommentar till representationen vid moskvadistriktets sovjetkongress skrev SR-tidningen Delo naroda: "Än en gång har kongressen visat, att det mensjevikiska socialdemokratiska partiet har försvunnit från den politiska arenan."¹⁸

Ytligt sett kunde socialistrevolutionärernas politiska ställning förefalla bättre. Men partiets inflytande var betydande framför allt på landsbygden och vid det första världskrigets avlägsna fronter, där det politiska livet flöt långsammare. I landets viktigaste och avgörande centra hade socialistrevolutionärernas och i synnerhet dess högerflygels inflytande reducerats till ett minimum i mitten av oktober 1917. Samtidigt fick SR:s kris formen av en partisplittring. Den alltför påtagliga klyftan mellan programkraven och SR-ledarnas realpolitik ledde till att det först bildades en vänsterfraktion och därefter ett särskilt socialistrevolutionärt vänsterparti (här kallat SR-vänstern). När socialistrevolutionärernas högerflygel bildade ett block tillsammans med mensjevikerna, mognade alltmer idén att SR-vänstern skulle stödja och ingå förbund med bolsjevikerna.

Det bör påpekas, att även efter oktoberrevolutionen fortsatte socialistrevolutionärerna att tala om den redan genomförda revolutionen som "förhastad" och att förutspå sovjetmaktens snara fall. Vid underrättelsen om att den provisoriska regeringen hade störtats vände sig Georgij Plechanov i ett öppet brev till arbetarna i Petrograd. I brevet hette det bland annat:

De senaste dagarnas händelser plågar mig, inte därför att jag inte skulle önska att den ryska arbetarklassen får triumfera utan just därför att det är det jag önskar av allt mitt hjärta . . . Vi måste erinra oss Engels remarkabla ord om att det inte finns någon större historisk olycka än om arbetarklassen griper den politiska makten vid en tidpunkt då den inte är mogen för det.

Plechanovs argumentation mot bolsjevikernas politik var dock alltför dogmatisk och därför föga övertygande:

Bland invånarna i vår stat är proletariatet inte i majoritet utan i minoritet ... Visserligen kan arbetarklassen påräkna stöd från bönderna, vilka alltför utgör folkflertalet i Ryssland. Men bönderna har behov av jord och inte av att det kapitalistiska systemet ersätts med ett socialistiskt . . . Följaktligen är bönderna en totalt opålitlig bundsförvant till arbetarna när det gäller att organisera ett socialistiskt produktionssätt ... Genom att i förtid gripa den politiska makten kan det ryska proletariatet inte genomföra en social revolution utan endast utlösa ett inbördeskrig, vars slutresultat blir att proletariatet retirerar långt bort från de positioner som erövrades i februari och mars i år.¹⁹

Plechanov försökte kort sagt åter övertyga de ryska arbetarna om att "Rysslands historia ännu inte har malt det mjöl, som socialismens vetebröd en gång kommer att bakas av".²⁰

Ungefär en månad efter oktoberupproret höll mensjevikpartiet kongress. Kongressbesluten gav uttryck för en fast övertygelse om att den nya revolutionen inte skulle kunna leda till socialistiska reformer, eftersom "inga sådana omvandlingar ännu förekommit i de mera utvecklade länderna i Europa och produktivkrafterna i Ryssland befinner sig på så låg nivå".

Lev Trotskij och hans grupp, som under första världskriget hade en ställning mitt emellan bolsjevikerna och mensjevikerna, förtjänar speciellt omnämnande. När kriget utbröt, skrev Trotskij:

¹⁷ Jedinstvo, 4 okt. 1917.

¹⁸ Delo naroda, 4 okt. 1917.

¹⁹ Jedinstvo, 28 okt. 1917 (enl. nya stilen: 10 november). Se även Plechanovs *God na Rodine*, vol. 2, Paris 1921, s 244-248. Det är samma brev som Solzjenitsyn citerar i Gulagarkipelagen, del 1. Till skillnad från Plechanov betraktar Solzjenitsyn dock den socialistiska revolutionen inte bara som förhastad utan som onödig.

²⁰ Plechanov: *God na Rodine*, 1:218.

Skulle inte tsarismens nederlag i själva verket kunna bli till gagn för revolutionen? Den möjligheten är otvivelaktig men likväl bara en möjlighet. Rysk-japanska kriget gav revolutionsutvecklingen en kraftig puff. Liknande följder skulle man alltså kunna vänta sig av det rysk-tyska kriget.” Trotskij var dock ingalunda övertygad om att det var önskvärt att det hela tog en sådan vändning: ”Den som tror att rysk-japanska kriget framkallade revolutionen känner inte till och förstår inte händelsernas sammanhang. Kriget bara påskyndade revolutionen, som därmed försvagades innerst inne. Om revolutionen utvecklats ur de inre krafternas organiska tillväxt hade den kommit senare men varit kraftfullare och mer systematisk.²¹

Trotskyjs logik var densamma då han bedömde första världskrigets tänkbara följder:

Under perioden 1912-1914 drevs Ryssland fullständigt ut ur sitt tillstånd av kontrarevolution och depression av ett utomordentligt starkt industriellt uppsving ... Rörelsen utvecklade sig ojämförligt mycket mer medvetet och planenligt och dessutom på bredare social basis ... Å andra sidan kunde kriget i händelse av katastrofala motgångar för Ryssland påskynda revolutionens utbrott — men endast till priset av dess inre försvagning. Och även om revolutionen skulle ta överhanden under dessa förhållanden, skulle Hohenzollern-armén rikta bajonetterna mot den ... Man behöver inte ytterligare bevisa att den ryska revolutionen under sådana förhållanden — till och med om den för en tid vore segerrik — skulle bli ett historiskt missfall.²²

Naturligtvis ändrade Trotskij mycket snart åsikt. Efter återkomsten till Ryssland anslöt han sig till Lenins ”Aprilteser” och gick tillsammans med sina anhängare in i bolsjevikpartiet. I sin bok *Oktoberrevolutionen* skriver Trotskij om sig själv (i tredje person):

Först under julikongressen inträdde Trotskij formellt i bolsjevikpartiet. Där gjorde man upp bokslutet över åratals meningsskiljaktigheter och fraktionskamp. Trotskij sökte sig till Lenin som till en lärare, vars kraft och betydelse han hade insett senare än många andra men måhända på ett fullständigare sätt än de.²³

Inte heller senare, i exil, skrev Trotskij någonsin om februari- eller oktoberrevolutionerna i Ryssland 1917 som ”förhastade”, trots att han liksom tidigare hävdade, att socialismen inte kan segra i ett enda land och att den ryska revolutionen därför endast kunde betraktas i ett världsrevolutionärt sammanhang. Så skrev Trotskij till exempel 1930:

Sovjetekonomins kriser är inte bara en växtvärk, ett slags barnsjukdomar. De är något oändligt mycket betydelsefullare, nämligen stränga tillrättavisningar från den internationella marknaden, den som vi enligt Lenin är underordnade, fjättrade vid och inte kan undgå. (Han hänvisade till Lenins tal på Elfte partikongressen den 27 mars 1922.)

Trotsky förklarar, att

härav följer dock icke slutsatsen att oktoberrevolutionen skulle ha varit historiskt ”orättmätig”; den slutsatsen stinker av skamlig brackighet. Proletariatets makterövring kan inte vara någon enhetlig, simultan handling. Den politiska överbyggnaden — och dit hänför sig revolutionen — har sin egen dialektik, som gör djupgående ingrepp i den internationella ekonomiska processen men ingalunda förändrar dess mera fundamentala lagar. Oktoberrevolutionen var ”rättmätig” som ett första stadium i världsrevolutionen. Oundvikligen kommer världsrevolutionen att omspänna decennier. Intervallet mellan den första och andra etappen har visat sig vara betydligt längre än vi väntat oss. Ändå är det bara ett intervall och inte alls en självtillräcklig epok av nationellt socialistiskt samhällsbyggande.²⁴

²¹ Trotskij: *Vojna i Revoljutsija* (Krig och revolution), andra uppl., 1:106.

²² Ibid., s 99-100.

²³ Trotskij: *Oktjabrskaja Revoljutsija*, 1:346.

²⁴ ”Dve kontseptsiji” (Två uppfattningar) i *Bjulleten oppozitsiji* (Oppositionens bulletin), nr 12-13, juni-juli 1939, s 34-35.

7. Bolsjevikernas inställning

Efter den borgerligt demokratiska februarirevolutionens seger i Ryssland fanns det bland bolsjevikerna, vilka genast lämnade underjorden och började utveckla en aktiv politisk verksamhet i landet, ingen klar och allmänt omfattad syn på den fortsatta revolutionsprocessen i landet. De flesta av de partiledare som hade återvänt till Petrograd och Moskva ansåg, att bolsjevikernas huvuduppgift var att slutföra den borgerligt demokratiska revolutionen och i synnerhet kampen för fred, för godsägarjordens fördelning bland bönderna och för likvidering av självhärskardömet och feodalismens sista rester. Innan dessa uppgifter lösts var det enligt bolsjevikernas förmenande alltför tidigt att aktualisera frågan om proletariats diktatur och en socialistisk revolution. I mars 1917 fanns det nära nog ingen bolsjevik som pläderade för slagordet ”all makt åt sovjeterna”.

Bolsjevikerna motiverade sitt ställningstagande framför allt med erfarenheterna av revolutionen 1905-1907, med besluten på RSDAP:s tredje kongress och med en rad skrifter av Lenin under dessa år, bland annat den ytterst viktiga *broschyren Socialdemokratins två taktiker under den demokratiska revolutionen*. I mars 1917 stod det emellertid inte klart för bolsjevikledarna att februarirevolutionen hade skapat en helt annan situation än den som rått i Ryssland 1905-1907.

Då var den borgerligt demokratiska revolutionen på väg i Ryssland, men den befann sig bara i sitt begynnelsesked. Den hade inte vunnit den avgörande segern över självhärskardömet. Tsarismen var alltjämt vid makten. Under dessa år betraktade Lenin det som en huvuduppgift att bekämpa tsarismen och att på grundval av en bred allians mellan alla aktivt revolutionära krafter upprätta en proletariats och böndernas diktatur. Först sedan denna diktatur löst alla den demokratiska revolutionens mest angelägna uppgifter och proletariats medvetenhet och organisation mognat, kunde enligt bolsjevikernas åsikt en socialistisk revolution proklameras.

Men i februari—mars 1917 hade självhärskardömet störtats. En borgerlig provisorisk regering hade bildats och överallt i landet hade det upprättats arbetar-, soldat- och bondesovjet, vilka faktiskt utgjorde en proletariats och böndernas demokratiskt revolutionära diktatur. Ett speciellt politiskt fenomen hade uppstått: ”dubbelväldet”, vilket innebar att den provisoriska regeringen kunde fungera endast om den hade sovjeternas förtroende. Frågan om makten — revolutionens viktigaste fråga — hade därmed lösts. Men eftersom den provisoriska regeringen stöddes av kompromisspartierna i sovjeterna, varken ville eller kunde den lösa sådana angelägna revolutionsuppgifter som fredsfrågan och agrarreformen. I den situationen dög inte längre den taktik som utarbetats för 1905 års förhållanden; den hade blivit en broms i den revolutionära kampen.

Först sedan Lenin återvänt till Ryssland blev det slut på bolsjevikernas vacklan och osäkerhet. Lenin lanserade slagordet ”all makt åt sovjeterna” och manade till övergång från det första revolutionsstadiet, då borgerligheten haft makten, till det andra, där proletariatet och de fattigaste bönderna skulle gripa den. Och därmed skulle det bli möjligt att lösa alla den borgerligt demokratiska revolutionens viktigaste uppgifter liksom att genomföra en rad angelägna socialistiska reformer. Även för bolsjevikerna var detta en oväntad och ny inställning. I de berömda Aprilteserna förklarar Lenin klart och tydligt, att den borgerligt demokratiska revolutionen avslutats i och med att statsmakten hamnat i bourgeoisins händer och att det viktiga nu var ”övergången från revolutionens första etapp, som ... förde bourgeoisien till makten, till dess *andra* etapp, som måste lägga makten i händerna på proletariatet och de fattiga bondeskikten”.¹ Han hävdar också, att det inte går att få ett slut på ”det imperialistiska kriget och sluta en demokratisk fred utan att kapitalets makt störtas och

¹ Lenin: PSS, 31:114.

statsmakten övergår i proletariats händer”.²

Det är inte förvånande, att Aprilteserna till en början väckte förvirring och opposition bland bolsjevikerna själva. Det krävdes tid och väldiga ansträngningar för att Lenin skulle kunna övertyga majoriteten av delegaterna vid bolsjevikernas stadskonferens i Petrograd och vid deras Sjunde allryska konferens (”aprilkonferensen”) om att hans politiska ställningstagande var korrekt. Aprilteserna var huvudsakligen inriktade på en fredlig utveckling av revolutionen. Lenin betraktade sovjeterna som en ny maktform, som var mer demokratisk än parlamentarismen. Han ansåg, att bolsjevikerna skulle kunna vinna majoritet i sovjeterna med hjälp av propaganda och agitation. I fråga om de ekonomiska problemen var Lenins krav realistiska och blygsamma. I Aprilteserna hette det bland annat:

All jord i landet nationaliseras; förfoganderätten över jorden tillkommer de lokala lantarbetar- och bondedeputerades sovjet. Fattigbondedeputerades sovjet bildas. Alla storgods ombildas till mönsterjordbruk under kontroll av lantarbetardeputerade och på det allmännas bekostnad.

7. Alla banker i landet slås omedelbart samman till en nationalbank, som underställes kontroll av arbetardeputerades sovjet.

8. Som vår *omedelbara* uppgift uppställs inte socialismens ”införande” utan endast ofördröjligen övertagande av *kontrollen* över den samhällsliga produktionen och produkternas fördelning från arbetardeputerades sovjeternas sida.³

Dessa teser lades till grund för besluten vid bolsjevikernas aprilkonferens. Samtidigt breddades partiets ekonomiska program. Man föreslog strikt kontroll över bankerna, försäkringsbolagen och de största kapitalistiska syndikaten (bl a Prodogol, Prodamet och sockersyndikatet), en rättvisare inkomst- och förmögenhetsbeskattning samt allmän arbetsplikt. Samtidigt underströks det i resolutionen:

Då dessa åtgärder genomförs är det nödvändigt med yttersta försiktighet och varsamhet och att en kraftig majoritet av befolkningen stöder dem och är på det klara med att varje åtgärd har förberetts praktiskt; arbetarklassens medvetna förtrupp, som skall hjälpa bondemassorna att finna en utväg ur det ekonomiska kaoset, måste inrikta all uppmärksamhet och alla ansträngningar på detta.⁴

Det var inte så mycket fråga om socialistiska omvälvningar som om åtgärder som skulle leda till sådana förändringar. Det är betecknande, att liknande krav också förekom i mensjevikernas och SR:s resolutioner och i deras ledares tal. Dessas syfte var emellertid ett annat: att stärka hemmafronten och förhindra en ny revolution, där bolsjevikerna kunde ta ledningen. Så skrev till exempel Izvestija, vars redaktion då var i mensjevikernas och socialistrevolutionärernas händer, i maj 1917:

Många industribranscher är mogna för statsmonopol (spannmål, kött, salt, läder), andra är mogna att organiseras i statsreglerade truster (kolgruvor, oljeutvinning, metallindustri, socker- och pappersbruk). Slutligen kräver dagens situation inom praktiskt taget alla branscher statlig reglering av fördelningen av råvaror och färdigprodukter och av prisbildningen ... Samtidigt är det nödvändigt att alla kreditinstitut ställs under samhällets och statens kontroll så att spekulation med varor under statskontroll kan bekämpas ... Beslutsamma åtgärder måste vidtas mot dagdriveriet; det kan bli nödvändigt att införa allmän arbetsplikt. Landet är redan i ett katastrofalt tillstånd och det enda som kan rädda det ur detta tillstånd är hela folkets kreativa ansträngningar under ledning av en statsmakt som medvetet åtar sig den grandiosa uppgiften att rädda landet, vilket föröfts av kriget och tsarregimen.⁵

I en kommentar sade Lenin, att detta program var storslaget, men hur skulle en koalition av småborgerliga och borgerliga partier kunna genomföra det? Lenin var naturligtvis på det klara

² Ibid., s 161.

³ Ibid., s 116.

⁴ VKP (b) v rezoljutsijach (Bolsjevikpartiet i resolutionerna), vol. 1, Moskva 1936, s 236,343.

⁵ Izvestija (Nyheter från Petrogradsovjetens centrala exekutivkommitté), 11 maj 1917.

med att statskontroll över bankerna och monopolen skulle leda till att de exproprierades. Men vid den tidpunkten avsåg han bara det kapitalistiska toppskiktet och tänkte sig ingen total expropriering. Lenin skrev:

Socialisterna vill *bara* tvinga godsägarna och kapitalisterna att "abdikera". För att tilldela dem, som utgör ett hån mot folket, ett avgörande slag är det tillräckligt att några hundra eller på sin höjd ett eller ett par tusen miljonärer — bank-, handels- och industrimagnater — "abdikerar". Det är fullt tillräckligt för att kapitalets motstånd skall krossas. Man behöver inte ens beröva denna handfull rikemän alla deras egendomsrättigheter; de kan få behålla en mängd konsumtionsvaror och en viss, blygsam inkomst.⁶

I april och maj ägnade Lenin stor uppmärksamhet åt utkastet till ett nytt partiprogram. Den ekonomiska delen av projektet, som publicerades i juni 1917, följer i stort idéerna i April-teserna.

Lenin jämför bolsjevikernas och socialistrevolutionärernas agrarprogram och påpekar, att överlåtandet av godsägarjorden till bönderna inte i och för sig är någon socialistisk utan en borgerligt demokratisk åtgärd men att den av allt att döma bara kan genomföras av proletariet. Vad beträffar förstatligande av högproduktiva jordbruk, stuterier och liknande är det däremot fråga om socialism om storjordbruken brukas till samhällets gagn. Lenin förklarar:

Bönderna vill behålla sina småjordbruk, fastställa jämlika normer för alla och tid efter annan justera jordinnehavet i utjämnande syfte ... Bra. Ingen förnuftig socialist har någon annan syn på saken än fattigbönderna. Om jorden konfiskeras, bryts bankernas herravälde, om jordbruksredskapen konfiskeras, bryts kapitalets herravälde — och under förutsättning att proletariet griper den centrala makten kommer resten av sig självt, genom "exemples makt", framtingat av de praktiska omständigheterna. Det väsentliga är att proletariet griper den politiska makten. Då så skett blir det möjligt att genomföra allt det viktiga och fundamentala i de 242 bondeinstruktionernas program ... Det är en sekundär fråga. Vi är inga doktrinärer. Vår lära är en vägledning för handlandet, inte en dogm.

Vi påstår inte, att Marx visste eller att marxisterna vet vägen till socialismen in i minsta detalj. Det är nonsens. Vad vi känner till är vägens riktning och vilka klasskrafter som har slagit in på denna väg, men de konkreta, praktiska detaljerna kommer att visa sig först genom miljoners erfarenhet då de tar sig an denna sak.⁷

I den riktningen gick Lenins idéer i september och under första hälften av oktober 1917 då det ekonomiska kaoset i Ryssland hade blivit katastrofalt omfattande. Under dessa förrevolutionära veckor fogade Lenin till sina tidigare förslag sådana som avskaffande av affärshemligheten och nationalisering av (alltså inte bara kontroll över) syndikaten samt statskapitalistiska åtgärder som tvångssammanslutningar inom industrin och handeln.

Lenin skriver, att genomförandet av dessa åtgärder

innebär ett steg i riktning mot socialismen. Ty socialismen är ingenting annat än nästa steg bort från det statskapitalistiska monopolet. Med andra ord är socialismen endast ett statskapitalistiskt monopol som har folkets bästa för ögonen och ur den synvinkeln inte längre är ett kapitalistiskt monopol...

...Det imperialistiska kriget är inledningen till en socialistisk revolution. Inte bara därför att kriget med sina fasor leder till ett proletärt uppror — inget uppror ger upphov till socialism om de ekonomiska förutsättningarna inte mognat för detta — utan också därför att en statsmonopolistisk kapitalism är den fullständigaste materiella förberedelsen till socialismen, dess tröskel, det historiska trappsteget närmast under det trappsteg som kallas socialism.⁸

Dessa månader före revolutionen var Lenins och bolsjevikernas viktigaste förslag alltså högst

⁶ Lenin: PSS, 32:121-122.

⁷ Ibid., 34:115-116.

⁸ Ibid., s 192-193.

realistiska och blygsamma. Och Lenin hade rätt då han skrev:

Vi måste hålla i minnet, att vi aldrig åtagit oss ”olösliga” uppgifter, och vad beträffar den fullständigt genomförbara uppgiften att ta steg i socialistisk riktning, vilket är den enda utvägen ur denna ytterst svåra situation, så kan den endast lösas genom proletariats och fattigböndernas diktatur.⁹

Som synes var det väsentliga för Lenin kampen för proletariats politiska makt. Han skisserade inte i detalj bolsjevikernas ekonomiska program efter maktövertagandet utan gjorde bara ett grovutkast om det väsentliga. Han förklarade ofta för sina anhängare, att detaljerna i det bolsjevikiska programmet kunde utarbetas efter maktövertagandet, eftersom bolsjevikernas horisont och praktiska erfarenhet — som var miljoner gånger bättre än alla program — då skulle ha blivit ofantligt mycket vidare. I stort hade bolsjevikerna redan skisserat ett program om åtgärder för övergång till socialismen, ett ekonomiskt program för den ryska revolutionens nya stadium. När detta program genomförts skulle det bli lättare att utstaka den fortsatta vägen. Bolsjevikernas realistiska inställning till landets ekonomiska problem var en av de väsentliga faktorerna i deras seger i oktober 1917.

Då Lenin myntade slagordet om övergång till socialistisk revolution och proletariats diktatur, förstod han utmärkt väl, att det kapitalistiska systemet i Ryssland långtifrån hade uttömt sina möjligheter och att Ryssland ingalunda var någon högt utvecklad kapitaliststat. Lenin var på det klara med att Ryssland saknade de maximala objektiva och subjektiva förutsättningarna för en mogen socialistisk revolution. Att Ryssland var ekonomiskt och kulturellt efterblivet var ingen hemlighet för honom. Han skriver:

Om det inte hade varit för kriget skulle Ryssland ha kunnat existera i årtal eller rentav årtionden utan att göra uppror mot kapitalisterna. Under ett krig är detta objektivt omöjligt: antingen undergång eller uppror mot kapitalisterna. Detta är frågeställningen. Det är så verkligheten själv formulerar den.¹⁰

Här säger Lenin ungefär detsamma som Engels i brevet till August Bebel 1891. Men man märker lätt skillnaden i tonfall. Om Engels kände sig plågad av tanken på en händelseutveckling som skulle tvinga socialisterna att gripa makten under krigsförhållanden och tio år före ”den optimala tidpunkten”, så var Lenin tvärtom glad över detta och han sökte ständigt övertyga de skeptiska i partiet om att en sådan händelseutveckling vore den allra bästa för proletariats och landet som helhet. Lenin skriver:

Vårt parti hotas av en oändligt mycket större fara om vi glömmer detta än om vi erkänner maktövertagandet som ”förtidigt”. På den punkten kan ingenting vara ”förtidigt” i dag: för detta talar alla odds utom möjligen en eller ett par på miljonen.¹¹

Som svar till opponenter, vilka hänvisat till att man saknade erfarenhet och inte hade någon apparat att styra landet med, skrev Lenin:

Skam den som säger att ”vi inte har någon apparat som kan ersätta den gamla, vilket oundvikligen tenderar till försvar för bourgeoisien”. Ty det finns en sådan apparat. Det är sovjeterna.¹²

Naturligtvis var Ryssland alltså ett land på låg civilisationsnivå. Men var det inte möjligt för proletariats att utveckla civilisationen snabbare efter maktövertagandet? Kort före sin död och några år efter oktoberrevolutionens seger utvecklade Lenin detta argument:

Ni säger, att det krävs civilisation för att bygga socialismen. Men varför skulle vi inte först kunna skapa sådana förutsättningar för civilisationen som att jaga bort godsägarna och de ryska kapitalisterna, varefter vi kan börja röra oss i socialistisk riktning? Och var står det att läsa att

⁹ Ibid., s 295.

¹⁰ Ibid., 32:31.

¹¹ Ibid., 34:295.

¹² Ibid., s 204.

sådana varianter av historisk utveckling skulle vara otillåtliga eller omöjliga?¹³

överbudetaget menade Lenin att många av de föreställningar som varit riktiga under 1800-talet hade mist sin betydelse under den nya epoken — imperialismens epok. Visst var Ryssland ett efterblivet land, men trots sin efterblivenhet hade det nu nått det monopolkapitalistiska och imperialistiska stadiet och i ett sådant land kunde en socialistisk revolution allmänt sett inte vara förhastad. Om proletariatet nu, 1917, fick möjlighet att gripa makten, vore det brottsligt av ett proletärt parti att låta denna möjlighet gå sig ur händerna. Ty bara några år senare — då den ryska bourgeoisien fått erfarenhet av att styra landet, skapat sin egen statsmakt i den störtade tsaradministrationens ställe, blivit ekonomiskt stark och organiserat sina krafter i alla avseenden — skulle det bli betydligt svårare för proletariatet att besegra denna bourgeoisie. Därför innebar (som Lenin såg det) den ryska bourgeoisiens svaghet och landets relativa efterblivenhet i ekonomiskt hänseende en extra fördel för det politiskt mogna men inte särskilt talrika ryska proletariatet. Lenin ansåg, att när det ryska proletariatet gripit makten och genomfört de mest angelägna borgerligt demokratiska omvälvningarna liksom de viktigaste socialistiska reformerna, skulle det betydligt effektivare och snabbare än bourgeoisien kunna driva på landets sociala och ekonomiska utveckling. Dessutom var Lenin fullt och fast övertygad om att det inte skulle behöva stå ensamt länge och att den socialistiska revolutionen i Ryssland skulle påskynda och underlätta revolutionerna i övriga krigförande länder i Europa. Dessa skulle sedan i sin tur hjälpa Ryssland att snabbare övervinna dess ekonomiska och kulturella efterblivenhet.

I rättvisans namn bör det påpekas, att samtidigt som Lenin lade fram sitt ytterst modererade, genomförbara och angelägna program för en socialistisk revolution, pläderade han också för vissa åsikter, som var felaktiga eller förhastade. Han lade också fram förslag, som överbudetaget var utopiska och ogenomförbara. I den komplicerade och stormiga debatten under dessa veckor och månader uppmärksammades inte huvudparten av dessa förslag; några av dem publicerades först efter oktoberrevolutionen. Förslagen speglades inte i partiets verksamhet strax efter revolutionen, då de första ansatserna till ett inbördeskrig och de första försöken till en imperialistisk intervention slogs ned. Denna del av Lenins program fick emellertid en helt annan betydelse några få månader efter oktoberrevolutionen. Vi skall i det följande diskutera den ytterligare.

Men för att förstå och bedöma Lenins felaktiga förslag och uttalanden 1917 måste vi återvända till några av Marx och Engels idéer och till några av de viktigaste socialistiska problemen.

Marx och Engels talade som bekant inte särskilt mycket eller villigt om hur de egentligen föreställde sig det socialistiska samhället. Dess huvuddrag var naturligtvis klara redan från början: ”den nationella centraliseringen av produktionsmedlen blir samhällets nationella grundval; samhället utgörs av en frivillig sammanslutning av jämlika producenter, som ägnar sig åt arbete till samhällets gagn i enlighet med en generell, rationell plan”.¹⁴ I det socialistiska samhället skulle det därför inte förekomma produktionsanarki, arbetslöshet, mänsklig exploatering eller periodiskt återkommande kriser. Arbetsproduktiviteten och produktionen av för samhället nödvändiga varor skulle ständigt stegas och arbetsdagen förkortas. Det socialistiska samhällets medborgare skulle få god utbildning, uppfostran och kostnadsfri läkarvård. De skulle åtnjuta alla demokratiska rättigheter osv.

I olika arbeten av Marx och Engels kan man naturligtvis också finna åtskilliga uttalanden i frågor som arbetsfördelningen under socialismen och kommunismen och till och med familjeförhållandenas karaktär. Marxismens grundare fäste dock själva ingen större vikt vid dessa uttalanden; de menade att de människor som skulle leva under socialismen själva kunde

¹³ Ibid., 45:381.

¹⁴ Marx-Engels: *Sotjinenija*, 18:57.

lösa problemen i sin egen vardagstillvaro. Efter Marx död skrev Engels i ett av sina brev:

Det parti jag tillhör för inte fram några förslag som gäller för all framtid. Vår syn på vad som skiljer det framtida kommunistiska samhället från dagens grundar sig på precisa slutsatser av historiska fakta och utvecklingsprocesser och bortsett från dessa fakta och processer saknar den teoretiskt och praktiskt värde.¹⁵

Marx och Engels ägnade sig framför allt åt att analysera det motsägelsefulla och bristfälliga i det kapitalistiska samhälle de levde i och åt att påvisa att det historiskt sett var en övergångsform. De såg som sin uppgift att förklara arbetarklassens historiska mission som kapitalismens dödgrävare, att utarbeta sätt och metoder att organisera proletariatet som klass, att skapa ett proletärt politiskt parti och lägga grunden för dess politiska och ekonomiska program. Detta var 1800-talsmarxismens kärna.

I högsta grad svävande var också Marx och Engels föreställningar om hur övergången från kapitalism till socialism konkret skulle gå till och om övergångsperiodens uppgifter, särdrag och varaktighet. Den historiska erfarenheten hade ännu inte givit tillräckligt med material för vetenskapliga rekommendationer av något slag och Marx och Engels hade inte för vana att hänge sig åt spekulerande. Först efter Pariskommunen blev Marx och Engels råd och förslag om den socialistiska revolutionens metoder mera utförliga. Eftersom Pariskommunen enligt deras förmenande var den första erfarenheten av proletariatets diktatur, analyserade de ingående denna erfarenhet och pekade på de väldiga framstegen och de påtagliga misstagen i de franska arbetarnas heroiska kamp.

Det är därför inte svårt att se, att den vetenskapliga socialismen aldrig skisserat det framtida samhället på något konkret och precist sätt. I de marxistiska lärofädernas förutsägelser av olika slag fanns det — i motsats till vad förhållandet var med deras analyser av kapitalismens politiska ideologi eller med deras filosofiska historieuppfattning — fler utopiska och ovetenskapliga element än någon annanstans i deras kvarlåtenskap. Här finner man både ytterst remarkabla profetior och förslag och åtskilligt som (med Engels ord) saknar varje teoretiskt och praktiskt värde.

Det skall dock sägas, att allteftersom arbetarrörelsen utvecklades och arbetar- och socialistpartier bildades i de europeiska länderna, aktualiserades frågan om övergången från kapitalism till socialism. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, då partiprogrammen utarbetades, förekom livliga debatter om detta. I dem hann Marx praktiskt taget inte alls delta; däremot deltog inte sällan Engels. Åtskilliga artiklar och böcker har skrivits i ämnet av lärjungar till Marx och Engels, bland annat August Bebel, Karl Kautsky, Georgij Plechanov och Paul Lafargue.

Vi skall här inte närmare gå in på vad Marx, Engels och deras närmaste lärjungar tänkte och sade om de första åtgärder efter en revolution eller om hur det socialistiska och kommunistiska samhället skulle se ut. Men för att kunna förstå flera av de stora misstag som gjordes i den ekonomiska politiken efter oktoberrevolutionen måste man kortfattat studera hur marxismens klassiker föreställde sig varuproduktionens och penningomsättningens öde efter den proletära socialistrevolutionens seger.

Det är väl känt att Marx och Engels var övertygade om att inte bara staten utan också varu-, penning- och kreditsystemen skulle vittra bort under socialismen. Enligt Marx var ”vara” och ”varusystem” rent kapitalistiska kategorier. ”Så snart samhället har övertagit produktionsmedlen”, skrev också Engels, ”är det slut med den kapitalistiska varuproduktionen och med varans herravälde över konsumenten.”¹⁶ Givetvis insåg Marx och Engels att kapitalismen inte kunde ersättas av socialismen inom loppet av några dagar och att det mellan dem skulle ligga

¹⁵ Ibid., 36:363-364.

¹⁶ Ibid., 20:294.

en övergångsperiod under vilken de kapitalistiska relationerna, institutionerna och vanorna skulle likvideras och nya skapas — socialistiska relationer och institutioner. En mängd uttalanden av Marx och Engels visar att de var helt på det klara med att varuproduktionen och kredit- och penningrelationerna skulle bestå under övergångsperioden, om än väsentligt begränsade.

Men detta begränsade bruk av pengar och dessa begränsade varurelationer skulle existera endast under övergångsperioden, dvs ”på väg” mot socialismen. När socialismens epok brutit in, skulle penningfunktionerna upphöra. Enligt Marx skulle arbetet under socialismen endast mätas i direkt arbetstid. Detta skulle sannolikt kräva vissa ”pappersintyg”, men de skulle inte fungera som pengar, eftersom de inte skulle komma i omlopp. Dessa intyg eller ”kvittenser” skulle ange det antal timmar en arbetare lagt ned på sitt arbete. Också under socialismen skulle det naturligtvis finnas kvar ett slags materiella stimuli, eftersom fördelningen skulle ske i enlighet med utfört arbete, inte efter behov. Materiella värden skulle dock inte kunna fås genom ”köp” av varor med hjälp av pengar, eftersom det skulle finnas ett annat, direktare system för fördelning av de materiella nyttigheterna.¹⁷

Det bör påpekas, att dessa påståenden om penningens, handelns och varuproduktionens ”bortvittrande” under socialismen inte var resultat av någon vetenskapligt djuplodande analys från Marx och Engels sida. Här var det snarare fråga om emotionella faktorer och inflytande från traditionella föreställningar och socialistiska utopisters åsikter. Redan i Thomas Mores Utopia är handel och pengar avskaffade och konsumtionen är av primitivt kommunistisk karaktär: alla industrivaror befolkningen behöver fördelas via samhällets magasin; grönsaker och andra jordbruksprodukter försäljs inte utan delas ut på ”marknader”; köttet lämnas ut direkt från slakterierna. I Utopia finns ingen privategendom. Thomas More betraktade penningen och handeln som de främsta orsakerna till det dåtida samhällets orättvisor. Därför ansågs det i Utopia skamligt att pryda sig med guld och silver; av dessa metaller tillverkades bara slavarnas bojor.

Också Morelly och John Bellers menade, att det framtida samhället skulle avskaffa handeln och penningen. Robert Owen ansåg, att arbetet, inte pengarna, skulle bli den naturliga måttstocken under socialismen. I stället för pengar skulle därför speciella ”arbetsreverser” användas.

Den förste som studerade detta problem mer djupgående var Charles Fourier. Enligt honom skulle handel och pengar i vanlig mening finnas kvar i den socialistiska ekonomin. Många fourierister negligerade emellertid hans åsikter och synpunkter i denna fråga. Wilhelm Weitling, som Engels betraktade som ”den tyska kommunismens grundare” och vars åsikter formades under inflytande av Fourier och Blanqui, uttalade sig synnerligen bestämt mot avskaffandet av penningar och systemet med varu- och penningrelationer; för honom var detta helt avgörande för att proletariats politiska kamp skulle kunna bli framgångsrik.

Den utopiska socialismen är en av marxismens källor. Även om Marx och Engels lade ned åtskilligt arbete på att förvandla marxismen från utopi till vetenskap, hann de ingalunda slutföra detta arbete. Särskilt påtagligt märks det i Marx och Engels inställning till kategorierna ”pengar, handel och vara” i det socialistiska samhället. Och vad Lenin beträffar så upprepade han okritiskt en rad av Marx och Engels klart felaktiga formler. Så skrev han till exempel 1908, att ”socialismen som bekant innebär att varuekonomin avskaffas. Det är löjligt att ens tala om socialism så länge utbytet består.”¹⁸

I april och maj 1917 ägnade Lenin åtskillig uppmärksamhet åt utkastet till ett nytt parti-program, vars ekonomiska del i det väsentliga upprepade förslagen i Aprilteserna. Men under

¹⁷ Ibid., 19:19-20.

¹⁸ Lenin: PSS, 17:127.

arbetets gång kunde han inte undgå att tänka igenom fördelnings- och handelsproblemen. På den punkten gick tyvärr långtifrån alla hans idéer och förslag i rätt riktning. I ett resolutionsutkast, som Lenin skrev till fabrikskommittéernas konferens, heter det till exempel:

Med tanke på hela det finansiella och monetära systemets sammanbrott, med hänsyn till att det omöjliga kan tillfriskna så länge kriget pågår, måste syftet med statens organisation vara att i vid, regional och därefter också riksomfattande skala organisera utbyte av jordbruksredskap, kläder, skodon etcetera mot spannmål och andra jordbruksprodukter. Stads- och landsbygdskooperativen måste engageras i stor omfattning.¹⁹

Brödransonering och ett så kallat spannmålsmonopol hade införts redan före oktoberrevolutionen. Sådana ”krigssocialistiska” åtgärder hade temporärt vidtagits i praktiskt taget alla krigsförande länder i Europa — men minst strikt i Ryssland, där det för de besuttna fanns bara alltför många möjligheter att kringgå bestämmelserna. Lenins förslag var att spannmålsmonopolet och brödransoneringen framför allt skulle användas för att förverkliga slagordet att ”den som inte arbetar skall heller inte äta”. Men han ville gå längre än så:

Vid en tidpunkt, då landet lider ohygglig nöd, borde den revolutionärt demokratiska politiken inte inskränka sig till brödransonering för att bekämpa den överhängande katastrofen utan *för det första* komplettera den genom att tvångsorganisera hela befolkningen i kooperativa sammanslutningar, eftersom det annars är omöjligt att få full kontroll över konsumtionen, och *för det andra* genom att införa arbetsplikt för rikemännen så att de utan ersättning hjälper de kooperativa föreningarna med sekreterartjänst och liknande, och, *för det tredje*, genom att bokstavligen alla konsumtionsvaror fördelas rättvist bland befolkningen så att krigets bördor faktiskt faller lika tungt på alla, samt, *för det fjärde*, genom att kontrollen organiseras på ett sådant sätt att det blir just de fattiga befolknings-skikten som utövar kontroll över de rikas konsumtion.²⁰

I Lenins envist upprepade förslag om tvångskooperation för hela befolkningen fanns det ett visst utopiskt drag, eftersom total konsumtionskontroll inte bara var omöjlig utan också onödig.

Låt oss dock understryka, att det också fanns åtskilliga kommunistiska och socialistiska författare som i sina artiklar och broschyrer sökte mera detaljerat skissera det framtida socialistiska samhället i hopp om att på detta sätt kunna locka över de arbetande på bolsjevikernas sida. I dessa artiklar och broschyrer uttalades mycket ofta åsikten, att varken handel eller pengar skulle förekomma under socialismen. I en sådan broschyr, av S. Grigorjev, kunde man bland annat läsa följande:

I ett samhälle, som bygger på de socialistiska principerna, förekommer inget köpande och säljande, ingenting av vad vi i dag kallar handel. Handeln i dess nuvarande form kommer att helt försvinna. Handelsinrättningar av olika slag kommer att tillhöra det förflutna. De ersätts av centralmagasin och marknader, som lämnar ut vad som behövs för den fria människans bekymmerslösa existens — givetvis inte mot pengar, ty det kommer inte att finnas vare sig varor, pengar eller köpare i det socialistiska samhället; det kommer endast att finnas producenter, som efter måttet av kraft och förmåga arbetar för det gemensamma bästa och som samtidigt är konsumenter, vilka erhåller produkter alltefter behov. Låt oss för övrigt påpeka, att då handeln avskaffas som institution, kommer det kolossala antal människor, som i dag är sysselsatta inom handeln (butiksägare, expeditör, handelsresande, mäklare m fl), att friställas för att delta i samhällsnyttig verksamhet; tillsammans med människorna frigörs en ofantlig energi, som i dag förlösas på en vargakamp för tillvaron, en kamp som utmärks av våld och bedrägeri och jakt efter profit och förmåner.²¹

Åsikter av detta slag var gängse bland bolsjevikerna. Att det inte var fråga om något tillfälligt misstag bekräftas också av en rad uttalanden av Lenin i boken Staten och revolutionen, som

¹⁹ Ibid., 32:196-197.

²⁰ Ibid., 34:181.

²¹ S. Grigorjev: *Kakich porjadkov dobivajutsia sotsialisty* (Vad slags system söker socialisterna uppnå), Moskva 1917, s 13-14.

skrivits före revolutionen (han hade börjat arbeta på den redan under världskriget) men som publicerades i Petrograd först i början av 1918.

I augusti eller september 1917 skrev Lenin, som gått under jorden, bland annat följande:

Det egennyttiga försvar av kapitalismen som presteras av de borgerliga ideologerna (och deras drabanter i stil med hrr Tsereteli, Tjernov & Co.) består just i att de med sina diskussioner och sitt prat om den avlägsna framtiden *smusslar undan* den viktiga och aktuella frågan för politiken *av i dag*: att kapitalisterna exproprieras, att *alla* medborgare förvandlas till arbetare och tjänstemän i ett stort ”syndikat”, nämligen hela staten, samt att hela detta syndikats hela arbete fullständigt underordnas en verkligt demokratisk stat, *en stat av arbetar- och soldatdeputerades sovjet*.²²

Här ser man hur långt Lenin avlägsnat sig från sina egna Aprilteser. I april hade Lenin klart antytt, att ”införande” av socialism inte var någon omedelbar och angelägen uppgift och att det krävdes ”yttersta varsamhet” då man sökte lösa de ekonomiska problemen. I april hade Lenin endast talat om kontroll över bankerna, försäkringsbolagen och alla de stora kapitalistiska syndikaten. Bara några månader senare föreslog han emellertid inte bara förstärkt kontroll utan också nationalisering av de största syndikaten och trusterna och en tvångssammanslagning inom industri och handel. Under kriget hade alla dessa åtgärder verkligen blivit angelägna och fullt realistiska. Men att under de förhållanden som rådde 1917 förklara, att det var en ”dagspolitisk” angelägenhet att exproprierar alla kapitalister och inrätta ett riksomfattande ”syndikat”, där alla ryska medborgare skulle vara arbetare och tjänstemän — det var en orealistisk och fullständigt ogenomförbar utopi.

Men det var ingen tillfällig förlöpning. Bara några sidor senare kan vi i *Staten och revolutionen* läsa följande:

Under dessa *ekonomiska* förutsättningar är det fullkomligt möjligt att efter kapitalisternas och ämbetsmännens störtande ofördröjligen, från den ena dagen till den andra, övergå till att ersätta dem med beväpnade arbetare, med det allmänt beväpnade folket, när det gäller *kontroll* över produktion och fördelning och *registrering* av arbete och produkter.

Registrering och kontroll — det är vad som *framför allt* krävs för att *den första fasen* av det kommunistiska samhället skall ”komma igång” och börja fungera riktigt. *Alla* medborgare förvandlas till lönanställda hos staten, vilken utgörs av de beväpnade arbetarna. *Alla* medborgare blir tjänstemän och arbetare hos *ett enda*, hela folket omfattande stats-”syndikat”. Det hela går ut på, att de skall arbeta lika, riktigt iakttå måttet för arbetet och erhålla lika lön. Registreringen och kontrollen av detta har kapitalismen *förenklat* till det yttersta, till synnerligen enkla och för varje skriv- och läskunnig människa tillgängliga observations- och anteckningsoperationer, för vilka man endast behöver känna till de fyra enkla räknesätten och kunna skriva ut erforderliga kvitton.

När folkets *majoritet* självständigt och överallt börjar genomföra en sådan registrering och en sådan kontroll över kapitalisterna (som nu förvandlats till tjänstemän) och över de herrar intellektuella som bevarat kapitalistiska ovanor, då blir denna kontroll verkligt universell, allmän och landsomfattande, då blir det omöjligt att undandra sig den, ”att slingra sig undan”.

Hela samhället blir ett enda kontor och en enda fabrik med jämlikhet i arbete och jämlikhet i lön.²³

Dessa förslag var felaktiga, utopiska förenklingar av kommunistpartiets mål och program. Inte bara 1917 utan också följande år var de orealistiska och ogenomförbara. Det är ingen slump att Lenin inte nämner handeln med ett enda ord. Ty hur skulle det kunna bli tal om någon handel när hela samhället förvandlats till ett enda kontor och en enda fabrik?

Jämsides med angelägna och alltigenom aktuella förslag fanns det alltså i bolsjevikernas program före revolutionen också förslag som inte bara var förhastade och orealistiska utan

²² Lenin: PSS, 33:97.

²³ Ibid., s 100-101.

också helt enkelt felaktiga och utopiska. Dagens marxistiska ekonomer inser naturligtvis klart det felaktiga i Marx, Engels och Lenins syn på penningens och handelns roll i det socialistiska samhället liksom på de allmänna principerna för hur produktion och fördelning borde organiseras. Men att få en riktigare inställning till dessa begrepp och kategorier var inte det lättaste. För en korrektare syn på problemet kom Lenin själv att spela en avgörande roll. Det skedde emellertid till ackompanjemang inte bara av teoretiska diskussioner utan också av en rad blodiga händelser, som skall beröras i det följande.

Del 3: De första hundra dagarna efter oktoberrevolutionen

8. De första veckorna efter oktoberrevolutionen

Vi har visat hur Lenin lyckades övertyga majoriteten i sitt parti om att ”en andra revolution” var nödvändig och angelägen. Lenin hävdade envist, att endast genom ett proletärt maktövertagande kunde Ryssland dra sig ur det förhatliga kriget och erbjuda de krigförande ländernas folk och regeringar en demokratisk och rättvis fred. Det är inte förvånande, att Dekretet om freden antogs av Andra sovjetkongressen omedelbart efter resolutionen om att makten skulle övertagas av sovjeterna. Dekretet innebar naturligtvis inte att kriget mellan Ryssland och trippelalliansen omedelbart upphörde; det var något som krävde långvariga och smärtsamma förhandlingar. Men vapenstilleståndet, som snart ingicks, gav Ryssland behövligt andrum.

Lenin hävdade också, att proletariats diktatur skulle göra det möjligt att eliminera den kvarvarande feodalismen på landsbygden och garantera att jordproblemet fick en snar och rättvis lösning. Omedelbart efter Dekretet om freden antog Andra sovjetkongressen Dekretet om jorden, som avskaffade godsägarnas äganderätt till jorden genast och utan ersättning och som förklarade att all egendom under kronan, klostren och kyrkan hade övergått till jordkommittéerna och bondesovjeterna för att av dem fördelas bland bönderna. Bönderna befriades från sina skulder och mer än 150 miljoner hektar mark överläts till dem.

Man kan svårligen förneka, att dessa de viktigaste av Andra sovjetkongressens beslut var angelägna. Lika välmotiverade var de dekret, som utfärdades av folkkommissariernas råd och allryska centrala exekutivkommittén om att bevilja Finland och Polen självständighet liksom Deklarationen om de ryska folkens rättigheter, där minoriteterna tillerkändes självbestämmanderätt och där alla former av nationellt förtryck liksom alla ojämlika fördrag mellan Ryssland, kolonialmakterna och länder i beroendeställning avskaffades. Som förhastade kan man inte heller beteckna sovjetregeringens beslut om avskaffande av stånd och rang, grader och titlar eller dekretet om borgerlig vigsel, barnens ställning och registrering av familjeförhållanden, vilket rättsligt gjorde kvinnan till mannens jämlike. En sedan länge angelägen reform var Dekretet om kyrkans skiljande från staten och skolans från kyrkan liksom proklamerandet av full samvets- och trosfrihet. Av stor vikt var också sovjetregeringens beslut att annullera samtliga statslån, varigenom Rysslands väldiga utlandsskulder likviderades och landet befriades från sitt halvkoloniala beroende.

Ännu fler klart angelägna reformer som genomfördes endast till följd av oktoberrevolutionen skulle kunna nämnas. Naturligtvis var inte samtliga socialistiska utan utgjorde endast den mest radikala lösningen på den borgerligt demokratiska revolutionens uppgifter, som varken de borgerliga partierna eller mensjevikerna och socialistrevolutionärerna hade varit i stånd att lösa.

En åtgärd med klart socialistisk anstrykning var däremot införandet av arbetarkontroll.

Redan i det berömda uppropet ”till Rysslands medborgare!” från Petrograds militära revolutionskommitté hade arbetarkontroll över produktionen förklarats vara en av arbetar- och bonderegeringens viktigaste uppgifter. Den 14 november 1917 antog centrala exekutivkommittén förordningen om arbetarkontroll, som därmed vann laga kraft. Från och med nu hade fabrikskommittéerna, förtroenderåden, de ekonomiska kontrollkommissionerna och vissa andra valda arbetarorgan vid företagen rätt att ingripa i produktionsledningen och i administrationens order.

Under de första månaderna efter oktoberrevolutionen förekom det naturligtvis också misstag och felbedömningar i det arbete som utfördes av folkkommissariernas råd, centrala exekutivkommittén, de centrala partiinstanserna och högsta folkhushållningsrådet. Men i det stora hela

hade deras verksamhet rätt inriktning och bolsjevikerna stöddes till en början av den överväldigande majoriteten av befolkningen. Under perioden november—januari ökade bolsjevikernas inflytande oavbrutet och överallt samtidigt som mensjevikernas och socialistrevolutionärernas minskade påtagligt. Därom vittnar bland annat sovjeternas ”triumfåg” genom landet, sovjetmaktens snabba, nästan oblodiga seger i större delen av det egentliga Ryssland, och bättre än något annat visade det att oktoberrevolutionen skett ”i rätta tid”. Och det var inte bara det ”sovjetiska” territoriet som växte. Trots motståndarnas desperata agitation, trots att det bildades olika slag av underjordiska grupper och förbund ”till Rysslands räddning” och trots att det gjordes försök till uppror, breddades under dessa veckor också sovjetmaktens sociala bas.

Sovjetmaktens första hundra dagar präglades inte bara av våldsamt ödeläggande utan också automatiskt sönderfall av en mängd statliga institutioner, som funnits kvar sedan tsarregimen, och av skröpliga institutioner och sociala formationer som hade uppstått under perioden februari—oktober 1917. Samtidigt började det upprättas nya, ”proletära” statsinstitutioner medan gamla organisationer och institutioner anpassades till sovjetregimens behov och krav. Under dessa veckor förändrades på ett väsentligt sätt medvetenheten hos de mångmiljonhövdade massorna av arbetare, bönder och soldater, som med glädje godkände alla de första dekreten — om freden, om jorden, om makten, om arbetarkontroll. Detta massiva stöd åt den nya sovjetmaktens organ var ett streck i räkningen för alla utländska observatörer och politiska motståndare inom landet vilka varit övertygade om att bolsjevikerna inte skulle kunna hålla sig kvar vid makten ens i ett par, tre veckor.

Naturligtvis hade bolsjevikpartiet ännu inte full kontroll över läget i landet — i städerna, på landsbygden och vid första världskrigets fronter. I november 1917 ingicks vapenstillestånd med Tyskland och Österrike-Ungern och besvärliga fredsförhandlingar började. Utan att invänta resultaten av förhandlingarna började soldaterna — både på eget bevåg och förbandsvis — att överge skyttegravarna och bege sig hem. På eget initiativ eller hemkallade av de lokala militärregimerna återvände kosackskvadroner, regementen och batterier till sina ”stanitsor”. Den nyss så väldiga armén smälte samman, föll sönder och blottställde fronten och ingenting kunde hejda vad Lenin kallat ”denna sjuka organisms” undergång. På landsbygden var det omöjligt att effektivt övervaka och utveckla fördelningen av godsägar-, kloster- och kronojorden. På den ryska landsbygden hade agrarrevolutionen faktiskt börjat redan sommaren 1917. Oktoberdekretet om jorden gav bara ytterligare näring åt denna revolution.

Genom jorddekretet ställdes all godsägar-, kloster-, krono- och kyrkojord till jordkommittéernas och distriktssovjeternas förfogande ”i avvaktan på att den konstituerande nationalförsamlingen sammankallas”. Denna reservation var det emellertid knappast någon som uppmärksammade, ty just i november och december hade agraromvälvningen på den ryska landsbygden intensifierats och blivit ohejdbar. När centrala exekutivkommittén senare antog det mera genomarbetade dekretet om socialisering av jorden¹, var det därför i stor utsträckning bara en bekräftelse på och legalisering av förhållanden som redan var en realitet och det kunde inte tjäna som utgångspunkt för ett nytt agrart initiativ. Många av rekommendationerna i lagen stannade för övrigt på papperet. Redan det första Dekretet om jorden hade föreslagit, att fördelningen skulle ske enligt ”utjämnande arbetsprinciper” eller i enlighet med en ”konsumtions- och arbetsnorm”. I de nya rekommendationerna förklarades det, att den mängd jord som tilldelades enskilda hushåll för brukande inte fick ”överskrida konsumtions- och arbetsnormen, beräknad dels efter antal arbetsföra per familj, dels efter antalet munnar att mätta, däribland även icke arbetsföra”. Det nya dekretet gav alltså inte kulakjordbruken några lagliga möjligheter, men det förutsåg inte heller någon konfiskation av kulakernas jord och egendom.

I realiteten hade kulakerna stort inflytande i bondesovjeterna. De hade en betydande mängd

¹ *Izvestija VTsIK*, 19 febr. 1918.

jordbruksredskap, en betydande husdjursstock och stora penningtillgångar och hade lyckats överta en avsevärd del av godsägarjorden trots att de enligt dekretets bokstav och anda hade tillräckligt med jord i förhållande till ”arbetsnormen” och antalet ”munnar att mätta”.

Inte heller genomfördes rekommendationerna att mönsterjordbruk skulle bildas på de väl-skötta godsen. En betydande mängd gods delades av bönderna. Böndernas sedan århundraden ackumulerade hat mot godsägarna fick ibland sitt utlopp i en ren utplundring av herrgårdarna. Sedan boskap och inventarier delats brändes byggnaderna ofta upp, trots att de kunde ha utnyttjats kollektivt, till exempel som skollokaler och bibliotek.

Men bönderna hade fått sin länge eftertraktade jord och de hade fått den av sovjetmakten och bolsjevikerna. Samtidigt började ”fredsmäklandet” vid fronten och bondsönerna återvände hem. Därigenom växte betydligt bolsjevikernas och deras nya bundsförvanters — den socialistrevolutionära vänsterns — auktoritet på landsbygden i november och december 1917. Just vid denna tidpunkt hade SR:s vänsterflygel, vilken organisatoriskt redan var ett självständigt parti, fattat beslut om att stödja bolsjevikerna i sovjeterna och att ingå i folkkommis-sariernas råd. Sovjetregeringen hade blivit en koalitionsregering, vilket i betydande grad stärkte dess allmänna ställning i landet.

De ekonomiska åtgärder, som företogs av folkkommisariernas råd och centrala exekutiv-kommittén under de första hundra dagarna, hade ibland improvisationens prägel men svarade på det hela taget mot bolsjevikernas program så som det proklamerats före revolutionen. Man nationaliserade först riksbanken och därefter alla privata aktie- och handelsbanker, vilka underordnades riksbanken. Också en mängd storföretag och syndikat nationaliserades och vid de flesta industrier inrättades organ för arbetarkontroll.

Inte alla dessa revolutionära omvandlingar medförde omedelbart önskade förbättringar i tillvaron för det stora flertalet arbetare. Ett stort antal tjänstemän vid de gamla ministerierna, finansinstituten, en stor del av lärarkåren, järnvägsmannaförbundets ledning och många ingenjörer vid nationaliserade företag gick i strejk omedelbart efter oktoberrevolutionen och vägrade att lyda den nya regimens order. En betydande del av företagen tvingades slå igen till följd av sabotage från administrationens sida, råvarubrist eller brist på ekonomiska resurser. Järnvägstrafiken fungerade ännu sämre än tidigare och detsamma gällde flod- och sjötrafiken. För att slå ned sabotaget tvingades sovjetmakten i Petrograd och en rad andra städer arresterar flera högre tjänstemän. Arresteringarna var emellertid kortvariga. Snart nog frigavs på centrala exekutivkommittén order de tidigare ministrar i provisoriska regeringen som suttit inspärrade på Peter-Paulsfästningen. General Pjotr Krasnov släpptes mot hedersord. Under sovjetmaktens första månader ansåg sig Lenin inte behöva tillgripa terror. Han förklarade: ”Man klandrar oss för att vi arresterar människor. Ja, visst arresterar vi; i dag har vi arresterat riksbankschefen. Man klandrar oss för att vi tillgriper terror, men vi tillgriper inte och kommer inte, hoppas jag, att behöva tillgripa sådan terror som de franska revolutionärerna, vilka giljotinerade värnlösa människor.”²

För att få de nationaliserade företagen på fötter och samtidigt bana väg för fortsatt nationalisering av storindustrin inrättade man i december 1917 ett högsta folkhushållningsråd (VSNCh), som sorterade under folkkommisariernas råd.³ VSNCh bildade i sin tur dels avdelningar för de olika industribranscherna och dels folkhushållningsråd i en rad regioner och distrikt (till exempel Moskvadistriktets och Nordregionens folkhushållningsråd, som omfattade guvernementen Petrograd, Olonets, Novgorod, Pskov, Archangelsk, Vologda och Norra Dvina).⁴

² Lenin: PSS, 35:63.

³ *Dekrety sovjetskoj vlasti* (Sovjetregeringens dekret), 1:172-173.

⁴ Mints: *Istoriya*, vol. 3, Moskva 1973, s 828.

Fastän sovjetmakten haft för avsikt att söka undvika terror ledde aktiveringen av olika underjordiska sabotageorganisationer och den ökande spekulationen till att man tvingades inrätta ett speciellt organ för kamp mot kontrarevolutionen. På ett sammanträde med folkkommissariernas råd den 7 (20) december fattades beslutet om att bilda en Allrysk extraordinär kommission för kamp mot kontrarevolution och sabotage (tjekan).

Till ordförande i tjekan utsågs Feliks Dzerzjinskij. Som straffåtgärder mot fienderna föreslogs bland annat egendomskonfiskation, förvisning, indragning av ransoneringskort, publicering av förteckningar över kontrarevolutionärer osv. Arkebusering var det vid den tidpunkten inte tal om och för övrigt hade dödsstraffet formellt avskaffats.⁵

En av den nya regimen viktigaste och mest angelägna uppgifter var att bekämpa hungersnöden i landets främsta industricentra och att förse frontarmén med livsmedel. På detta område var läget sannerligen katastrofalt. Fast februarirevolutionens utlösande orsak varit de ideliga avbrotten i brödförsörjningen i Petrograd och i livsmedelsleveranserna till armén hade den provisoriska regeringen inte på något påtagligt sätt lyckats förbättra situationen på detta livsviktiga område. Före oktoberomvälvningen hade brödransonen sänkts till 200 gram per person och dag i Petrograd och livsmedelslagren i staden och dess omgivningar var nästan uttömda. Också från alla arméer anlände till huvudstaden oro väckande telegram om att livsmedelsförråden vid fronten endast skulle räcka några dagar. Bland många dokument om detta skall vi citera ett: Sjubs och Bukovetskij's rapporter på Fabrikskommittéernas allryska konferens den 18 (31) oktober. I protokollet från denna konferens läser vi:

I rapporten om livsmedelsläget förklarade Sjub, att livsmedelsbristen blivit kännbar redan under det andra krigsåret. Vissa månader 1917 har spannmålsleveranserna legat 20-40 procent under fastställd mängd och leveranserna till fronten 36-73 procent under. Brödförrådet vid fronten räcker 3-5 dagar. 1917 års skörd är inte under den genomsnittliga, men landsbygden vägrar kategoriskt att lämna ifrån sig spannmål. Det är nödvändigt att regleringsvägen tvinga in utbytet mellan stad och land på sundare banor.

I sin rapport om finanssituationen pekade Bukovetskij på den tilltagande sedeltryckningen (16,2 miljarder rubel jämfört med 1,633 miljoner före kriget och med en guldreserv som sjunkit från 1 603 miljoner rubel till 1 298 miljoner). Rubeln har till följd därav devalverats till 25, 16 och därefter 11 kopek, vilket har drabbat arbetarklassen. Den ekonomiska upplösningen måste bekämpas genom en sund ekonomisk politik, produktionsregleringar, fasta priser på alla industrivaror, höjning av den direkta skatten och minskad sedelutgivning. Det sistnämnda är möjligt endast om vi lyckas låna inom landet, men ingen vill låna ut pengar till den provisoriska regeringen, som inte stöds av en enda samhällsklass i landet.⁶

Ändå fanns det faktiskt livsmedel. Spannmåls- och potatisskördarna hade visserligen minskat något under kriget, men samtidigt hade den allmänna konsumtionen dämpats till följd av prisstegringarna, och på landsbygden — i synnerhet i de södra och östra områdena och i Sibirien — fanns det i godsägarnas och de rika böndernas lador överskott från både 1917 och 1916 års skördar. Men till följd av det sjunkande penningvärdet vägrade bönderna lämna ifrån sig spannmålen till ”fasta” priser och regeringen hade inte tillräckliga mängder av varor som landsbygden behövde, eftersom den ännu föga utvecklade ryska industrin huvudsakligen tillverkade vapen. För att råda bot på ekonomin och utbytet måste man få ett slut på kriget. Fredsförhandlingarna kunde emellertid bli utdragna och spannmålen behövdes omedelbart. Bolsjevikerna, som kommit till makten den 25 oktober och inte hade någon större respekt för det privata ägandet, genomförde genast en rad effektiva åtgärder. Grupper och detachement av rödgardister och matroser från Östersjöflottan beordrades företa razzior i alla magasin och lador och på järnvägsstationerna. Redan de första dagarna fann man enbart i huvudstaden hundratusentals pud [1 pud = 16,3 kg] undangömda livsmedel, som konfiskerades.

⁵ P. G. Sofinov: *Otjerki istorii VTjK* (Essäer om tjekans historia), Moskva 1960, s 18.

⁶ *Novaja zjizn* nr. 158, 1917.

I en appell från folkkommissariernas råd till alla arméorganisationer, militära revolutionskommittéer och soldater hette det:

Det finns livsmedel i landet. Gömda förråd av matvaror finns hos godsägarna, kulakerna och köpmännen. Kontrarevolutionärerna är beredda att hellre låta soldaterna svälta ihjäl än att ge folket makten och bönderna jorden och sluta fred omedelbart. Bankdirektörerna vägrar sovjetmakten pengar till nödutgifter för livsmedel. Folkkommissariernas råd har vidtagit de mest beslutsamma åtgärder. Tillsammans med matroserna, soldaterna och rödgardisterna rekviderar rådets kommissarier i alla delar av landet livsmedelsförråd, som sänds till fronten. En skoningslös kamp har inletts mot alla spekulanter, marodörer, förskingrare och kontrarevolutionära tjänstemän, som hindrar livsmedelsarbetet. De arresteras och kommer att spärras in på Kronstadtfängelset. Frontsoldater! Sovjetmakten gör allt för att förse er med livsmedel och hoppas att nödvändiga leveranser skall nå fram de närmaste dagarna.⁷

I november lyckades man också förbättra leveranserna till Petrograd på järnvägen och flod- och kanalsystemet. Därigenom ökade brödransonen till 300 gram per person och dag i huvudstaden i november 1917.⁸

Arméns livsmedelsförsörjning underlättades också av att armén snabbt krympte genom hemkallandet av de äldre årsklasserna och i än högre grad genom den spontana demobilisering som gript omkring sig bland miljoner soldater.

I rättvisans namn bör det sägas, att en stor del av de organ, som sysslat med livsmedelsförsörjningen under den provisoriska regeringens tid, och de olika organ, som haft hand om arméns försörjning, fungerade också efter oktoberrevolutionen och stod utanför tjänstemännens generalstrejk vid olika ministerier och ämbetsverk. Livsmedel levererades alltså alltjämt på tidigare sätt till städerna och fronten, även om svårigheterna nu var större än före oktoberrevolutionen. Sovjetregimen kunde dock icke helt lita på lojaliteten hos tjänstemännen vid de gamla livsmedelsorganen. Samtidigt med folkkommissariernas råd upprättades ett folkkommissariat för livsmedelsförsörjningen, vilket mycket snart började fungera självständigt och bilda egna lokala livsmedelsorgan. Folkkommissarie för livsmedelsförsörjningen blev Ivan Teodorovitj och biträdande kommissarie A. G. Schlichter. Folkkommissariernas råd försåg livsmedelskommissariatet med omfattande fullmakter och instruerade de militära revolutionskommittéerna på alla nivåer att på allt sätt stödja livsmedelskommissariatets organ. Redan vid denna tid bildades i Petrograd och andra städer de första livsmedelsdetachementen av arbetare och matrosar, vilka reste ut på landsbygden försedda med varor, som landsbygden hade behov av (för utbyte), och rekvisitionsböcker (för att konfiskera spannmålsöverskott). Enligt Nikolaj Podvojskijs memoarer lämnade enbart i november omkring 7 000 personer Petrograd som medlemmar av sådana livsmedelsdetachement.⁹

Det bör också påpekas, att det utöver den ”organiserade” leveransen av spannmål till stadsbefolkningen nästan överallt alltjämt förekom ”icke organiserad” handel med livsmedel. Det var inte bara i städerna som det fanns ett kolossalt behov av livsmedel. I byarna—hos de rika bönderna likaväl som hos de någorlunda välbärgade och de fattiga—fanns det ett ofantligt behov av varor som fotogen, tändstickor, textilier, verktyg och de allra enklaste jordbruksredskap, spik, nålar, köksutensilier etc. Visserligen hade livsmedelspriserna stegrats under kriget, men även priserna på industrivaror som landsbygden hade behov av hade skjutit i höjden. Till följd av det ömsesidiga bytesbehovet växte den så kallade fria (eller ”svarta”) marknaden. Den existerade trots alla hinder och förbud. Bönderna själva, spekulanterna och mellanhänderna uppfann hundratals olika metoder att förse städerna med spannmål, som byttes mot industrivaror. Trots att sovjetmaktens organ under sina första veckor hade utfärdat

⁷ *Oktjabrskij perevorot. Fakty i dokumenty* (Oktoberrevolutionen. Fakta och dokument), red. av A. L. Popov, Petrograd 1918, s 244.

⁸ Mints: *Istorijs*, vol. 3, s 861.

⁹ N. I. Podvojskij: *God 1917* (År 1917), Moskva 1958, s 184-185.

åtskilliga dekret om bekämpande av spannmålsspekulationen — inklusive straff som ”arkebusering på fläcken av avslöjade spekulanter och sabotörer”¹⁰ — tillämpades dessa åtgärder bara sällan i november och december. Ännu var Kronstadts fängelser inte fyllda av ”säckbärare” och spekulanter och i den mån ”arkebusering på fläcken” överhuvudtaget förekom var det uppenbarligen fråga om rena undantag. På det hela taget var den fria marknaden en faktor som verksamt bidrog till att bolsjevikerna kunde hålla sig kvar vid makten den första tiden.

¹⁰ *Leninskij sbornik* (Leninantologin), XVIII, s 75.

9. Den konstituerande församlingen

Mitt i ansträngningarna att konsolidera den nya regimen, sluta fred med tyskarna, förse fronten och storstäderna med livsmedel och genomföra alla andra angelägna åtgärder kunde frågan om valen till den konstituerande nationalförsamlingen te sig oviktig och inaktuell och det var också så bolsjevikpartiets ledare betraktade den. Tydligt var detta skälet till att bolsjevikerna inte tänkte igenom problemet grundligt. Ur det egna partiets synvinkel begick bolsjevikerna en rad allvarliga misstag då de behandlade frågan. Inte sällan inträffar det i politiken att vad som förefaller sekundärt (och senare också visar sig vara det) kan verka ytterst väsentligt i en följande revolutionsfas. Någoting liknande var fallet med frågan om den konstituerande församlingen.

Efter februarirevolutionen och speciellt efter Lenins återkomst till Ryssland var bolsjevikernas främsta slagord ”all makt åt sovjeterna!” Slagordet om den konstituerande församlingen var egentligen det socialistrevolutionära partiets. En av SR-ledarna, Boris Sokolov, skrev senare i sina memoarer:

Av de politiska partierna var det socialistrevolutionärerna som förknippades särskilt intimt, ja, rentav organiskt, med idén om en konstituerande församling. Denna förkroppsligade det revolutionära folkets främsta krav på grundläggande demokrati. Detta föranledde socialistrevolutionärerna att insistera på att en allrysk konstituerande församling skulle sammankallas. De ansåg — och var inte ensamma om att anse — att det viktigaste var att man fick till stånd val i landet. Möjligen teoretiskt — och förmodligen rent faktiskt — låg det åtskilligt i detta, men i praktiken fick denna egenartade idealism svåra följder och ytterst tragiska komplikationer.

Detta i all synnerhet som befolkningen var allt annat än genomsyrad av tro på den konstituerande församlingen som en räddare i nöden ... I början — under de första månaderna efter revolutionen — var den konstituerande församlingen ett antingen okänt eller vagt begrepp för frontsoldaterna ... Deras fulla, bestämda och öppna sympatier låg hos sovjeterna, vilka för dem var närstående och omtyckta institutioner, som påminde dem om byalagen. Från allra första början lockade frontsoldaternas sammanträden ett stort antal utomstående åhörare, vilka inte sällan blandade sig i ärendenas behandling och påverkade besluten. Armékommittéerna — av soldaterna kallade ”våra sovjet” — och sovjeterna i huvudstaden stod deras hjärtan nära; deras verksamhet begrep de sig på. De första månaderna hände det ofta att jag hörde soldater — och inte sällan de mera intelligenta — komma med olika invändningar mot sammankallandet av den konstituerande församlingen. De flesta av dem förknippade den med riksduman — en institution, som varit dem främmande. De undrade: ”Vad skall vi med en konstituerande församling till när vi har våra egna sovjet, där våra deputerade sammanträder och där man kan lösa alla problem och reda ut allting?”¹

Liknande stämningar förekom naturligtvis också bland arbetarna i städerna och bönderna på landsbygden. Men i sin kamp mot mensjevikerna och socialistrevolutionärerna ville bolsjevikerna inte avvisa slagordet om den konstitutionella församlingen eller ställa det mot slagordet ”all makt åt sovjeterna!” Orsaken var att socialistrevolutionärerna trots sina högljudda krav på att en konstituerande församling skulle sammankallas på alla sätt förhalade valen till denna (efter påtryckningar från de borgerliga partierna) — och detta var bolsjevikerna inte sena att dra nytta av i sin agitation.

Den provisoriska regeringens sociala och legala grundval kunde i själva verket bara stärkas på ett sätt — genom att man snarast sammankallade den konstituerande nationalförsamlingen, som skulle ha uppstått ur den förhatliga riksdumans ruiner och rest sig över de alltmer radikaliserade sovjeterna. I övrigt fanns det inga seriösa hinder för ett snabbt sammankallande av församlingen våren och sommaren 1917. Grundprinciperna för valet av delegater till församlingen kunde ha formulerats på några dagar; de vallagsdetaljer som diskuterades i olika utskott var utan större betydelse. Att utskottsarbetet drog ut på tiden och att valen till och

¹ *Archiv russkoj revoljutsii*, vol. 13, Berlin 1924.

sammankallandet av församlingen uppsköts i all oändlighet var ett medvetet sabotage av de borgerliga partierna liksom av mensjevikerna och socialistrevolutionärerna, som nu samarbetade med dem. Orsakerna till detta var flera. Redan från första början hade den provisoriska regeringen förklarat att den var ett interimistiskt organ och att den därför inte kunde ta ansvar för större sociala reformer. Regeringen vägrade till exempel definitivt att genomföra den ytterst angelägna agrarreformen. Den hänvisade till att en fråga av sådan betydelse endast kunde avgöras av en allrysk konstituerande församling. Och för att skjuta sådana borgerligt demokratiska reformer på framtiden förhalade den provisoriska regeringen sammankallandet. Våren och sommaren 1917 var det inte heller svårt att förutse att valen till nationalförsamlingen skulle innebära att de mera vänsterinriktade partierna, främst socialistrevolutionärerna och mensjevikerna, skulle få majoritet; de borgerliga partierna hade redan mist sitt inflytande. Men vid denna tidpunkt var just kompromisspartierna rädda för att ta ansvar för landets öden; desperat klamrade de sig fast vid blocket med de borgerliga partier, vilkas uppgift det egentligen var att lösa den borgerliga revolutionens brännande problem. I detta läge skulle sammankallandet av den konstituerande församlingen minska socialistrevolutionärernas och mensjevikernas möjligheter till principiöst politiskt manövrerande. Lagar och beslut måste antas, men det var just beslutsamhet ledarna för de då mest populära revolutionärt demokratiska partierna saknade. Regeringen Kerenskij, som kommit till makten i juli 1917 och hade möjlighet att snabbt sammankalla en konstituerande församling, gick i de borgerliga partiernas ledband och förhalade både valen och sammankallandet. Det är därför inte förvånande att just bolsjevikerna förde fram slagordet om att konstituerande församlingen skulle sammankallas snarast. Det var ett av skälen till att deras agitation blev så framgångsrik. Redan i april 1917 skrev Lenin som svar på frågan om den konstituerande församlingen borde sammankallas: ”Ja, och det snarast.”²

Också under sommaren förfäktade bolsjevikerna denna linje och mot sin egen beredvillighet att sammankalla församlingen kontrasterade de den provisoriska regeringens förhållningstaktik.

Strax före den berömda julidemonstrationen i Petrograd hade den provisoriska regeringen offentliggjort datum för sammankallandet av församlingen: den 30 september. (Valet skulle hållas den 17 september.) Men den 9 augusti, då regeringen under Kerenskij hade konsoliderat sin ställning, uppsköts valen till den 12 november och sammankallandet till den 28 november. Det fanns emellertid inga garantier för att dessa tidpunkter verkligen skulle respekteras.

Läget förändrades sedan Kornilov-upproret slagits ned och bolsjevikerna fått majoritet i sovjeterna i Petrograd och Moskva och snabbt vunnit framgång i sovjeterna i andra städer liksom i armén. Nu förde de åter fram slagordet om ”all makt åt sovjeterna!” som inte hade hörts på en tid. Under mellanperioden hade Lenin blivit övertygad om att en fredlig utveckling av revolutionen inte var möjlig, och nu forcerade han bolsjevikernas förberedelser till ett väpnat uppror.

Inte heller i september hade bolsjevikerna något emot att den konstituerande församlingen sammankallades snarast. Men valen kunde bara utlysas av den provisoriska regeringen. Vid denna tidpunkt inriktade sig bolsjevikpartiet därför på att snarast möjligt få till stånd en Andra sovjetkongress, där de hoppades kunna vinna majoritet och bilda ett eget revolutionärt organ för sovjeternas ledning i stället för den kompromisspräglade centrala exekutivkommittén.

Det nya läget tvingade provisoriska regeringens ledare att ändra taktik. Nu tog de sig på allvar an förberedelserna till valet. För egen del sökte de skaffa sig stöd i form av ett ”förparlament”; detta var redan från början en ren parodi på ett verkligt representativt organ. Men samtidigt började centrala exekutivkommittén, vilken dominerades av socialistrevolutionärerna och

² Lenin: PSS, 31:197.

mensjevikerna, att desperat motsätta sig sammankallandet av Andra sovjetkongressen. De förklarade att det inte längre fanns behov av någon sådan, eftersom den konstituerande församlingen skulle sammankallas inom kort. Under dessa veckor fruktade högerpartierna både sovjetkongressen och den konstituerande församlingen; de drömde alltjämt om en militärkupp och en militär diktatur i landet. Den reaktionära veckotidningen *Novaja Rus* skrev vid denna tid:

”Bolsjevikernas och vänsterpartiernas inflytande tilltar i landet. Preliminära beräkningar visar, att bolsjevikerna kommer att få 30 procent och SR minst 40 procent i valen till konstituerande församlingen. Medborgare! Kräv att valen uppskjuts, protestera mot den provisoriska regeringens nya vanvett! Få regeringen att ta sitt förnuft till fånga! Vakna! Handla!! Enda grundvalen för makten i Ryssland är kosackerna.” Och därför krävde tidningen, att kosackledarna omedelbart skulle frigges och att ”själva maktens källa renas” genom att kosackerna övertog regeringsansvaret.³

Som bekant slutade fejden kring sammankallandet av Andra sovjetkongressen med seger för bolsjevikerna och SR:s vänster, som var för kongressen. Lokalt krävde det överväldigande flertalet resolutioner att kongressen skulle hållas, och delegater med mandat började anlända till Petrograd. Mensjevikerna och socialistrevolutionärerna reviderade brådstörtat sin inställning och till sovjeterna som uttalat sig emot en kongress skickades nu ilbudskap med uppmaning om att val skulle hållas och delegater skickas till Petrograd. Kongressen uppskötts från den 20 till den 25 oktober. Mensjevikerna och socialistrevolutionärerna hade ännu förhoppningar om en mandatmajoritet på kongressen. Men när kongressen efter många om och men inleddes i Smolnyj på morgonen den 26 oktober, var det uppenbart, att bolsjevikerna hade vunnit en dubbel seger — makten i Petrograd hade redan övergått till den bolsjevikledda militära revolutionskommittén och på Andra sovjetkongressen var bolsjevikerna och deras bundsförvanter i SR: s vänster i majoritet. De vidare händelserna är välkända: bildandet av ett bolsjevikdominerat presidium i centrala exekutivkommittén, dekretet om freden, om jorden och om makten. I det första folkkommissariernas råd ingick endast bolsjeviker: Vladimir Lenin, Aleksej Rykov, Vladimir Miljutin, Aleksandr Sjljapnikov, Vladimir Antonov-Ovsejenko, Nikolaj Krylenko, Pavel Dybenko, Viktor Nogin, Anatolij Lunatjarskij, Ivan Skvortsov-Stepanov, Lev Trotskij, Georgij Lomov-Oppokov, Ivan Teodorovitj, Nikolaj Glebov-Avilov och Iosif Stalin.

I det speciella upprop, som skrivits av Lenin och som antogs av Andra sovjetkongressen, heter det inte bara att all makt skall övergå till sovjeterna utan också att sovjetmakten skall ”se till, att den konstituerande församlingen sammankallas i tid”.⁴ I Dekretet om jorden fanns en fras om att all jord i landet skulle disponeras av jordkommittéerna och distriktssovjeterna ”tills en konstituerande församling sammankallats”. På samma sätt talades det i Andra sovjetkongressens resolution om bildandet av en ”provisorisk arbetar- och bonderegering”, som skulle bestå tills en konstituerande församling sammankallats.⁵

Den nya regimen tog alltså inte avstånd från idén om en konstituerande församling. Var det kanske bara ett taktiskt trick? Den provisoriska regeringens fall och sovjeternas maktövertagande hade ju förändrat situationen i landet på ett genomgripande sätt. Var det under dessa förhållanden nödvändigt eller ens möjligt att genomföra valen och sammankalla den konstituerande församlingen? Till och med hos vanliga arbetare och soldater fanns det tvivel på den punkten. Den tidigare nämnde framstående socialistrevolutionäre funktionären B. Sokolov har berättat om en frontkongress han deltog i på sydvästfronten. Denna kongress pågick mitt under den väpnade oktoberrevolten i Petrograd. Det bör sägas, att bolsjevikerna

³ *Novaja Rus*, 8 okt. 1917.

⁴ Lenin: *PSS*, 35:11.

⁵ *Ibid.*, s 28.

var mindre inflytelserika bland sydvästfrontens trupper än till exempel bland nordfrontens. Sokolov erkänner, att

kongressens majoritet, som tillhörde socialistrevolutionärerna, utgjorde omkring två tredjedelar av delegaterna. Resterande tredjedel sympatiserade med bolsjevikerna och bara ett litet antal med de ukrainska nationalisterna. En del socialistrevolutionärer, som huvudsakligen kom från förband bakom fronten, hade emellertid en tvetydig inställning, som gick ut på att den provisoriska regeringen inte längre existerade och att all makt i landet låg hos sovjeterna, eftersom den konstituerande församlingen ännu inte sammankallats. Debatten visar hur motsägelsefulla stämningarna var till och med bland delegaterna ... Man diskuterade sovjetsystemets fördelar framför parlamentarismen och man underströk att många ansåg sovjeterna ”som ju är våra egna” — vara bättre än den provisoriska regeringen. Inte ens förre ministern i provisoriska regeringen Avksentiev många anföranden till försvar för slagordet ”all makt åt den konstituerande församlingen” lyckades övertyga kongressmajoriteten. Frontkongressen uttalade sig — låt vara med en inte alltför betydande röstövertikt — för den formulering bolsjevikerna föreslagit. Den uttalade sig för sovjetmakten — för en i grunden bolsjevikisk regim.⁶

Både teoretiskt och i praktiken kunde bolsjevikpartiet efter oktoberrevolutionen ha haft en helt annan inställning till sammankallandet av den konstituerande församlingen.

Man kunde för det första ha tagit avstånd från idén om en sådan församling, proklamerat sovjeternas maktövertagande och bildandet av en ny sovjetregering samt avfört frågan om den konstituerande församlingen från dagordningen under hänvisning till sovjetmakten som den högsta formen av arbetarmakt. Det hade naturligtvis varit fel väg att gå. Senare förklarade Lenin varför bolsjevikerna inte genast kunnat avföra slagordet om den konstituerande församlingen. Även om det för bolsjevikerna själva var uppenbart, att sovjeterna skulle gripa makten ”på allvar och för lång tid”, kunde man inte betrakta det som var inaktuellt för partiet som inaktuellt för massorna. Om slagordet om den konstituerande församlingen ännu inte var populärt bland arbetarna (och, som vi sett av Sokolovs berättelse, inte heller bland soldaterna), sympatiserade alltjämt en betydande del av bönderna med det. Om man avstått från slagordet kunde man därför ha spelat kontrarevolutionen i händerna så att den kunnat utnyttja de illusioner som ännu fanns om den konstituerande församlingen.

För det andra kunde man än en gång ha uppskjutit valen till församlingen en eller ett par månader. Provisoriska regeringen hade utsatt valen till den 12 november. Men den 25-26 oktober började en ny revolution, som under de följande veckorna spred sig till de viktigaste områdena i Ryssland. Andra sovjetkongressen hade faktiskt redan fattat beslut om de mest angelägna revolutionära åtgärder, som folket och armén förknippat med den konstituerande församlingen. Strax före revolutionen hade ungefärliga beräkningar visat, att bolsjevikerna skulle få 25-30 procent av rösterna vid valet (enligt systemet ”en man — en röst”). Men nu, när bolsjevikerna hade givit bönderna jorden och inlett fredsförhandlingar, kunde de räkna med en betydligt ökad representation på grund av soldaternas och böndernas sympatier. Med tanke på dåtidens informationsmöjligheter var fristen från den 26 oktober till den 12 november dock alltför kort för att grundinnebörden och innehållet i sovjetmaktens första dekret skulle hinna ut på landsbygden och nå fram till de avlägsna rysk-tyska frontavsnitten. I flera förband vid sydvästfronten dolde befälhavarna för soldaterna, att den provisoriska regeringen hade störtats; de fortsatte att ge order och instruktioner i dess namn. Men kruxet var inte bara att informationssystemet var dåligt utvecklat. Oktoberrevolutionen hade förändrat Rysslands politiska ansikte, och den tid som återstod fram till den 12 november var inte tillräcklig för att dessa förändringar skulle kunna slå igenom i valen till den konstituerande församlingen. Viktigast av dessa förändringar var att det största av partierna, SR, definitivt splittrats i en höger- och en vänsterfalang. Schismen hade mognat under en längre tid då SR-partiets ledarskikt, som ingick i den provisoriska regeringen, inte velat föra den

⁶ *Oktjabrskaja Revoljutsija*. Memuary. s 336,337,338.

politik som socialistrevolutionärerna själva proklamerat i sitt program och som majoriteten av bönderna förväntade sig av dem. På sommaren hade det i SR-partiet utkristalliserats en ledargrupp som krävde, att partiets centralkommitté och den provisoriska regeringen skulle genomföra fundamentala revolutionära reformer. I slutet av september agerade SR:s vänsterfraktion som ett nära nog självständigt parti trots att den formella klyvningen ännu inte ägt rum. Samtidigt gjorde man upp listorna på kandidater vid valet till den konstituerande församlingen. Överinseendet över arbetet med listorna låg i händerna på SR:s högerfraktion, vilken dominerat den tidigare partiledningen. Partiets högerledare förklarade helt grundlöst, att partiminoriteten skulle följa vänsterfraktionen, men likafullt utformades kandidatlistorna så som om högerfraktionen var helt dominerande. Den definitiva splittringen i SR inträffade under och strax efter oktoberrevolutionen. Till skillnad från högerfraktionen lämnade SR-vänstern inte Andra sovjetkongressen utan stödde samtliga resolutioner och medverkade därigenom till bildandet av en bolsjevikregering. Utan att ännu vara representerad i folkkommissariernas råd ingick SR-vänstern i den nya centrala exekutivkommittén och deltog aktivt i arbetet i alla de viktigaste lokala sovjeterna, i Petrograd dessutom i den militära revolutionskommittén. Omedelbart efter oktoberrevolutionen valde SR-vänstern en egen partiledning och beslöt hålla sin första kongress den 20 november. Naturligt nog uppstod frågan om SR-vänstern skulle gå fram med en egen lista i valet till den konstituerande församlingen. Frågan debatterades bland annat på centrala exekutivkommitténs sammanträde den 6 (19) november, dvs bara en vecka före valet till församlingen. Det var emellertid tekniskt omöjligt att distribuera listorna annat än till några få centrala distrikt under de dagar som återstod. Flera bolsjevikar föreslog då, att valen skulle uppskjutas, men centrala exekutivkommittén godkände inte förslaget. Därmed begick man ett svårt politiskt misstag. Som de följande händelserna skulle visa innebar klyvningen av SR inte en klyvning på mitten. SR-vänsterns program stöddes i själva verket av den överväldigande majoriteten av partiets anhängare; SR-högern däremot liknade en handfull generaler och officerare utan armé. Till exempel i Petrograd röstade 16,7 procent av väljarna på socialistrevolutionärerna, därav 16,2 procent på vänsterfraktionen och 0,5 procent på högerfraktionen. Av de 21 procent väljare som röstade på SR i Kazan var 18,9 procent för vänstern och 2,1 för högerfraktionen. Östersjöflottan gav SR 38,8 procent av sina röster, därav 26,9 procent för SR-vänstern och 11,9 procent för SR-högern.⁷ Det är fullständigt uppenbart, att om den nya centrala exekutivkommittén eller folkkommissariernas råd hade uppskjutit valet en eller ett par månader, skulle huvudparten av mandaten ha gått inte till SR-högern (vilket blev fallet) utan till bolsjevikernas och SR-vänsterns block. Detta i all synnerhet som SR-vänstern inte bara stödde folkkommissariernas råd utan också deltog i dess arbete — som en symbol för arbetarklassens och böndernas allians.

En tredje möjlighet — den som faktiskt valdes — var att låta den provisoriska regeringens beslut om tidpunkten för valet stå fast. Den 27 oktober beslöt folkkommissariernas råd att valet till den konstituerande församlingen skulle hållas. Beslutet hade följande lydelse:

- 1) Val till den konstituerande församlingen hålls på fastställd tid, den 12 november.
- 2) Samtliga valnämnder, lokala självstyrelseorgan, arbetar-, soldat- och bondesovjeter samt soldatorganisationer vid fronten skall på allt sätt medverka till att fria val genomförs på ett korrekt sätt och på fastställd tid.⁸

Beslutet var felaktigt, ty i ett land som befann sig i revolution kunde man knappast räkna med lugna och korrekta val. Den provisoriska regeringen hade ju uppskjutit valen tidigare — och av betydligt mindre respektabla skäl än att en ny revolution brutit ut. På denna punkt var bolsjevikerna emellertid ytterst grannliga, vilket de också skulle få politisk känning av. Visserligen sökte Lenin i någon mån korrigera misstaget genom att några dagar före valet

⁷ K. V. Gusev: *Parti ja eserov* (SR-partiet), Moskva 1975, s 167-168.

⁸ *Dekrety sovetskoj vlasti*, vol. 1, Moskva 1957, s 25-26.

förmå centrala exekutivkommittén att anta ett dekret om ”återkallanderätt”. Enligt detta kunde väljarna om så krävdes återkalla deputerade i konstituerande församlingen och ersätta dem med nya. Men i praktiken var dekretet alltför besvärligt att genomföra, eftersom de deputerade i allmänhet inte visade sin politiska profil förrän efter det att församlingen inlett sitt arbete.

De följande händelserna är väl kända. Valet till församlingen började den 12 november och pågick på grund av den ytterst komplicerade situationen i landet i drygt tre veckor. Omkring 50 procent av de röstberättigade deltog i valet, som gav majoritet åt SR-högern, vilken oktoberrevolutionen nyss sopat bort från makten. Detta parti, som nyss legat i dödsryckningarna, tycktes ha kommit in i en andra andning. Först vid nyåret 1918 hade beslutsamligt antal deputerade samlats i Petrograd och den 5 januari öppnades den konstituerande församlingens första sammanträde. Församlingen avvisade centrala exekutivkommitténs ”Deklaration om de arbetandes och det exploaterade folkets rättigheter” och vägrade godkänna folkkommissariernas råd som lagligt. Efter en rad skandaluppträden och grovt munhuggande lämnade bolsjevikerna den konstituerande församlingen och vägrade delta i dess arbete. Natten till den 6 januari fattade folkkommissariernas råd beslut om upplösning av den konstituerande församlingen. Dagen därpå fastställdes och offentliggjordes dekretet av centrala exekutivkommittén. Denna final hade kunnat förutses. Det egendomliga är dock, att ännu i december 1917 hade både bolsjevikerna och deras politiska motståndare alltså vissa illusioner om den konstituerande församlingens fortsatta öde.

I mitten av december publicerade Lenin sina berömda Teser om den konstituerande församlingen. Efter att noggrant ha räknat upp alla skäl för att församlingen inte var att betrakta som de ryska folkens lagliga representant (valresultatet var redan känt) skrev Lenin dock:

Enda möjligheten till en smärtfri lösning på den kris som uppstått genom diskrepansen mellan folkets vilja och valresultatet är att folket snarast och på bredaste möjliga grundval får välja nya delegater till den konstituerande församlingen och att denna godkänner centrala exekutivkommitténs lag om nyval samt att församlingen oreserverat erkänner sovjetmakten, sovjetrevolutionen, dess politik i frågorna om freden, jorden och arbetarkontrollen och att församlingen beslutsamt tar avstånd från de konstitutionella demokraternas och Kaledins kontrarevolution.⁹

Naturligtvis var allt detta oacceptabelt för den socialistrevolutionära högern. Av någon anledning var emellertid många av SR-högerns och mensjevikernas ledare övertygade om, att bolsjevikerna inte skulle våga sig på den konstituerande församlingen utan respektera dess prerogativ. Enligt vad Boris Sokolov har omvittnat trodde SR-ledarna, att den konstituerande församlingen skulle kunna försvara sina rättigheter och inte hade behov av något annat skydd än medvetandet om att den valts av hela det ryska folket. Särskilt ofta talade mensjevikledaren Irakli Tsereteli om detta. Han var säker på att bolsjevikerna bara försökte skrämman oppositionen till större medgörlighet. Men redan på Ryska socialdemokratiska arbetarpartiets andra kongress, då bolsjevik och mensjevik alltså tillhörde samma parti, hade Plechanov (alltså inte Lenin) deklarerat i ett tal:

Den högsta lagen är revolutionens framgång. Och om revolutionens framgång skulle kräva att en eller annan demokratisk princip tillfälligt begränsas, så vore det brottsligt att rygga för en sådan begränsning. Personligen anser jag, att till och med principen om allmänna val måste betraktas utifrån denna demokratiska grundprincip. Låt oss tänka oss ett hypotetiskt fall där vi socialdemokrater är emot allmänna val ... Det revolutionära proletariatet skulle kunna begränsa överklassens politiska rättigheter så som den på sin tid begränsade de politiska rättigheterna. Ändamålsenligheten i denna åtgärd kan endast bedömas utifrån principen att ”det som är till gagn för folket är högsta lag”. Samma inställning borde vi ha till frågan om ett parlaments mandatperiod. Om ett utbrott av revolutionär entusiasm skulle leda till att folket valde ett mycket bra parlament — ett slags ”ojämförlig kammare” — vore det rätt av oss att göra det till ett långvarigt parlament; men om

⁹ Lenin: PSS, 35:166.

valet skulle bli misslyckat, skulle vi tvingas försöka upplösa parlamentet inte efter två år utan om möjligt efter två veckor.¹⁰

Det var alltså inte Lenin som sade detta utan Plechanov, som efter februari- och oktoberrevolutionerna stod längre till höger än Tsereteli. Men Lenin avvaktade inte ens i två veckor. Dekretet om den konstituerande församlingens upplösning publicerades två dagar efter meddelandet om att församlingen sammanträtt.

Det hävdas ibland, att bolsjevikerna respekterade den fastställda tidpunkten för valet inte av misstag utan av politisk klokhet — därmed hade den socialistrevolutionära högern än en gång avslöjat sig själv. Men denna tes är tvivelaktig. I en situation, då nästan samtliga bönder var analfabeter och då informationsmöjligheterna var mycket dåliga, kunde bolsjevikerna inte dra några egentliga politiska växlar på en konflikt med den konstituerande församlingen.

Tvärtom. De skapade bara en rad politiska svårigheter för sig själva. Sommaren och hösten 1918 blev försvaret av den konstituerande församlingen och dess befogenheter ett slag ord i kampen mot bolsjevikerna — en kamp, som utvecklade sig till inbördeskrig. Ändå fanns det en fullt realistisk möjlighet som bolsjevikerna dock lät gå sig ur händerna — att utnyttja den konstituerande församlingen som en av de viktigaste stödjepunkterna för oktoberrevolutionens landvinningar.

¹⁰ *Vtoroj siezd RSDSRP, protokoly* (Protokoll från RSDAP:s andra kongress), Moskva 1959, s 182.

10. Den ekonomiska situationen i januari—februari 1918 och freden i Brest-Litovsk

Några dagar efter den konstituerande församlingens upplösning öppnades Tredje allryska arbetar- och soldatdeputerades sovjetkongress i Tauriska palatset, där församlingen sammanträtt. Den 13 januari 1918 hölls Bondedeputerades tredje kongress i Smolnyj. Samma dag slogs de båda kongresserna samman under namnet Tredje allryska sovjetkongressen. Drygt hälften av Tredje kongressens delegater var bolsjeviker och SR-vänstern var den näst största fraktionen. Tillsammans hade de majoritet på kongressen.

Denna antog Deklarationen om de arbetandes och det exploaterade folkets rättigheter, som den konstituerande församlingen vägrat godkänna. På det hela taget var Deklarationen en första variant av RSFSR:s konstitution. Sovjetregeringen betecknades inte längre som ”provisorisk” utan hade döpts om till Ryska sovjetrepublikens arbetar- och bonderegering.¹ Efter att ha antagit en rad andra viktiga resolutioner utsåg kongressen en ny central exekutivkommitté bestående av 306 medlemmar. Av dessa var 160 bolsjeviker, 125 tillhörde SR-vänstern, 2 internationalist-mensjevikerna, 3 anarkokommunisterna, 7 de socialistrevolutionära maximalisterna, 7 SR-högern och 2 de försvarsvänliga mensjevikerna.² Uppenbarligen erkände bolsjevikerna vid denna tidpunkt en rad politiska minoriteters rättigheter och utgick från pluralistiska principer i de representativa sovjetorganen.

Sovjetregimen hade konsoliderats politiskt, vilket Lenin stolt noterade i sitt avslutningsanförande.

Men vid denna tidpunkt hade den unga sovjetrepublikens ekonomiska situation påtagligt försämrats.

I landets viktigaste industricentra och i synnerhet i Moskva och Petrograd hade livsmedelsbristen förvärrats. Livsmedelskommissariatets resurser förstärktes och efterhand ersattes de lokala livsmedelsorganen med dess personal. Den första allryska livsmedelskongressen hölls. Men spannmålsleveranserna ökade inte. De lokala tillgångarna — tidigare levererad spannmål och spannmål som hade rekvirerats i privata magasin, i hamnarna och på järnvägarna — började sina. Det blev nödvändigt att organisera leveranser av spannmål från Ukraina, Don och Kuban, Sibirien och Volgaregionen. Men hela tiden släpade spannmålstillförseln till centralregionen efter på grund av tillståndet inom transportväsendet, snäv regionalism, brist på industrivaror hos livsmedelskommissariatet och en rad andra problem.

I januari och februari 1918 etablerades sovjetmakten i Sydryssland. Livsmedelskommissariatet utgick i sin planering från att 1 500 vagnslaster livsmedel dagligen skulle sändas till centralregionen söderifrån. I verkligheten skickades endast omkring 140 vagnslaster per dag fram till den 1 mars 1918. I januari levererade Sibirien drygt 8 000 ton till centralregionen. Det var otillräckligt. Under januari 1918 uppfylldes planen för spannmålsleveranser till Petrograd och Moskva endast till 7,1 procent, i februari till 16,3 procent.³ Arbetarnas missnöje växte, vilket bekymrade Lenin mycket. Men som tidigare fäste han större förhoppningar vid rekvisition och konfiskation än vid möjligheterna att få till stånd en normal handel. Den 12 januari beordrade Lenin Röda gardets stab att genomföra en razzia i huvudstaden med omgivningar för att söka efter järnvägsvagnar med livsmedel och hjälpa lokalmyndigheterna att gripa spekulanter. Vid ett möte med Petrogradsovjetens presidium två dagar senare lade Lenin fram förslaget ”att flera tusen detachement bestående av arbetare och bönder (varterade om 10-15 man, eventuellt fler) skall upprättas. Dessa skall dagligen ägna en viss tid

¹ *Siezdy sovetov v dokumentach, 1917-1936* (Sovjetkongresserna i dokument 1917-1936), 1:46-47.

² *Tretij vserossijskij siezd sovetov* (Tredje allryska sovjetkongressen), Petrograd 1918, s 87.

³ *Istorija sotsialistjeskoj ekonomiki SSSR* (Sovjetunionens socialistiska ekonomis historia), vol. 1, Moskva 1976, s 194-195.

(exempelvis 3-4 timmar) åt livsmedelstjänst”.⁴

Men till sådana totala åtgärder hade den nya regimen ännu inte resurser. Viktigare var dock att praktiskt taget samtliga ”närbelägna” livsmedelskällor var tömda och att det krävdes mer än tre, fyra timmar för att uppdaga de spannmålskvantiteter som behövdes. I det läget uppstod naturligtvis idén att man skulle bilda större livsmedelsdetachement, som skulle sändas till de spannmålsproducerande guvernementen. Det upprättades också tusentals sådana detachment, som av livsmedelskommissariatet försågs inte bara med rekvisitionshandlingar och sedlar utan också med en del varor (bland annat tyg från militära förråd). Det började också bildas nya organisationer för bistånd till livsmedelskommissariatet. Den 30 januari 1918 utfärdade folkskommisariernas råd ett dekret om inrättandet av en extraordinär kommission för järnvägsbevakning och ett stort antal förband för landsvägsskydd. På Lenins förslag tillfogades i dekretet en punkt om skoningslös kamp mot spekulation och illegal transport av spannmål och andra varor.⁵

Sådana dekret var lätta att utfärda men svåra att genomföra. Bönderna i de spannmålsproducerande guvernementen hade givetvis stort behov av skilda slag av varor, som de bara kunde få från staden. Men genom livsmedelskommissariatet var de inte överkomliga. ”Säckbäreriet” ökade i stället för att minska. I regel var det inte fråga om enskilda som forslade spannmål i säckar till staden. I detta syfte bildades hela grupper, vilka ofta bestod av nyligen hemförlovade, väl beväpnade soldater. Det stod inte i sovjetregimens makt att hejda denna våg av spekulationshandel. I januari—februari 1918 levererade exempelvis Kuban inte så mycket som ett pud säd till centralregionen via livsmedelskommissariatet — men samtidigt förde ”säckbärarna” med sig tiotusentals ton spannmål från Kuban. Det hände för övrigt inte sällan att arbetarna vid företag i centralregionen bildade egna livsmedelsdetachment, eftersom de inte fäste någon förhoppning vid livsmedelskommissariatets möjligheter. Dessa grupper försågs med varor som landsbygden hade behov av och som byttes mot spannmål — men inte till ”fasta” priser utan till fria marknadens priser. Så begav sig till exempel grupper av arbetare försedda med textilier från Ivanovo-Voznesensk ut på landsbygden. En 210 man stark avdelning från flera fabriker i Vjatka reste ut på landet försedd med pengar, tröskverk och andra redskap av metall, som skulle bytas mot spannmål.⁶

Men snart nog inledde livsmedelskommissariatet en beslutsam kamp också mot initiativ av det slaget, som ansågs underminera de centraliserade leveranserna av spannmål till ”fasta” priser.

Men vad kunde kommissariatet åstadkomma med sina rätt blygsamma resurser? Landsbygden bestod av privata jordbruk och det fanns tusen och åter tusen sätt för bönderna att gömma undan spannmål så att inga livsmedelsdetachment kunde tvinga fram dem enbart med våld. Bönderna krävde varor i utbyte. I ett protokoll från ett sammanträde i ett Petrograd-distrikt om en arbetargrups agerande i Donregionen står följande att läsa: ”Eftersom vi vet att Petrograd behöver livsmedel försökte vi övertala bönderna att skicka spannmål. De har lovat att hjälpa de svältande arbetarna, men de vill ha textilier och de jordbruksredskap de behöver.”⁷

De direkta rekvisitionsförsöken ledde ofta till ett beslutsamt motstånd från böndernas sida. Det hände att de inte bara lade sig till med och förde hem spannmål som rekvirerats utan också att de mördade livsmedelsdetachmentens medlemmar. Vanligtvis var det kulaker som ledde aktioner av det slaget, men de fick stöd av många medelbönder. Detta blev inledningen till ett sannskyldigt krig mot bönderna om spannmålen — ett krig som fick förödande kon-

⁴ Lenin: PSS, 35:312.

⁵ *Dekrety sovetskij vlasti*, vol., 1, Moskva 1957, s 453-454.

⁶ *Istorija proletariata v SSSR* (Proletariatets historia i Sovjetunionen), nr 4, Moskva 1933, s 127.

⁷ Ju. K. Strizjkov: *Prodoovolstvennyje otrjady v godu grazhdanskij vojny i inostrannoju interventsiju* (Livsmedelsdetachmenten under inbördeskrigets och den utländska interventionens år), Moskva 1973, s 45.

sekvenser för båda sidor. Till och med på fattigbonde-möten, där man antagit resolutioner mot spannmålspekulationen och med krav på att de rika böndernas överskott skulle konfiskeras, förekom det att man i samma resolutioner krävde, att livsmedelskommissariatets rekvisitionsförband skulle dras tillbaka från distriktet, eftersom bönderna ansåg att detachementen sysslade med ren plundring. I januari—februari 1918 var resultatet av detachementens spannmålsanskaffning minst sagt blygsamt; de små kvantiteter som levererades på detta sätt gick huvudsakligen till de lokala behoven. Under de första månaderna lyckades varken livsmedelsdetachementen eller livsmedelskommissariatets organ krossa böndernas motstånd. Bönderna hade ingen lust att lämna ifrån sig den säd de odlat och skördat mot något slags kvitto eller värdelösa papperspengar.

Även om den konflikt, som under dessa månader uppstod mellan arbetarna och bönderna, som nyss tilldelats jord av samma arbetarklass, inte nådde explosionspunkten var den i högsta grad illavarslande.

Inte heller i fråga om industriproduktionen var den nya regimens framgångar speciellt stora. I varje fall fungerade industrin inte bättre i januari—februari 1918 än den gjort i november—december föregående år. Av Lenins anteckningar framgår det, att bolsjevikerna inte haft för avsikt att nationalisera något avsevärt antal företag. I praktiken gick dock nationaliserings-tempot betydligt snabbare än planerat. I mitten av december 1917 presenterade Lenin på ett CEK-sammanträde ett utkast till dekret om nationalisering av bankerna; ”samtidigt” borde man enligt hans förmenande omedelbart nationalisera alla aktiebolag, införa allmän arbetsplikt, annullera alla in- och utländska lån och tvinga samtliga medborgare att ansluta sig till någon konsumentförening. Vidare föreslogs, att nya sedlar skulle tryckas och att alla rika skulle tvingas deponera sina pengar (med undantag för 125 rubel i veckan) hos nationalbanken eller sparkassorna. Dekretet skulle genomföras av ”aktiebolagens styrelseledamöter och direktörer liksom alla aktieägare tillhörande de rika klasserna, vilka förpliktiga att leda företagen i god ordning, iakttaga lagen om arbetarkontroll ... och varje vecka ge de lokala arbetar-, soldat- och bondesovjeterna rapporter om verksamheten”.⁸

Lenins förslag avvisades som ogenomförbara. De publicerades in extenso först 1949. De visar, att Lenin i strid med sina egna uttalanden före revolutionen ibland gjorde försök att ”dekretera socialism”. Andra dekret visar, att mot slutet av 1917 och i början av 1918 förstatligades inte bara storföretag som Putilov-verken, Nevskij-varvet, Sestroretsk metallindustri och andra utan också obetydliga företag som Rostokins färgfabrik, en chokladfabrik i en distriktsstad i guvernementet Jekaterinoslavl, en kartongfabrik, Plo-garveriet med flera. Det gör ett egendomligt intryck att jämsides med akten om nationalisering av landets hela handelsflotta läsa ett dekret av folkkommissariernas råd om nationalisering av en viss Konovalovs fabrik i guvernementet Kostroma.⁹

Mellan november 1917 och mars 1918 utfärdade enbart centralmyndigheten omkring 850 akter om nationalisering och ”alienering” av företag, monopol, hela gruvdistrikt och ekonomiska branscher. Senare betecknade Lenin själv detta som ”en rödgardistisk attack mot kapitalet”. Visserligen skapades under denna period i Rysslands ekonomi en socialistisk sektor och ledarfunktionerna inom ekonomin övertogs av den proletära staten, men lika sant är det att den nya staten saknade tillräcklig erfarenhet och tillräckliga kadrer för att kunna leda alla dessa företag. I huvudparten av industriföretagen förbättrades sällan arbetet genom att de övergick i statens ägo, och detta fick i sin tur kännbara återverkningar på förhållandet mellan stad och land.

De ekonomiska svårigheterna sköts emellertid i bakgrunden i slutet av februari inför den hotande politiska och militära katastrofen. Vapenstilleståndet med tyskarna gick ut utan att

⁸ Lenin: PSS, 35:174-175.

⁹ Dekrety sovetskoj vlasti, vol. 1, s 293-300.

sovjetdelegationen — trots Lenins krav — undertecknat de tyska fredsvillkoren. Lev Trotskij, som ledde delegationen, förmodade, att tyskarna inte skulle inleda någon offensiv. Men de tyska trupperna på östfronten gick överraskande till offensiv och avancerade snabbt.

Det är inte vår uppgift att här skildra alla de dramatiska omständigheterna kring den tyska offensiven eller den förbittrade diskussionen om freden, vilken man snart nog tvingades underteckna på långt hårdare och mer förnedrande villkor. Lenin försvarade desperat sin inställning både i bolsjevikpartiet och gentemot bundsförvanterna i sovjetkoalitionen, dvs socialistrevolutionärernas vänster. Och otvivelaktigt hade han rätt. Freden i Brest-Litovsk var nödvändig för Sovjetryssland som en tillfällig reträtt och kompromiss.

Här skall vi endast granska vissa av de politiska och ekonomiska konsekvenserna av freden i Brest-Litovsk.

Freden var nödvändig för Sovjetryssland helt enkelt därför att landet inte längre kunde föra krig. Den ryska armén hade praktiskt taget brutit samman; det krävdes tid att bota denna ”sjuka organism” och skapa inte bara ett nytt samhällssystem utan också en ny armé. Freden i Brest-Litovsk innebar emellertid också allvarliga risker för Sovjetryssland. Ententens situation i Europa var prekär. I mars 1918 fanns det endast omkring 20 000 amerikanska soldater på västfronten. För den tyska militärledningen var syftet med freden i Brest-Litovsk att snabbt kunna överföra trupper från öst- till västfronten och därigenom vinna en avgörande seger över de allierade. I detta fall befann sig också Sovjetryssland, trots fredsfördraget, i ett besvärligt läge. Oberoende av Sovjetrysslands vilja kunde Ententen företa en stor intervention för att öppna en ny front mot tyskarna på ryskt territorium. Omedelbart efter det freden i Brest-Litovsk undertecknats inleddes också en landstigning i Nordryssland och Fjärran östern av engelska, japanska och amerikanska förband, låt vara att dessa till en början inte var särskilt stora.

Freden i Brest fick också allvarliga återverkningar inom landet. I bolsjevikpartiet uppstod en aktiv fraktion av ”vänsterkommunister”, som var emot Brest-freden. Även om huvudparten av bönderna och soldaterna otvivelaktigt önskade fred gick både SR:s höger och vänster emot fredsfördraget med tyskarna, vilket ledde till att bolsjevikernas och SR-vänsterns kortvariga koalition faktiskt bröt samman.

Fördraget var emellertid undertecknat. Återstoden av den ryska armén hemförlovades. Ur tysk fångenskap började hundratusentals ryska soldater återvända och hundratusentals tyska krigsfångar började repatrieras till Tyskland och Österrike-Ungern. Det svältande Ryssland blev kvitt bekymret att hålla en mångmiljonhövdad armé och en mängd krigsfängeläger. Miljoner bönder och arbetare kunde ägna sig åt produktivt arbete och reparera landets förödd ekonomi. Också hundratusentals kosacker återvände med samma lidelsefulla önskan att få arbeta i det egna jordbruket. Men inte bara kosackerna utan också de flesta av bönderna hade återvänt hem med gevär och granater. På våren 1918 var den ryska landsbygden fylld av vapen, till och med kulsprutor. Miljoner bönder hade förvärvat kunskaper och färdigheter som soldater och var beredda att försvara ”sin” jord och sina nyligen förvärvade rättigheter med vapen i hand. Industrin kunde övergå från vapentillverkning till produktion av varor, som landet var i behov av. Också transportväsendets uppgifter underlättades.

Freden i Brest-Litovsk både undanröjde och skapade en mängd svårigheter. Ukraina gick tillfälligt förlorat. De tyska trupperna började rycka in i Donregionen och intog Krim och en stor del av Transkaukasien. Detta innebar svåra förluster för Ryssland. Om man studerar första världskrigets hela förlopp, kan man emellertid dra slutsatsen, att denna giriga framryckning var en av den tyska militärledningens största felkalkyler. I mars 1918 satte den tyska generalstaben in sina trupper i desperata offensiver i Frankrike, dock utan att lyckas vinna den avgörande segern. Var orsaken kanske inte att den tyska armén — trots freden i Brest-Litovsk — faktiskt alltjämt förde krig på två fronter?

Efter undertecknandet av freden blev sovjetregeringens viktigaste uppgift att säkra livsmedelstillförseln till landets industridistrikt och att få i gång industrin så att den producerade de varor landet behövde. Men 1918 var situationen en helt annan än till exempel 1944. 1913 utgjorde den totala stadsbefolkningen inom Ryska väldets gränser 28,5 miljoner eller 18 procent av landets invånare.¹⁰ Regeringens huvudproblem var att försörja stadsbefolkningen utanför svartajordzonen, dvs högst tio miljoner människor. Det var naturligtvis en besvärlig men ändå fullt möjlig uppgift att förse dessa människor med i varje fall ett minimum av livsmedel och samtidigt se till att de arbetade på ett rationellt sätt vid industriföretagen.

Vilka viktiga beslut hade sovjetregeringen att fatta för att kunna lösa uppgiften och på så sätt påbörja det nya Rysslands fredliga återuppbyggnad?

I dag — efter erfarenheterna från ett ohyggligt inbördeskrig, efter NEP (Nya ekonomiska politiken) och efter dussintals forskares kolossala teoretiska mödor (= eftertarrationalisering) är det faktiskt inte särskilt svårt att besvara den frågan.

Det gällde att få ordning på registreringen och kontrollen av tillgångarna i landet som helhet och av statens tillgångar i synnerhet, dvs av allt det som behövdes för att man skulle kunna bygga ”den nya världen”.

Det var nödvändigt att upphöra med all vidare nationalisering och att ordna upp den förstatligade ekonomiska sektorn.

Det var också nödvändigt att få in krigsindustrin på fredliga banor och framför allt att få i gång produktionen av varor som lantbruket behövde.

Jorden hade överlämnats till bönderna, som förberedde vårsådden. Man måste därför fastställa de viktigaste principerna för förhållandet mellan stad och land under de närmaste åren.

Staten hade varor att byta mot spannmål. Men dessa varor var alltför otillräckliga. Pengarna hade mist sitt värde och bönderna hyste inget förtroende för dem. Under sådana förhållanden borde man definitivt ha avstått från spannmålsmonopolet, vilket införts som en temporär åtgärd under krigstiden. Man borde däremot ha lagt en jämförelsevis låg progressiv naturaskatt på lantbrukshållen. Denna skulle ha inbringat en del livsmedel till de svältande arbetarna. Resterande överskott av livsmedel borde bönderna ha tillåtits sälja eller byta efter eget gottfinnande. Varje arbetar- och stadsfamilj hade alltför en del föremål (kläder, skor, porslin, verktyg etc), som de var beredda att byta mot livsmedel. Många stadsbor kunde ägna sig åt hantverk eller bilda mindre industriarteller eller företag. Allt detta skulle omedelbart ha dämpat den tilltagande spänningen i landet och socialistrevolutionärerna och mensjevikerna skulle ha berövats sina främsta slagord om ”fri handel” (som också var mycket populära både bland bönderna och många arbetare). Bolsjevikernas avtagande popularitet skulle genast ha börjat växa. Kort sagt: redan i början av 1918 borde bolsjevikerna ha övergått till den politik som senare fick beteckningen NEP och som genomfördes i en betydligt mer komplicerad och besvärlig situation i början av 1921. Men 1918 hade bolsjevikerna tyvärr inte förmåga att finna den optimala lösningen på alla de politiska och ekonomiska problem som uppstått och därför slog vårt land in på en annan och mera komplicerad väg.

¹⁰ *Narodnoje chozjajstvo SSSR. Statistitjeskij jezzegodnik* (Sovjetunionens nationalekonomi. Statistisk årsbok), Moskva 1972, s 9.

Del 4, Den svåra våren 1918

11. Det ekonomiska återuppbyggnadsprogrammet

I början av mars 1918 — då vad som senare kom att kallas ”den fredliga återhämtningens period” inleddes — föreföll det som om bolsjevikerna hade de värsta svårigheterna bakom sig. På Tredje sovjetkongressen i januari hade Lenin stolt förklarat, att nu hade sovjetmakten bestått fem dagar mer än Pariskommunen; den skulle dock vinna en fullständig och varaktig seger och göra verklighet av socialismens uråldriga aspirationer.¹ I mars 1918 hade han så mycket större anledning att upprepa de orden. Månaden därpå skrev han med ohöljd stolthet:

Vi, bolsjevikernas parti, har *övertygat* Ryssland. Vi har erövrat Ryssland från rikemännen för de fattigas räkning, från utsugarna för de arbetande. Nu måste vi styra Ryssland. Och allt det som är specifikt för det nuvarande ögonblicket, hela svårigheten består i att inse *vad som utmärker övergången* från huvuduppgiften att övertyga folket och med vapenmakt undertrycka utsugarna till huvuduppgiften att *styra* landet.²

I mars 1918 var sovjetregeringens huvuduppgift faktiskt det fredliga byggandet, att återställa den underminerade ekonomin, att få ett slut på kaoset, att organisera systemet för redovisning och fördelning, att effektivisera industrin, i synnerhet de nationaliserade företagen, att bistå bönderna under vårsådden och skapa nya, effektiva och bestående relationer mellan stad och land, mellan arbetarklassen och bönderna. Transportväsendet måste förbättras, livsmedelsförsörjningen i industricentra organiseras och jordbruksområdena förses med industrivaror. Man måste också börja skapa ett nytt utbildnings- och kultursystem, stärka de olika sovjetorganen och fortsätta att bygga upp en slagkraftig och klassmedveten Röd armé.

Hur och i vilken takt kunde och borde det fredliga uppbyggnadsarbetet genomföras? På den frågan hade bolsjevikerna naturligtvis inga färdiga svar. Bolsjevikerna var det socialistiska byggandets pionjärer, de första som hade att lösa de många uppgifter som övergången från kapitalism till socialism aktualiserat.

Begreppet ”fredlig återhämtning” myntades senare, på 1920-talet, då sovjethistorikerna var ganska väl medvetna om hur händelserna hade utvecklats 1918-1921. Men i mars 1918 visste ingen, att andpausen bara skulle bli tre månader lång. Bolsjevikerna kunde naturligtvis förmoda, att de skulle råka in i nya väpnade konflikter inom landet — med olika inhemska kontrarevolutionära grupper — och de räknade också med risken för en utländsk intervention; tyska trupper ockuperade ju en betydande del av tidigare ryskt territorium och i mars och april 1918 hade engelska, japanska och amerikanska styrkor — till en början ganska små landstigit i Archangelsk i norr och Vladivostok i öster. Men i det stora hela räknade bolsjevikpartiet med en långvarig fredlig utveckling. Detta framgår bland annat av ett antal dekret och beslut av folkkommissariernas råd och centrala exekutivkommittén som antogs våren 1918 och som förutsatte årtal av fredligt byggande. (Bland annat fastställdes en mycket omfattande plan för bevakningsarbeten i Turkmenistan och fyra regioner i den europeiska delen av Ryssland; det inrättades olika kommittéer för landets elektrifiering; där fanns en plan för omfattande geologiska undersökningar i landet, för mekaniserad saltutvinning i sjön Bakuntjak, nya järnvägsbyggen osv.)

Eftersom bolsjevikpartiet hade klarat sig relativt helskinnat igenom de ytterst farliga kriserna alltifrån de första revolutionsdagarna och fram till i början av mars 1918 borde, frestas man tro, partiet också ha kunnat styra landet och bygga upp och utveckla dess ekonomiska system. Den seger som bolsjevikerna vunnit borde ha konsoliderats och den aktiva revolutionära elit

¹ Lenin: PSS, 35:269.

² Ibid., 36:172-173.

som tagit på sig ansvaret för den nya, socialistiska revolutionen borde ha eftersträvat att vinna och behålla folkflertalets förtroende, dvs söka stöd inte bara hos arbetarklassen utan också hos soldaterna, intelligentian och småborgarna i städerna.

Men — precis som i alla andra historiska situationer — fanns det olika alternativ i den situation som rådde våren 1918.

Då hade bolsjevikerna i det stora hela uppfyllt de viktigaste kraven i sitt förrevolutionära program. Makten låg i proletariats händer, jorden hade överlämnats till bönderna och en stor del av storindustrin och bankerna hade nationaliserats. Ryssland hade fått fred. Den väldiga armén hade demobiliserats, varigenom staten blivit kvitt sin värsta och tyngsta börda. Bolsjevikerna hade alla möjligheter att genomföra en ny ekonomisk politik, en NEP, dvs en kombination av socialistiskt organiserad storindustri och privat företagsamhet i mindre skala i städerna samt en relativ frihet i handeln mellan stad och landsbygd. Den inte särskilt betydande stadsbefolkningens livsmedelsbehov kunde ha täckts genom en rimlig livsmedelsskatt och en i stort sett fri handel på lo-'kal- och guvernementsnivå, i fråga om en rad varor också på riksnivå. Detta skulle ha lett till en snabb återhämtning inom industrin och jordbruket; det skulle ha fått stöd från flertalet bönder och arbetare och gjort det möjligt för bolsjevikpartiet att behålla den så viktiga koalitionen med SR-vänstern.

På en annan punkt föreslog Lenin i mars-april en sådan förnuftigare ekonomisk politik (till exempel att ”den rödgardistiska attacken mot kapitalet” skulle hejdas, att man måste få ordning på de nationaliserade företagen, för tillfället avstå från att förstatliga ytterligare företag, utnyttja borgerliga tekniska specialister, på vissa villkor tillåta utländska koncessioner, föra in inte bara socialistisk utan också statskapitalistisk politik osv). Men på det hela taget löpte den bolsjevikiska politiken våren 1918 i helt andra banor. Bolsjevikerna drevs till en i grunden felaktig ekonomisk politik på grund av en viss yra efter de första revolutionsmånadernas framgångar, avsaknad av teoretiska motiverade planer och praktisk erfarenhet av att bygga upp en socialistisk ekonomi — till råga på allt i ett så efterblivet land som Ryssland — och överskattning av de subjektiva faktorernas roll. Revolutionen hade skjutit fart och rullade vidare med oförsvärlig snabbhet. 1921 sade Anatolij Lunatjarskij om denna period:

Allting sveptes med av en stormflod av revolutionär entusiasm. För oss gällde det att först och främst skrika ut idealen för full hals och skoningslöst krossa allt som inte passade oss. I det ögonblicket var det inte lätt att plädera för halvmesyrer, för stadier, för att vi borde närma oss idealet stegvis. Det skulle — också av de mest ”försiktiga” — ha uppfattats som opportunism.³

Samma år, 1921, skrev Lenin:

Burna av en våg av entusiasm, sedan vi först politiskt och därpå militärt väckt folkets entusiasm, räknade vi med att med hjälp av denna entusiasm kunna lösa minst lika viktiga ekonomiska uppgifter (som de politiska och militära). Vi räknade med ... att kunna organisera produktionen och varufördelningen i samhället enligt kommunistiska principer, genom direkta order från den proletära staten.⁴

Det hade också en stor betydelse att bolsjevikerna i de flesta fall helt enkelt inte hade en aning om hur det socialistiska samhällsbyggandet skulle gå till; de var ju de första som hade slagit in på den vägen. Därför handlade de ofta experimentellt, de kände sig för och de begick misstag, som de sedan fick dyrt betala.

Uttrycket ”fredlig återhämtning” är inte riktigt tillfredsställande när det gäller att beskriva perioden efter freden i Brest-Litovsk. Vid den tidpunkten kunde ingen veta hur länge denna besvärliga fred skulle vara och vad som skulle inträffa i Ryssland eller i världen i övrigt. Det

³ *Ottjot Narkomprosa IX siezdu sovetov* (Rapport från folkkommissariatet för upplysning och utbildning till Nionde sovjetkongressen), Moskva 1921, s 4.

⁴ Lenin: PSS, 44:151.

gynnsammaste perspektivet — som bolsjevikerna fäste särskilt stora förhoppningar vid — var möjligheten till en socialistisk revolution i andra länder i Europa, särskilt i krigförande stater som Tyskland och Frankrike. Även om Lenin lade fram ibland mycket långtgående projekt för det fredliga uppbyggandet i Ryssland, eftersträvade han först och främst att få Ryssland att hålla ut tills omvälvningen i Väst Europa stärkte den ryska revolutionens landvinningar. Våren 1918 fanns det ingen rysk revolutionär som hade en tanke på att det kunde bli fråga om en lång period av socialistiskt byggande ”i ett enda land”. De såg inte oktoberrevolutionen som något isolerat fenomen utan som början på den proletära världsrevolutionen.

Medvetandet om att andra länder snart skulle följa i Rysslands spår stärkte de ryska revolutionärernas övertygelse om att de var på rätt väg. Samma medvetande ledde emellertid ibland till föreställningen att de måste hålla sig vid makten till varje pris, också med metoder som i ett längre perspektiv skulle kunna underminera bolsjevikpartiets ställning och försvåra den om den europeiska revolutionen ”fördröjdes”. I en rad fall tillgreps också metoder, som hade varit otillåtliga och skadliga i vilken socialistisk revolution som helst.

Men freden var undertecknad. Oberoende av fredsperiodens längd måste man ju utnyttja den för att stärka proletariatets diktatur och oktoberrevolutionens resultat. Först och främst måste landets förödd ekonomi byggas upp; på detta område rådde ett katastrofalt kaos. De ord Lenin satt som rubrik över en artikel skriven 1917 — ”Den hotande katastrofen och hur man bör bekämpa den” — var särskilt aktuella nu, eftersom tecknen på en överhängande ekonomisk och politisk katastrof mångfaldigades för varje dag som gick.

I mars 1918 var Lenin främst koncentrerad på det ekonomiska återuppbyggandet. Det bör påpekas, att ”vänsterkommunisterna” hade börjat demonstrera sin ”vänsterradikalism” också på detta område. På Tredje partikonferensen i Petrograd föreslog vänsterkommunisten Semjon Lobov, att ”privatägandet i städerna och på landsbygden skulle avskaffas”. Vänsterkommunisten Osinskij (Valerian Obolenskij) skrev, att ”inbördeskriget är oupplösligt förknippat med en beslutsam likvidering av privatägandet, med att det socialistiska systemet genomförs och med en direkt övergång till kommunismen”.⁵

Naturligtvis hade Lenin en nyktrare syn på hur landet skulle kunna ta sig ut ur den ekonomiska krisen. På partiets Sjunde (extraordinära) kongress sade han:

Vi har bara tagit de första stegen för att skaka av oss kapitalismen och övergå till socialismen. Vi vet inte och vi kan inte veta hur många övergångsstadier som återstår till socialismen ... Dessutom”, förklarade Lenin i polemik mot vänsterkommunisterna, ”kan vi inte ge en egen karakteristik av socialismen; vi vet inte och kan inte säga hur socialismen ter sig när den fått sin form ... eftersom det ännu inte finns material till en karakteristik av socialismen. De tegelstenar med vilka socialismen byggs har ännu inte tillverkats.”⁶

Fast det i Ryssland uppstått en socialistisk sektor — de nationaliserade företagen — existerade det jämsides med den fyra andra ekonomiska strukturer: statskapitalism, privatkapitalism, varuproduktion i mindre skala och en patriarkalisk ekonomi, som i betydande utsträckning innebar naturhushållning. 1918 dominerade alltjämt den småskaliga varuproduktionen och privatkapitalismen. Denna ekonomiska verklighet måste man också utgå från då man planerade landets återuppbyggnad efter kriget. Lenin hade insett detta och hans plan för det socialistiska byggandet, som mest ingående finns framställd i hans broschyr *Sovjetmaktens omedelbara uppgifter*, var ytterst precis och realistisk. Lenin betonar här registrering och kontroll som de mest angelägna uppgifterna för dagen. Han föreslår, att man skall upphöra med vågen av nationalisering av industri- och andra företag och att man ordnar upp det monetära systemet. Han kräver, att det skall bli slut på de kontributioner som lokala sovjetorgan och andra institutioner pålagt kapitalisterna, affärsmännen och de rika i

⁵ *Kommunist* (organ för vänsterkommunisternas fraktion), 8 mars 1918.

⁶ Lenin: PSS, 36:48, 65-66.

allmänhet. Han föreslår, att kontributionerna skall ersättas av regelrätt skatt. Lenin skriver också, att arbetsproduktiviteten måste höjas liksom arbetarnas och tjänstemännens materiella incentiv. Och i fråga om den borgerliga tekniska intelligentian föreslår Lenin höga löner, att man skall ”köpa dem”, tills proletariatet hunnit utbilda sina egna kadrar. (Denna fråga blev snart föremål för en förbittrad debatt, som vi här inte kan gå närmare in på.) Lenin föreslår, att ackordslön skall bli den viktigaste formen av betalning till arbetarna. I Lenins broschyr finns också en rad förslag om tekniska innovationer inom industrin och jordbruket. Han insisterar på, att statskapitalismen skall utvecklas (men givetvis inte till socialismens förfång). Han hävdar, inte utan grund, att i ett så småborgerligt land som Ryssland är det till fördel att utveckla olika former av statskapitalism, eftersom den är lättare att reglera och steget mellan den och socialismen är kort.

Ännu i dag citeras — och med rätta — alla dessa leninska idéer som exempel på hans framsynthet och förmåga att nyktert se verkligheten i ögonen.

Ändå fanns det i Lenins plan för övergång till socialismen en grundläggande svaghet, vilken delvis hänger samman med den tidigare nämnda bristen i marxismens teori. I Sovjetmaktens omedelbara uppgifter skriver Lenin ingenting om handelns utveckling, trots att den efter kriget måste bli den viktigaste regulatorn i det ekonomiska livet. Endast handel i kombination med registrering och kontroll samt ett rimligt skattesystem kunde återge Ryssland hälsan och stimulera till en ny och snabb ekonomisk utveckling. Den kunde ha gagnats av lokal handel likaväl som av handel på riksnivå, privat, kooperativ och statlig handel. Under våren 1918 myntade Lenin ett stort antal slagord, bland annat om tävlan, om noggrannhet och om blygsamhet — men däremot inte det som några år senare skulle bli helt dominerande (”lär er bedriva handel”). Utan handel, utan att det gavs en viss frihet för privata initiativ för tiotals miljoner bönder och hantverkare skulle Ryssland inte ha kunnat resa sig ur kaoset och förödelsen.

I februari 1918 skriver Lenin i sina teser att det är nödvändigt att sluta också den mest skändliga separatfred med tyskarna för att vinna tid till fredligt byggande:

Under förutsättning att vi får några månader på oss för fredligt arbete är det ekonomiskt fullt möjligt att reorganisera Ryssland på grundval av proletariatets diktatur, nationalisering av bankerna och storindustrin i förening med varuutbyte in natura mellan städerna och kooperativa småbondeföreningar. Denna reorganisation kommer att göra socialismen oöverbinnerlig i Ryssland och hela världen och samtidigt skapa en solid ekonomisk grund för en mäktig röd arbetar- och bondearmé.⁷

Naturligtvis tog Lenin miste både beträffande ”några månader” och ”varuutbyte in natura”. Men också i mars och april 1918 fortsatte han tyvärr att utveckla sin felaktiga teori om direkt varuutbyte mellan stad och land och han pläderade för sin fullständigt orealistiska plan på att organisera hela befolkningen i kooperativ. Enligt planen skulle samtliga invånare i ett distrikt ingå i kooperativet, vilket skulle leverera de varor medlemmarna producerat till staten; som motprestation skulle staten lämna en viss mängd varor (vilka skulle fördelas bland kooperativets medlemmar).

På denna punkt var Lenins inställning mycket lik vänsterkommunisternas. Våren 1918 krävde dessa, att penningen skulle avskaffas, och därför betraktade de den galopperande inflationen som en god sak som med tiden skulle leda till varuutbyte utan pengar. Naturligtvis gjorde finanskommissariatet och nationalbanken energiska invändningar mot vänsterkommunisternas åsikter. Dessa institutioner var allvarligt oroad av störningarna i finanssystemet. I en rapport till centrala exekutivkommittén om det finansiella läget påvisade finanskommissarien I. Je. Gukovskij, att det var nödvändigt att stärka det sovjetiska bankväsendet och det monetära systemet. CEK godkände i huvuddrag Gukovskijs rapport, men i debatten anklagades han av

⁷ Ibid., 35:250-251.

vänsterkommunisterna för att ha övergivit socialismen ”av respekt för den sakrosankta penningen och av fruktan för det sakrosankta budgetunderskottet”.⁸

Lenin gjorde visserligen invändningar mot vänsterkommunisternas resonemang men var ganska vag i sina uttalanden om handel och pengar; en del av hans idéer avvek föga från de vänsterkommunistiska. I sitt ”Utkast till programförslag” (mars 1918) skriver Lenin:

Först statsmonopol på ”handeln”, varefter handeln, fullständigt och definitivt, ersätts med en planmässigt organiserad fördelning ... Utan att (för närvarande) avskaffa penningen eller förbjuda enskilda familjers köpe- och försäljningstransaktioner måste vi framför allt se till att det blir lag på att detta slags transaktioner sker genom konsument-och producentkooperativen.⁹

Lenin själv erkände senare, att partiet och han begått ett misstag. Hösten 1921 skriver han:

Vid den tidpunkten trodde vi, att vi kunde övergå direkt till socialismen utan någon förberedande period där den gamla ekonomin anpassade sig till den socialistiska. Vi trodde, att vi genom att skapa en statlig produktion och fördelning skulle kunna övergå till ett produktions- och fördelningssystem, som skilde sig från det tidigare ... Då vi bedömde den möjliga utvecklingen utgick vi — och jag kan inte minnas något undantag — ifrån en låt vara inte alltid uttalad men alltid underförstådd förmodan att direkt övergång till socialistiskt byggande skulle vara möjlig.¹⁰

Flertalet moderna arbeten om partiets ekonomiska politik ignorerar tyvärr den komplicerade historien om hur denna politik kom till och att den i långtifrån alla avseenden kan betraktas som helt korrekt i dag. I sin uppsats ”Det utvecklade socialistiska samhället” skriver A. P. Butenko:

Teoretiskt utvecklade V. I. Lenin Marx och Engels lära tillämpad på de nya förhållandena. Han drog en rad nya slutsatser, som utgör ett ytterst viktigt kreativt bidrag till den marxistiska uppfattningen om socialismen.

De främsta av dessa leninska slutsatser är:

- 1) att socialistisk produktion omfattar dels statligt ägande av ”alla stora produktionsmedel” och dels ”kooperativa” (dvs icke folkägda) företag.
- 2) övergången till socialismen avskaffar inte varuproduktionen. Karakteristiska för denna period är alltjämt kategorier som vara, pris, marknad, vinst och balanserad driftsekonomi.
- 3) Fördelningen sker inte genom leverans från offentliga magasin och inte genom direkt varuutbyte utan genom varu- och penningrelationer, dvs handel.
- 4) I byggandet av socialismen är det viktigaste incentivet personligt materiellt intresse, personlig materiell insats i förening med registrering av arbetets kvantitet och kvalitet för varje arbetare.¹¹

Till stöd för sina åsikter citerar Butenko naturligtvis åtskilliga av Lenins verk. Men han förtiger avsiktligt, att dessa verk gällde perioden 1921-1922 medan Lenin tänkte och skrev något helt annat under sovjetmaktens första år. 1917 förklarade just Lenin, att man i Ryssland måste inrätta ett system, där ”alla medborgare utför ett jämlikt arbete, noggrant fullgör sin andel av arbetet och erhåller jämlik betalning ... Hela samhället blir ett enda kontor och en enda fabrik med jämlikhet i fråga om arbete och lön.”¹²

Under NEP-perioden skrev Lenin, att ”grunddragen i vår ekonomi 1921 är desamma som 1918”.¹³ Därav har man ofta dragit slutsatsen att Lenin inte skulle ha ändrat åsikt mellan 1918 och 1921. Men Lenin talar ju klart och tydligt om grunddragen i vår ekonomi, inte om

⁸ *Protokoly zasedanij VTSIK, IV sozyv, 1918* (Protokoll från Fjärde allryska centrala exekutivkommitténs sammanträden 1918), s 112-123.

⁹ Lenin: *PSS*, 36:74.

¹⁰ *Ibid.*, 44:199,197.

¹¹ *Voprosy filosofiji* (Filosofiska problem), nr. 6 (1976):27.

¹² Lenin: *PSS*, 33:101-102.

¹³ *Ibid.*, 43:237.

grunddragen i ”vår ekonomiska politik”, som våren 1918 var felaktig i många avseenden.

I den sovjetiska ekonomiska litteraturen stöter man mycket sällan på en annan syn på den ekonomiska politikens utveckling under sovjetmaktens första år. I sin uppsats ”Den kreativa utvecklingen av den marxistisk-leninistiska läran om socialismen” skriver Ju. Je. Volkov och A. K. Kruchmalev:

Dessa (ekonomiska) uppgifter löstes inte från en dag till en annan utan efterhand, under ständigt kreativt sökande och med hänsyn till de erfarenheter som gjorts. Mot slutet av 1917 och i början av 1918 tänkte man sig (vilket ofta speglas i Lenins arbeten) det socialistiska ekonomiska livets organisation som en enhetlig, statsplanerad produktion och fördelning av varor genom att hela folket förenades i konsument- och producentkommuner och genom samhällets gradvisa förvandling till ”ett enda kooperativ”, där handeln ersattes av ett direkt varuutbyte; man tänkte sig ett gradvis avskaffande av pengar, naturalisering av de ekonomiska relationerna osv. Inte ens i den detaljerade plan för det fredliga byggandet av socialismens ekonomiska grundvalar, vilken utarbetades våren 1918 (*Sovjetmaktens omedelbara uppgifter* och andra arbeten av Lenin), diskuteras ekonomins förhållande till marknaden, till handeln, dvs hur dessa skall utnyttjas som nödvändiga ekonomiska hävstänger i det socialistiska byggandet. Än mindre gick det att diskutera detta under interventionen och inbördeskriget.¹⁴

Denna inställning till vår ekonomiska historia är naturligtvis långt mer givande, även om Volkov och Kruchmalev i sin uppsats inte diskuterar om inbördeskriget kunde ha fått en annan omfattning om 1918 års ekonomiska politik varit en annan och om man överhuvudtaget inte infört och behövt försvara krigskommunismen.

Den felaktiga teoretiska inriktningen ledde snart nog också till en felaktig partipolitik. Det är visserligen sant att perioden från slutet av mars till slutet av juni 1918 inte var särskilt lång. Men under dessa vårmånader skedde mycket som man senare fick dyrt betala.

Vi har nämnt, att Lenin redan före revolutionen snuddat vid idén om ett direkt varuutbyte mellan stad och land. Frågeställningen var aktuell också i januari 1918, bland annat på Första allryska livsmedelskongressen. I februari koncentrerades regeringens uppmärksamhet på läget vid fronten. Men i mars rapporterade livsmedelskommissariatet till folkkommissariernas råd, att det enda, som kunde locka fram den undangömda spannmålen ”i ljuset”, var att man levererade vad landsbygden krävde, dvs oundgängliga varor. I rapporten föreslogs det därför, att man skulle organisera ett varuutbyte på riksnivå och att spannmålen skulle betalas med varor och bara delvis med pengar.¹⁵

Den 26 mars 1918 utfärdade folkkommissariernas råd dekretet ”Om varuutbyte för att förbättra spannmålsleveranserna”.¹⁶ I punkt två i detta dekret hette det: ”I utbyte mot livsmedel levereras i § 3 specificerade varor: tyger, tråd, korta varor, ylleprodukter, skodon, galoscher, tändstickor, tvål, ljus, fotogen, kvalitetsjärn, glas etc.” (Listan på de varor landsbygden hade behov av var mycket lång.)

Vidare tillhöll dekretet alla företag, arteller och hantverkare, som tillverkade sådana varor, att leverera dessa till livsmedelskommissariatet enligt en bestämd plan och till fasta priser; livsmedelskommissariatet skulle vidare utfärda bestämmelser om hur man skulle förfara och vilka normer som skulle iakttas då varorna levererades i utbyte mot spannmål och andra livsmedel enligt den statliga planen.

Avsikten var att bygga upp varuutbytessystemet så att varje by, varje kooperativ och sammanslutning (men inte de enskilda bönderna) skulle erhålla nödvändiga industrivaror i proportion till den mängd spannmål och andra livsmedel som levererats. Till betydande del

¹⁴ *Voprosy istoriji KPSS*, nr. 11 (1975):6-7.

¹⁵ *Izvestija Narodnogo komissariata po prodovolstvu* (Nyheter från folkkommissariatet för livsmedelsförsörjningen), Moskva, nr. 1 (1918):9.

¹⁶ *Dekrety sovetsoj vlasti*, 2 (Moskva 1959):29-30.

skulle dessa produkter betalas med sedlar eller med speciella kvitton enligt vilka livsmedelskommissariatet senare skulle lämna ut en bestämd kvantitet varor och ett bestämt penningbelopp.

Till en början var livsmedelskommissariatets ledare ytterst optimistiska. Enligt skilda beräkningar belöpte sig spannmålsbristen till 150-180 miljoner pud medan överskottet i de spannmålsproducerande guvernementen enligt samma beräkningar uppgick till 600-700 miljoner pud.

Men redan från början gick varuutbytet dåligt. Först och främst fanns inte tillräckliga mängder av de industrivaror landsbygden behövde. I april fanns det i kommissariatets ”bytesfond” omkring 400 miljoner meter tyg, 2 miljoner par galoscher, 200 000 par skor, 17 miljoner pud socker samt fotogen, tändstickor, järnvaror och jordbruksredskap. Dessa varor, som man skrapat ihop från diverse håll, täckte landsbygdens mest oundgängliga behov till 10-15 procent. Inte heller var det möjligt att snabbt få i gång en tillverkning av alla dessa varor. De stora fabriker som tidigare arbetat för försvaret måste byggas om. Det fanns visserligen många småföretag, verkstäder och enskilda hantverkare — ”ett småborgarskikt”, som i allmänhet hade stött oktoberrevolutionen och utgjorde en viktig potentiell reserv när det gällde att vidga basen för proletariats diktatur. Enligt ekonomers beräkningar fanns det i Ryssland 1918 omkring 350 000 små hantverksföretag med drygt 1,2 miljoner människor sysselsatta.¹⁷

Dekretet av den 26 mars väckte dock ingen speciell entusiasm bland hantverkarna. På grund av det försämrade penningvärdet var de ”fasta” priserna en ren fiktion. Ingen hade lust att lämna ifrån sig sina produkter för ingenting. Därför kringgicks dekretet av de flesta hantverkare. De fann i stället möjligheter att avyttra sin produktion till den ”fria” marknadens priser och att upprätta ett eget, betydligt fördelaktigare system för varuutbyte med landsbygden.

Livsmedelskommissariatet hade emellertid fattat sitt beslut om direkt varuutbyte med landsbygden. Kommissariatets organ började nu leverera sin bytesfond (vilken i 1918 års priser var värd cirka en miljard rubel) huvudsakligen per järnväg. Enligt vissa, inte alltför exakta, beräkningar skickades omkring 40 000 vagnslaster till landsorten. Ursprungligen hade man förutsatt att utbytet skulle ge omkring två miljoner ton spannmål. Men operationen gick omedelbart i baklås. Lokalt fungerade kommissariatets organ mycket dåligt. Det hände att järnvägsvagnar med industrivaror blev stående i en månad på någon avlägsen station. Främsta orsaken till böndernas negativism var dock utbytets art. Genom hungersnöden hade marknadspriserna på livsmedel stigit betydligt snabbare än priserna på industrivaror. Utan att ta hänsyn till denna tendens fastställde livsmedelskommissariatet ganska höga ”fasta” priser på industrivarorna men ganska låga på spannmål och livsmedel. Enligt det ”fasta” priset motsvarade ett pud säd en hästsko, 35 centimeter dåligt bomullstyg eller 200 gram spik. Uppenbarligen hade kommissariatets ledare högst diffusa föreställningar om prisbildning. Följden blev att de ”fasta” priserna ofta bara motsvarade någon tiondel av marknadsvärdet; ibland bara 30-50 procent av livsmedelns självkostnadspris, som antagligen ingen i kommissariatet hade minsta begrepp om. Det ”fasta” priset på potatis var sålunda fyra gånger högre än rågpriset.¹⁸

Enligt livsmedelskommissariatets rapporter gav varuutbytet omkring en halv miljon ton spannmål (i stället för planerade två miljoner ton). Men till och med denna uppgift måste betraktas som överdriven. Trots allt var varuutbytet med landsbygden frivilligt, varför

¹⁷ O. Kuperman: *Sotsialno-ekonomitjeskije formy promysjlennosti v SSSR* (De sociala och ekonomiska industriformerna i Sovjetunionen), Moskva-Leningrad 1929, s 97.

¹⁸ *Istorija sotsialistitjeskoj ekonomiki v SSSR* (Den socialistiska ekonomins historia i Sovjetunionen), 1 (Moskva 1976):203.

bönderna oftast avstod från det. De föredrog att ta risken att utnyttja den ”fria” marknaden och sälja sitt överskott där. Trots alla förbud existerade den ”fria” marknaden fortfarande och där kunde bönderna få ut betydligt mer industrivaror än i utbyte mot spannmål via kommissariatet. Oaktat Moskvas ständiga maningar lyckades man inte centralisera varuutbytet så som dekretet hade avsett. Alltjämt skickade många företag ”sina” vagnar med industrivaror ut på landsbygden, där godset byttes mot spannmål — och inte till ”fasta” priser utan till de lokala marknadspriserna. Distriktens och guvernementens myndigheter, som sökte skaffa mer spannmål till sina svältande arbetare, höjde egenmäktigt livsmedelspriserna som hade fastställts av kommissariatet.

Alla som under dessa månader överträdde spannmålsmonopolet brännmärktes som ”säckbärare, spekulanter, svindlare” och rentav som ”kulaker och blodsugare”. Många av de ”säckbärare” som ertappades fick stränga straff och framtogs sin spannmål som ibland hade transporterats flera hundra kilometer. Situationen gick dock icke att förändra; tågen var fyllda av ”säckbärare” många av dem var klädda i soldatkappor; de var väl beväpnade och försvarade varandra och sin spannmål. Ty det var inte fråga om enstaka missdådare utan om befolkningens flertal.

1922 publicerades i Moskva en lysande bok, *Spannmålsmarknaden*, av ekonomen N. D. Kondratiev. Denne analyserar läget på spannmålsmarknaden från krigsutbrottet och fram till slutet av 1918 och lämnar en mängd pålitliga och exakta statistiska uppgifter, vilka bland annat visar, att många av de beräkningar som gjordes och dekret som utfärdades av folkskommisariernas råd och livsmedelskommisariatet var felaktiga och grundlösa.

Ty vilka var för det första de så kallade ”säckbärarna”? I den mån de var bönder var de ingalunda kulaker utan enkla medel- och fattigbönder (även om de ofta också sålde sin kulakgrannes spannmål mot viss ersättning). 1917 företogs enligt Kondratiev en undersökning i 627 samhällen i guvernementet Kaluga, som då tillhörde de spannmålskonsumerande områdena. I de byar och samhällen, där undersökningen gjordes (mellan 1 augusti 1917 och 1 januari 1918), fanns ”säckbärare” i 95 procent av bondefamiljerna; endast 6 procent av hushållen redde sig utan spannmål utifrån. Det befanns, att i de 627 samhällena (som utgjorde 30 procent av byarna och tätorterna i området) ägnade sig 187 500 personer åt ”säckbäreri”; siffran för hela guvernementet var alltså omkring en halv miljon. Även om bara hälften av ”säckbärarna” återvände hem med säd, förde var och en i genomsnitt med sig omkring 160 kg hem till byn. Utan ”säckbärarna” skulle bortåt 40 procent av befolkningen ha svultit ihjäl. Kondratiev berättar, att enligt en undersökning gjord av Allryska tjänstemannaförbundet köpte 85 procent av arbetarna och 77 procent av tjänstemännen, de studerande och andra kategorier i Moskva säd på den fria marknaden under månaderna mars—maj 1918.¹⁹

Naturligtvis var det inte bara bönder som agerade ”säckbärare” under dessa år. Det hände mycket ofta att medlemmar av arbetar- och tjänstemannafamiljer individuellt eller gruppvis gav sig ut på landsbygden för att skaffa säd i utbyte mot personliga tillhörigheter eller egna hantverksprodukter. Arbetare for till släktingar på landet i hopp om att få hjälpa bönderna i deras arbete mot betalning i spannmål. Alla dessa människor skälldes alltså som ”spekulanter” och ”marodörer”!

I ett senare arbete, där Lenin alltjämt söker rättfärdiga spannmålsmonopolet, ger han statistiska uppgifter för 26 guvernement. Av dem framgår det att 1918 fick arbetarna och tjänstemännen i städerna hälften av den spannmål de konsumerade via ”säckbärarna” och den andra hälften i form av ransoner från staten. Visserligen kostade ”brödransonen” bara en tiondel av motsvarande spannmålspris på den fria marknaden — men på denna ranson kunde en familj helt enkelt inte överleva.

¹⁹ N. D. Kondratiev: *Rynok chlebov* (Spannmålsmarknaden), Moskva 1922, s 197, 198.

Lenin understryker, att arbetarna inte skulle ha klarat sig utan ransonen; alltså skulle spannmålsmonopolet ha varit fullständigt nödvändigt. Men den slutsatsen är inte särskilt övertygande. ”Brödransonen” kunde ju också ha säkrats genom en enkel naturaskatt — så som skedde vid en senare tidpunkt, 1921-1922. Men då hade man inte heller behövt upprätta några skyddsdetachement, vägförband eller livsmedelsdetachement eller en mängd andra grupper och organisationer! Dessutom hade arbetarna och tjänstemännen fått möjlighet att köpa den andra hälften av de livsmedel som behövdes inte till tio utan till fem gånger högre priser — och framför allt utan risk för att hamna i koncentrationsläger, vilka var överfyllda av ”säckbärare” och ”spekulanter”.

Det är ett faktum, att 1918 gick 50-60 procent av den spannmål som befolkningen konsumerade via den fria marknaden och utan denna marknad skulle ingen stadsbo ha klarat de tunga bördorna i efterkrigstidens kaos. Det är skälet till att sovjetregimen under inbördeskriget inte stängde den berömda Sucharevka-marknaden — ett begrepp, som blivit synonymt med ”fri marknad”. I detta väldiga bonde- och småborgarland hade det överhuvudtaget inte kommit fram vare sig ”överskottsspannmål” eller ”överskottsindustrivaror” om det inte i varje större stad funnits en halvt illegal fri marknad, en ”Sucharevka”. Men man fick förstås betala både för handelns risker och för småskaligheten. Redan i början av 1918 hade spannmålsmonopolet trängt undan och avskaffat det tidigare systemet för privat handel med livsmedel samt slagit sönder hela den tidigare apparaten för handeln med spannmål — den som ersatts av ”säckbärarna”. Och som Kondratiev så riktigt påpekar: om tre, fyra ”säckbärare” måste resa 200-300 kilometer under kolossala svårigheter för att skaffa ett par, tre eller kanske tio pud spannmål, så måste deras omkostnader speglas i priset på denna säd — oberoende av om den gick direkt till den egna familjens konsumtion eller om den försålles. Miljoner ”säckbärare” resor innebar dessutom en belastning för det kaotiska transportväsendet och framtvungade enrollering av tusentals man i skyddsdetachement och liknande. I ett litet häfte av N. A. Orlov, som var funktionär vid livsmedelskommissariatet (häftet publicerades 1919 för att rättfärdiga kommissariatets och spannmålsmonopolets politik) och som i boken betecknar alla ”säckbärare” som ”svindlare, spekulanter, mänskliga stoftkorn”, förekommer ett oväntat utrop: I stället för denna illegala privathandel hade det varit bättre om ”något hundratal storhajar fått arbeta öppet och med en viss handelsetik och framför allt enligt verkliga ekonomiska kalkyler”.²⁰

1917-1918, då stadsbefolkningens försörjning i tidigare form praktiskt taget slagits sönder och de nya försörjningsformerna föddes i vanda, tvingades praktiskt taget hela befolkningen i de spannmålskonsumerande guvernementen till pilgrimsfärder för att komma över säd. I den situationen innebar den så kallade ”fasta prispolitiken”, spannmålsmonopolet och det formella förbudet mot fri handel, vilket förödde eller rättare bromsade den fria marknaden, inte någon lättnad för befolkningen utan ledde bara till stegrade fria marknadspriser på säden; på tre år — 1915-1918 — steg de fria priserna hundrafaldigt!

Det fanns också objektiva orsaker till detta. Under krigsåren hade den totala spannmålsproduktionen i landet minskat med 1020 procent. Även produktionen av jordbruksredskap, gödsel, socker, tyger etc hade minskat. Världskriget gjorde naturligtvis inte försörjningen med industri- och jordbruksprodukter bättre. 1918 försämrades dock det allmänna försörjningsläget långt mer än i fråga om produktionen av spannmål och andra livsmedel. Det fanns spannmålslager i landet och det var inte litet i de spannmålsproducerande guvernementen. Brödransonen i Moskva skars emellertid oavbrutet ned; om den i juli—oktober 1917 utgjort ungefär tio kilo per person och månad var den i maj—juni 1918 endast 3,5 kg. Många dagar under dessa månader kunde inget bröd lämnas ut till befolkningen.

Kondratiev skriver i slutet av boken:

²⁰ N. A. Orlov: *Prodoovolstvennoje delo v Rossiji* (Livsmedelsförsörjningen i Ryssland), Moskva 1919, s 19.

Ett kan sägas med säkerhet. Det är en utomordentligt komplicerad uppgift att reglera och rationalisera de nationalekonomiska processerna. Det gäller inte minst spannmålsmarknaden och spannmålsförsörjningen. Det är oändligt mycket svårare att ersätta de spontana faktorerna med rationella i det ekonomiska livet än att konstruera teorier om hur det skall gå till. Som vi sett fick regleringsåtgärderna ibland inte alls de positiva resultat man väntat sig, och de resultat man fick kan knappast betraktas som bevis för regleringens framgång. Man kan därför hävda, att ingen vet vad som skulle ha skett i landet om det marknadsreglerande systemet varit ett annat eller mindre omfattande. I varje fall var regleringssystemet ingen utväg ur den allt svårare livsmedelskrisen. Det kan inte uteslutas, att det under alla omständigheter hade varit omöjligt för landet att komma ur den. Det är också möjligt, att landet skulle ha hamnat i en liknande kris även om regleringssystemet inte hade införts. Det hindrar oss ändå inte ifrån att bedöma det då rådande regleringssystemet på ett ganska försiktigt och, förefaller det oss, välgrundat sätt, med utgångspunkt i en analys av fakta.²¹

Ett annat allvarligt misstag av sovjetregimen var att fortsätta intensifiera förstärkandet av industrin, nu huvudsakligen mellan- och småindustrin — trots Lenins maningar om att ”rödgardisternas attack mot kapitalet” borde hejdas. Fastän de centrala myndigheterna faktiskt dämpade nationaliseringstakten (enligt beräkningar av historikern V. Z. Drobizjev fick endast 20 procent av företagen ändrade ägandeförhållanden genom centralregimens ingripanden 1917-1918) genomförde de lokala myndigheterna under maj—juni 1918 en praktiskt taget total nationalisering av den medelstora industrin och småindustrin. Det övervägande flertalet av dessa företag nationaliserades, konfiskerades eller belades med kvarstad av lokal-sovjeterna, fackföreningarna och de lokala folkhushållningsråden. I stor utsträckning ”erövrades” industrin ”på ort och ställe” av revolutionsorganen.²²

En klart överilad och omotiverad åtgärd, som väckte missnöje bland småborgarna i städerna och på landsbygden, var ett dekret i april 1918 om arvsrättens avskaffande. I direktivet hette det:

Laga arv liksom arv enligt religiöst testamente avskaffas. Efter egendomsinnehavares död tillfaller hans egendom (fast såväl som lös) staten... Tills dekretet om allmän social trygghet ändrats skall behövande (dvs i avsaknad av existensminimum) icke arbetsföra släktingar i rakt ned- och uppåtstigande led liksom bröder och systrar, halvbröder och halvsystrar samt den avlidnes make eller maka få sitt uppehälle ur kvarlåtenskapen.²³

Vacklan och en rad utan tvivel felaktiga tendenser i bolsjevikernas politik speglas också i Lenins ”Grundförslag om den ekonomiska politiken, särskilt bankpolitiken”, som skrevs i april 1918 men publicerades först 1933. Lenin förklarar:

- 1) Slutföres nationaliseringen av industrin och varuutbytet.
- 2) Nationalisering av bankerna och gradvis övergång till socialismen.
- 3) Befolkningens tvångsanslutning till konsumentkooperativa föreningar (plus varuutbyte).
- 4) Registrering och kontroll över produktionen och fördelningen av varor.
- 5) Arbetsdisciplin (plus skattepolitik).

I dokumentet heter det också, att man måste vidta ”de mest beslutsamma och drakoniska åtgärder för att höja disciplinen och självdisciplinen bland arbetarna” och att centralisering ”otvivelaktigt och omedelbart” måste genomföras.²⁴

Ett sådant program var i grunden orealistiskt och felaktigt. 1918 var det varken möjligt eller nödvändigt att ”slutföra nationaliseringen av industrin och varuutbytet”. Felaktigt var också

²¹ Kondratiev: *Rynok chlebov*, s 201. (Kondratiev anklagades 1929-1930 falskeligen för att ha organiserat ett mytiskt ”De arbetande böndernas parti”. Han föll offer för regimens repression.)

²² E. Ambartsumov: *Vverch k versjine* (Mot höjden), Moskva 1974, s 61.

²³ *Dekrety sovjetskij vlasti*, 2:187.

²⁴ Lenin: *PSS*, 36:217-218.

kravet att befolkningen skulle tvångsanslutas till konsumentkooperativa föreningar. Varje slag av kooperation — både producent-och konsumentkooperation — måste vara frivillig. Orden om dra-koniska åtgärder för att höja disciplinen och självdisciplinen svarade inte mot bolsjevikernas programmatiska krav på medveten disciplin. Det skall dock sägas, att detta slags extremism var en undantagsföreteelse i Lenins arbeten; tydligen hade den framkallats enbart av det svåra läget i april och maj 1918. Även om detta dokument inte publicerades, speglades det dock i en rad åtgärder, som skulle få svåra återverkningar och föra sovjetregimen till katastrofens rand.

12. Massorna överger bolsjevikpartiet

Oktoberrevolutionen hade genomförts med hjälp av en politisk armé, som ingalunda utgjorde folkflertalet i landet. Bolsjevikerna dolde aldrig det förhållandet; de motiverade och rättfärdigade det på olika sätt. Upprepade gånger förklarade Lenin, att för att den socialistiska revolutionen skulle kunna genomföras behövde bolsjevikerna inte vänta på att det skulle uppstå någon "aritmetisk majoritet" hos befolkningen. Segern var möjlig och de betraktade det som brottsligt att låta den gå sig ur händerna om bolsjevikerna hade stöd av en stabil, aktiv minoritet — exempelvis arbetarklassen i Petrograd, Moskva och andra viktiga industricentra, soldaterna i huvudstadens garnisoner och vid de närmaste fronterna samt Östersjöflottans matroser.

Det hindrar dock icke, att bolsjevikerna sökte vinna stöd hos folkflertalet. De var övertygade om att flertalet bönder och arbetare skulle stödja bolsjevikerna när partiet väl hade gripit makten och börjat genomföra sitt revolutionära reformprogram, som gav bönderna godsägarjorden, arbetarna fabrikerna och hela landet fred. På detta sätt skulle proletariats diktatur stärkas.

Även om händelserna inte utvecklades "planenligt" följde de på det hela taget detta mönster fram till våren 1918. Situationen i landet var alltså instabil; massornas politiska stämningar, förtroende och skepsis växlade ganska snabbt. Massmötenas och manifestationernas tid var ännu inte förbi. En rad tidningar, som var språkrör för de konstitutionella demokraterna och monarkisterna, hade visserligen förbjudits, men andra partiers tidningar (organ för olika socialistrevolutionära och mensjevikiska fraktioner, anarkister och vänsterkommunister) utkom fortfarande utan större svårigheter och dessa informerade den nyhetstörstande befolkningen om vad som hände i Ryssland och ute i världen. Allt detta utgjorde en ganska känslig barometer för de politiska stämningarna. De första månaderna efter oktoberrevolutionen gav barometern utslag för tilltagande sympatier för bolsjevikerna men våren 1918 för en avtagande popularitet.

Senare erkände Lenin själv detta. Han medgav, att revolutionens hela öde hängde på landets småborgerliga befolkning. Han skrev:

Denna befolkning var till en början för bolsjevikerna — när dessa överlämnade jorden och när de demobiliserade soldaterna förde med sig nyheten om vapenstillståndet. Men sedan vände de sig mot bolsjevikerna — när dessa "sårat de patriotiska känslorna" hos småborgarna genom att gå med på freden i Brest för att kunna främja den internationella revolutionens utveckling och för att Ryssland skulle kunna bestå som dess centrum. Proletariats diktatur uppskattades inte av bönderna, i synnerhet inte på de platser som hade det största spannmålsöverskottet, när bolsjevikerna visade att de strikt och beslutsamt skulle se till att överskottet inlevererades till staten till fasta priser.¹

Det bör påpekas, att även om bolsjevikerna begick många misstag visade sig de viktigaste borgerliga partierna och särskilt monarkisterna oförmögna att dra nytta av dem. Våren 1918 stärkte de borgerliga partierna sin ställning framför allt i kosackregionerna, där partierna till vänster om de konstitutionella demokraterna saknade allt inflytande. De misstag som de första sovjetorganen begick i Donregionen, Kuban och Ural kom därför att utnyttjas just av de konstitutionella demokraterna och de mera högerinriktade konstitutionellt-monarkistiska partierna och grupperna. I maj 1918 befann sig praktiskt taget hela Donregionen — inte utan de tyska truppernas stöd — i general Krasnovs händer. I Kuban bildades Frivilligarmén, vars kärna utgjordes av officerare. Dessa arméer och förband gav sig högst påtagligt till känna mot slutet av 1918, efter militärrevolten i Omsk och amiral Koltjaks maktövertagande i Sibirien. I maj och juni 1918 fick dock partier som mensjevikerna och socialistrevolutionärerna nya "politiska chanser" till följd av bolsjevikernas felkalkyler och misstag.

¹ Lenin: PSS, 40:16-17.

Socialistrevolutionärerna kunde emellertid inte längre betecknas som ett enhetligt parti. SR-högerns situation våren 1918 var sådan att det praktiskt taget inte fanns några ordinära medlemmar i många av dess organisationer ute i guvernementen. I distrikt där SR-högern på sin tid haft relativt stora organisationer — med mellan 500 och flera tusen medlemmar — återstod det efter konstituerande församlingens upplösning ibland bara smågrupper om 10-20 personer. De tvingades lägga ned sina tidningar och upphöra med all organiserad verksamhet överhuvudtaget.

Också bland mensjevikerna hade splittringen märkbart tilltagit. Efter oktoberrevolutionen krävde partiets lilla högerflygel under Aleksandr Potresov väpnad kamp mot bolsjevikerna. Fjodor Dan och dennes anhängare önskade förhandlingar med bolsjevikerna i hopp om att de skulle splittras. För att diskutera alla dessa problem sammankallades en extraordinär mensjevikisk kongress, vilken hölls i Petrograd 30 november – 7 december 1917. Kongressens högerflygel med Michail Lieber och Aleksandr Potresov i spetsen fördömde oktoberrevolutionen som "illegal" och "ickeproletär" och krävde åter en koalition med de konstitutionella demokraterna i syfte att stöta bolsjevikerna. Deras egna styrkor hade smält samman och de var desperata. Potresov deklarerade: "Det är en ogrundad förhoppning att det skulle vara möjligt att göra bolsjevismen rumsren. Det typiska för bolsjevismen är att den aldrig har velat bli det. Den är benhård. Den kan krossas, men den kan inte böjas. Och det är löjligt att tro, att vi skulle kunna göra den böjlig."²

Potresov kom sanningen nära då han förklarade på kongressen: "Vårt parti befinner sig i en katastrofsituation. Det har nästan fullständigt sopats bort från den politiska arenan."³ Och så förhöll det sig verkligen. Vid denna tidpunkt var resultaten av valet till den konstituerande församlingen i grova drag kända: mindre än tre procent av väljarna hade röstat på mensjevikerna. Vid kongressen segrade emellertid den försiktigare linje, till vilken även Martov hade anslutit sig. Dessa mensjeviker hoppades att det skulle bli möjligt att förhandla med bolsjevikerna och att man efter konstituerande församlingens sammankallande åtminstone skulle kunna bilda en allmänsocialistisk regering.

Men våren 1918 började mensjevikernas situation förändras. Till följd av den allt svårare hungersnöden och landets allmänt försämrade ekonomiska läge blev åter en del arbetare, bland annat i Petrograd, benägna att lyssna på mensjevikerna. Tillsammans med socialistrevolutionärerna lanserade mensjevikerna nu idén om en Allrysk arbetarkongress som motvikt till sovjeterna.

Både centralt och lokalt började socialistrevolutionärerna aktiveras. Den 7-14 maj höll SR-högern partistämman. Efter förbittrade debatter proklamerade stämman partiets grundlinje: att förbereda väpnat uppror mot bolsjevikerna och folkkommissariernas råd och att det skulle bildas en demokratisk regering, utsedd av den konstituerande församlingen. SR-stämman uttalade sig för fortsatt krig mot Tyskland och för att koalitionen med England skulle förnyas.

Viktigast för landets öde under dessa månader var dock SR-vänsterns inställning, eftersom bönderna och småborgerligheten i stort just då gynnade detta parti. Redan våren 1918 hade partiet lämnat folkkommissariernas råd, men dess representanter arbetade alltjämt i en rad organ som sorterade under folkkommissariernas råd och centrala exekutivkommittén, bland annat till och med i tjeikan (säkerhetstjänsten) och i den nybildade Röda arméns officerskår.

Också anarkisterna gjorde sig hörda. Våren 1918 intensifierade de sin agitation. Vid denna tid var deras främsta krav att landet skulle styras av fackförbunden och att Allryska fackföreningsrådet skulle betraktas som det högsta maktorganet i RSFSR.

² N. V. Ruban: *Oktjabrskaja Revoljutsija i krach mensjevizma* (Oktoberrevolutionen och mensjevismens fall), Moskva 1972, s 355.

³ *Novyj lutj* (Den nya ljusstrålen), Petrograd, 1 dec. 1917.

Massornas avståndstagande från bolsjevikerna speglades också på Femte allryska sovjetkongressen, där antalet bolsjevikers minskat med 40 procent medan SR-vänstern ökat med 115. Ännu mer talande var dock valen till distriktssovjeter. Nedanstående statistik visar partisammansättningen i 100 distriktssovjeter efter valen i april—augusti 1918 jämförd med sammansättningen i samma sovjet den 14 mars 1918.⁴

Tabell 1. Partirepresentationen i 100 distriktssovjeter.

	Den 14 mars 1918 (i procent)	I april—aug. 1918 (i procent)
Bolsjevikerna	66	44,8
SR-vänstern	18,9	23,1
SR-högern	1,2	2,7
Mensjevikerna	3,3	1,3
Maximalisterna och anarkisterna	1,2	0,5
Partilösa	9,3	27,1

Man kan förmoda, att valen till distriktssovjeter i andra områden, i synnerhet i Rysslands utkanter, visade en ännu större minskning av bolsjevikernas auktoritet och inflytande. Man bör dock hålla i minnet, att det inte var fråga om proportionella val till sovjeterna och att faktum att bolsjevikerna var regeringsparti påverkade valutgången. Den politiska tendensen var emellertid uppenbar.

I synnerhet hade bolsjevikernas inflytande minskat i de spannmålsproducerande guvernementen, där det fanns ett spannmålsöverskott och dit livsmedelskommissariatet framför allt dirigerade sina tåg: svartajordsområdena i Sydryssland och en betydande del av Volga-regionen och Sibirien. Och här fann kontrarevolutionen ett stabilt stöd. Lenin insåg detta och erkände det också senare. Han skrev: ”Vi hade inte kunnat ge de sibiriska bönderna vad revolutionen givit bönderna i Ryssland. I Sibirien fick bönderna inte dela godsägarjorden, eftersom det inte fanns någon, och därför hade de lättare att tro på vitgardisterna.”⁵

På ett annat ställe förklarar Lenin, att ”Sibirien är ett territorium med mätta och starka bönder, som saknar socialistisk läggning”.⁶

Ändå hade sovjetmakten dragit triumferande fram också i Sydryssland och Sibirien i januari och februari 1918 trots att lokala antibolsjevikiska grupper gjorde febrila försök att upprätta egna dumor, militärregeringar, konstituerande församlingar och liknande. Sålunda bildades i februari i Tomsk ”Det autonoma Sibriens provisoriska regering”, ledd av socialistrevolutionären P. Ja. Derber. Denna regerings öde blev emellertid ungefär detsamma som Kaledins i Donregionen. Redan i februari 1918 arresterade sovjeten i Tomsk en stor del av denna regering; de gripna fördes till närmaste järnvägsknutpunkt, Tajga-stationen, där de frigavs men förbjöds återvända till Tomsk. I april och maj hade emellertid livsmedelskommissariatets och de lokala livsmedelsorganens ”experiment” underminerat bolsjevikinflytandet i Sibirien och gjort den unga sovjetregimens ställning i denna viktiga ryska region ytterst prekär.

Som vi redan har påpekat blev freden i Brest-Litovsk den första stötestenen för bolsjevikerna och de partier som stod dem nära, bland annat SR-vänstern. Inte ens bland bolsjevikerna själva fanns det full förståelse för freden. Våren 1918 var det dock absolut nödvändigt att sluta fred och de risker Lenin tog i det avseendet var motiverade. Han visste mycket väl, att Brest-freden inte skulle bli populär bland de småborgerliga massorna, men han var samtidigt övertygad om att freden inte skulle bli särskilt långvarig och han tog risken medvetet och genomtänkt.

⁴ Spinn: *Klassy i partii*, s 174.

⁵ Lenin: *PSS*, 39:299.

⁶ *Ibid.*, s 40.

Lenins västerländske levnadstecknare Louis Fischer, som inte sympatiserar alltför mycket med sitt föremål, skriver:

Som statsman ägnade sig Lenin åt att iaktta, att väga för och emot, resonera och dra slutsatser grundade på de reella förhållandena. Makten steg honom inte åt huvudet, den gjorde hans hjärna klarare ... Lenin satte alltför stort värde på makten för att plöttra bort den på principrytteri. Hans plikter krävde en kylig, objektiv värdering av omständigheterna, en nyktert praktisk inställning utan illusioner, slagord, förställning, stolthet, trohet mot teorin och bundenhet vid tidigare positioner och uttalanden. Formellt bekände han sig till vad Stalin kallat den ”potentiella” europeiska revolutionen, men i realiteten hade han uteslutit den ur sina kalkyler. Han bedömde den konkreta situationen. Läget 1918 krävde fred till ett högt pris. Det insåg han redan från början och han var beredd att betala detta pris. Därmed räddade han den stat han hade skapat.⁷

Tyvärr gjorde Lenin våren 1918 inte någon lika objektiv och kylig bedömning av situationen när det gällde det ekonomiska uppbyggandet och livsmedelsförsörjningen. Och detta fick bolsjevikerna själva dyrt betala.

I boken *Under revolutionens tecken* skrev en ickebolsjevik, som Lenin kände och uppskattade som ganska objektiv, N. Ustrjalov

Rekvissions- och konfiskationspolitiken väckte protester överallt och handelsförbudet överträdades allmänt. Om man respekterat de kommunistiska dekreten, hade man svultit ihjäl efter ett par veckor, ty på laglig väg var det omöjligt att komma över annan mat än den beryktade ”vos-musjkan” [ett åttondels halvkilo] tvivelaktigt bröd och en tallrik blaskig soppa av skämd potatis. Hela landet, inklusive kommunisterna själva, levde stick i stäv mot de kommunistiska dekreten, hela Ryssland ”spekulerade” och naturligtvis fanns det hur många förevändningar som helst att ”straffa varje medborgare”.⁸

Utan större överdrift skulle man rent allmänt kunna säga, att i början av sommaren 1918 hade bolsjevikerna mist en stor del av det förtroende de lyckats skaffa sig bland bönderna, i synnerhet medelbönderna, liksom bland hantverkarna och en del av arbetarklassen. Detta skyndade sig de andra partierna naturligtvis att dra nytta av.

Missnöjet med bolsjevikernas ekonomiska politik i de spannmålsproducerande guvernementen var så stort, att de lokala sovjetorganen tvingades avskaffa spannmålsmonopolet och de fasta priserna. Josef Stalin, som i början av juni 1918 hade skickats till Tsaritsyn, telegraferade till Lenin:

Anlände till Tsaritsyn den 6. Trots kaoset inom alla sfärer av det ekonomiska livet kan ordning upprättas. I Tsaritsyn, Astrachan och Saratov har sovjeterna avskaffat spannmålsmonopolet och de fasta priserna; här pågår en spekulationsorgie. Jag har lyckats införa ransoneringskort och fasta priser i Tsaritsyn. Detsamma måste ske i Astrachan och Saratov, annars kommer all spannmål att läcka ut genom dessa spekulationsventiler.⁹

Telegrammet avsändes den 7 juni. Det är uppenbart att Stalin inte kunde ha infört brödkort och fasta priser efter att ha tillbringat en enda dag i Tsaritsyn; han hade bara lyckats förmå lokalsovjeten att anta en resolution om saken. Genom hårdhänta åtgärder kunde Stalin dock leverera flera miljoner pud spannmål och en stor mängd boskap. Till Moskva kunde man dock endast skicka en mindre kvantitet av dessa livsmedel. Stalin visade sig oförmögen att hålla sina löften om att det dagligen skulle skickas åtta eller fler godståg längs linjen Tsaritsyn—Povorino—Kozlov—Rjazan—Moskva. General Krasnovs seger vid Don, kontrarevolutionens tillfälliga framgångar i Nordkaukasien och den tjeckoslovakiska kårens aktioner — allt detta tvingade mycket snart Stalin att vända uppmärksamheten från livsmedelsproblemen till de militära problemen. I ett brev till Lenin analyserar han orsakerna till den ogynnsamma

⁷ Fischer: *Zjizn Lenina*, s 318-319.

⁸ N. Ustrjalov: *Pod znakom revoljutsiji* (I revolutionens tecken), Harbin 1925, s 80.

⁹ Stalin: *Sotjinenija*, 4:116.

situationen och det misslyckade uppdraget i Sydryssland:

Den ogynnsamma situation, som skisserats ovan, kan förklaras med ... att de före detta frontsoldaterna — ”de duktiga muzjikerna” — som kämpade för sovjetmakten i oktober — nu har blivit motståndare till denna sovjetmakt. (Av hela sin själ hatar de spannmålsmonopolet, de fasta priserna, rekvisitionen av spannmål, kampen mot säckbäreriet ...) ¹⁰

Missnöjet hade emellertid gripit omkring sig inte bara bland ”de duktiga muzjikerna” utan också bland en betydande del av arbetarna, i synnerhet på landsbygden. Så informerades centralkommittén den 25 maj 1918 av ordföranden i den bolsjevikiska partikommittén i Izjevsk i guvernementet Vjatka, I. D. Pastuchov, och partisekreteraren F. Fokin om att socialistrevolutionärerna och anarkisterna hade aktiverats på fabriken varigenom bolsjevikinflytandet minskat samtidigt som socialistrevolutionärernas och anarkisternas ökat. Partikommittén begärde att Moskva skulle sända erfarna partifunktionärer för att reda upp situationen i Izjevsk. ¹¹ Men centralkommittén hade inga partifunktionärer att skicka; dagligen anlände tiotals telegram till Moskva med sådana böner från alla distrikt i landet. Redan den 1 juni upprepade partikommittén i Izjevsk sin begäran och meddelade samtidigt, att en ny stadssovjet hade valts där; i denna sovjet var bolsjevikerna i minoritet. ¹²

Avslutningsvis ställer vi frågan: hade det varit möjligt att bilda en socialistisk koalitionsregering i stället för en enpartiregering 1918 eller i slutet av 1917? Svaret är: ja, det hade varit möjligt, vilket erfarenheten av den kortvariga koalitionen mellan bolsjevikerna och SR-vänstern visat. Det hade också varit möjligt att bilda något slag av block tillsammans med vänsternsjevikerna. Sådana förslag hade också framkastats av bolsjevikerna men avvisats av mensjevikerna. Enligt Ivan Majskij diskuterades förslagen dock i mensjevikernas centralkommitté och flera partimedlemmar var beredda att acceptera dem. ¹³ Freden i Brest-Litovsk kom att ställa allvarliga hinder i vägen för en sådan koalition, men det var ett övergående fenomen. En värre käpp i hjulet för en koalition i varje fall med SR-vänstern (och senare möjligen också med vänsternsjevikerna) var bolsjevikernas felaktiga ekonomiska politik 1918. I princip hade Lenin själv ingenting emot en koalition mellan kommunister och socialister; krusket var en rad praktiska motsättningar beträffande frågor som vid den tidpunkten inte kunde lösas av vare sig bolsjevikerna eller de andra socialistpartierna. På den punkten betraktade Lenin aldrig den ryska revolutionserfarenheten som vare sig exklusiv eller absolut bindande. I ”Hälsning till de ungerska arbetarna” (med anledning av den socialistiska revolutionen i Ungern 1919) skrev Lenin: ”Kamrater ungerska arbetare! Ni har gett världen ett ännu bättre föredöme än Sovjetryssland genom att ni förmått att med en gång förena alla socialister på den verkliga proletära diktaturens plattform.” ¹⁴

Alla dessa historiska omständigheter är av stor betydelse i dag då man så ofta debatterar enpartisystemet och pluralismens problem.

Som man kunnat vänta misslyckades de olika åtgärderna för att organisera varuutbytet och försöken att köpa spannmål av bönderna med hjälp av sedlar utan värde. Inköpspriset på spannmål höjdes visserligen med trehundra procent, men penningvärdet sjönk betydligt snabbare.

Samtidigt hade livsmedelsläget i städerna och de viktigaste industriguvernementen i RSFSR i början av maj 1918 blivit särskilt svårt. Jämfört med i april hade tillförseln och brödransonerna minskat till nästan hälften. I många områden rådde redan hungersnöd.

¹⁰ Ibid., s 123-124.

¹¹ V. V. Anikejev: *Dejatel'nost' TsK RSDRP(b)-RKP(b) v 1917-1918 gg.* (Bolsjevikpartiets centralkommittés verksamhet åren 1917-1918), Moskva 1974, s 286.

¹² Ibid., s 295.

¹³ Ivan Majskij: *Demokratitjeska ja kontrrevoljutsija* (Den demokratiska kontrarevolutionen), Moskva 1920.

¹⁴ Lenin: *PSS*, 38:388.

Sovjetregeringen hade två principiella möjligheter att lösa problemet. Den första var att kompromissa. Man borde ha gjort eftergifter åt bönderna och tillåtit åtminstone en relativ handelsfrihet i landet. Detta skulle genast ha dämpat den tilltagande spänningen, lugnat åtminstone bönderna och arbetarna och dämpat partistriderna i sovjeterna. Man borde ha påmint sig det gamla ryska talesättet att ”en enda vårdag ger föda för ett helt år”. På landsbygden borde man ha lagt ner mindre energi på att hetsa upp klasskampen och motsättningarna och mer på att få bönderna att klara vårsådden på bästa möjliga sätt — bland annat också på den godsägarjord som bönderna nyss fått överta.

Den andra utvägen var att tillgripa våld. Bolsjevikerna visste, att det fanns spannmål på landet. De visste, att bönderna gömde spannmålen och vägrade lämna ifrån sig den mot kvitton eller papperspengar eller en obetydlig mängd industrivaror. Den unga sovjetregimen var utsatt för ett kraftigt ekonomiskt tryck och bondeledarna vid denna tid (SR:s vänster och höger) var övertygade om att bolsjevikerna skulle tvingas till eftergifter inför den hotande hungersnöden.

Vilken väg skulle man välja? I den betydligt svårare och mer komplicerade situationen 1921, då det rådde totalt kaos och bönderna var ännu mer förbittrade och manövermöjligheterna uppenbarligen var ännu färre, valde bolsjevikerna eftergifternas och kompromissernas väg, NEP-vägen, och tillät en relativ frihet för handeln samtidigt som livsmedelsrekvisitionerna ersattes med naturaskatt. Detta räddade sovjetregimen.

Men våren 1918 valde bolsjevikerna våldet. De beslöt ta ifrån bönderna spannmålen för att livnära de svältande arbetarna och tjänstemännen i industriområdena.

Den 13 maj 1918 offentliggjorde centrala exekutivkommittén och folkkommissariernas råd dekretet ”Om extraordinära fullmakter åt livsmedelskommissariatet”. En faktisk livsmedelsdiktatur infördes i landet. I dekretet hette det:

Bonbourgeoisien, vilken i sina kassakistor hopat ofantliga summor pengar, vilka de erhållit av staten under krigsåren, har förblivit döv och likgiltig för arbetarnas och fattigböndernas vanda; den levererar inte spannmål till uppsamlingsställena, eftersom den räknar med att kunna tvinga staten till en ny prishöjning samtidigt som spannmålen säljs till fabulösa priser till spannmålsspekulanterna—säckbärarna. Det måste bli ett slut på denna envisa girighet bland landsbygdens kulaker och rikemän ... Ett enda återstår: att spannmålsägarnas våld mot de svältande fattiga besvaras med våld mot spannmålsägarna. Inte ett enda pud spannmål får bli kvar i böndernas ägo med undantag för de kvantiteter som krävs för att beså åkrarna och livnära deras familjer fram till nästa skörd.¹⁵

Det orimliga i dekretet är iögonenfallande. Dekretets upphovsmän talar först om kulaker och spekulanter men därefter endast om bönderna, som inte skall få behålla ett enda pud ”extra” spannmål. Men hur kunde man avgöra hur mycket spannmål som skulle få användas som utsäde? Om man tog ifrån bönderna all extra spannmål, skulle de besådda arealerna ju bli mindre året därpå. Och varför skulle bönderna arbeta för ingenting? Och vad skulle hända om den nya skörden blev liten?

Genast inställde sig också en annan fråga: Vem skulle konfiskera spannmålsöverskottet i byarna i det väldiga Ryssland? Vid den tidpunkten var livsmedelskommissariatets apparat inte särskilt omfattande. Av dem som arbetade inom den utgjorde kommunisterna endast omkring fem procent. Med vilka medel skulle kommissariatet kunna genomföra sin livsmedelsdiktatur? Det naturliga svaret var: genom centralisering och genom att rekrytera industriarbetare till livsmedelsdetachementen; sådana grupper hade uppstått spontant redan vintern 1917-1918. I Dekretet om livsmedelsdiktatur förklarades det, att arbetskommissariatet skulle genomföra en extraordinär mobilisering av landets alla arbetare. Lenin ägnade sig personligen åt upprättandet av sådana detachement. Den 10 maj 1918 skickade han arbetaren A. Ivanov

¹⁵ *Dekrety sovetsoj vlasti*, 2 (Moskva 1959):261-262.

med följande brev till livsmedelskommissariatet:

Den som överlämnar detta brev, Andrej Vasiljevitj Ivanov, är arbetare vid Putilovverken. Jag har berättat för honom om gårdagens dekret och om beslutet att arbetskommissariatet ofördröjligen skall mobilisera arbetarna. Jag har lagt fram min åsikt för honom:

Om inte arbetarna i Petrograd kan bilda en pålitlig armé om 20 000 man för att företa ett disciplinerat, skoningslöst militärt fälttåg mot bourgeoisien och mutkolvarna på landsbygden, blir hungersnöd och revolutionens undergång oundvikliga. Jag ber Er bekräfta detta för den som överlämnar brevet och i korthet deklarerar, att Ni kommer att ge dessa detachement de allra fullständigaste fullmakter på just dessa villkor. Jag ber Er förse honom med en deklaration, som kan läsas i Petrograd och att återlämna detta brev till den som överlämnat det.¹⁶

Under hela maj 1918 var organisationen av ”spannmålskorståget” det som främst sysselsatte Lenin. Till arbetarna i Petrograd skickade han ett långt brev ”Om hungersnöden”, där han uppmanade dem att gripa initiativet i denna för revolutionens öde ytterst viktiga fråga. Till de spannmålsproducerande guvernementen skulle man sända ut de mest kända medlemmarna i centralkommittén med extraordinära fullmakter och med huvuduppgiften att samla in och leverera spannmål till centralregionen. Arbetskommissarien Aleksandr Sjljapnikov skickades till Kuban och Stalin till Tsaritsyn.

Men resultaten av denna kampanj under Lenins ledning blev inte särskilt betydande och många av partiets ledare var föga entusiastiska för den. Man vet att till exempel Aleksej Rykov, som 1918-1921 var ordförande i högsta folkhushållningsrådet, på folkkommissariernas råds sammanträde den 9 maj uttalade sig emot livsmedelskommissariatets diktatur och föreslog att man i stället skulle föra en annan spannmåls- och livsmedelspolitik. Ledarna för partiorganisationen i Petrograd med Grigorij Zinovjev i spetsen ville inte heller vara med om att sända tiotusentals av stadens bästa arbetare till de avlägsna guvernementen för att hämta spannmål. De ansåg att det i grunden skulle skada revolutionens sak att splittra proletariatet i Petrograd och att arbetet i många av stadens fabriker faktiskt skulle avstanna. I dagens sovjetiska litteratur om 1918 års händelser brännmärks Rykovs och Zinovjevs åsikter som antileninska. Vi kan dock icke instämma i fördömandet. På Lenins maningar reagerade arbetarklassen, bland annat arbetarna i Petrograd, utan särskild entusiasm. Mot slutet av maj 1918 hade livsmedelsdetachementen en sammanlagd numerär om högst 3 000 man; de ingick visserligen i vad som pampigt nog kallades Livsmedelsarmén, men de var oförmögna att utföra uppgiften att rekvirera spannmålsöverskottet. Utöver denna Livsmedelsarmé, som sorterade under livsmedelskommissariatet, bildades detachement under Allryska centrala fackföreningsrådets militära livsmedelsbyrå, men inte heller där fanns det i slutet av maj 1918 mer än några tusen man.

Då föreslog Lenin, att undantagstillstånd skulle införas i landet och att krigskommissariatets arbete till nio tiondelar skulle inriktas på att hjälpa till med spannmålsinsamlingen. Lenins förslag om att sätta in Röda armén i kampanjen diskuterades och antogs genast av bolsjevikpartiets centralkommitté och folkkommissariernas råd. Men Röda armén hade upprättats först nyligen och dess resurser var inte stora. Dessutom skulle den snart behövas för direkta försvarsändamål.

Den 1 juni 1918 publicerade centralpressen ett upprop från folkkommissariernas råd — ”Alle man till bekämpande av hungersnöden” — i vilket det hette:

För varje dag som går förvärras livsmedelssituationen i republiken. Allt mindre kvantiteter spannmål levereras till de spannmålskonsumerande områdena. Hungersnöden är redan här— dess skrämmande andhämtning hörs i både städer och fabrikscentra och i de spannmålskonsumerande guvernementen.

¹⁶ Lenin: PSS, 50:82-83.

De svultna och utmattade arbetarna och fattigbönderna, vilka modigt utstått det brottsliga imperialistiska krigets alla tunga bördor, vänder sig till myndigheterna med smärtsamma frågor:

Varför finns det inget bröd? ...

Vad måste arbetarna och fattigbönderna göra för att komma ur situationen och förhindra att hungersnöden slår sönder revolutionens landvinningar? ...

Det kommer att ta veckor och månader innan lagen om spannmålsmonopolet med alla dess följdåtgärder rigoröst har genomförts och givit önskade resultat.

Men spannmålen behövs redan i dag och i morgon. Hungersnöden är redan här och tillåter inget uppskov.

Hur och var skall vi kunna skaffa bröd de närmaste dagarna?

Kamrater arbetare och svältande bönder! Ni vet var säden finns. Nästan allt spannmålsöverskott finns hos kulakerna på landsbygden. De blev rika under kriget, de har samlat enorma penningssummor, de har inget behov av att avyttra säden utan håller på den i väntan på prisstegringar eller på att kunna sälja till spekulationspriser ... Efter att ha profiterat på kriget vill de nu profitera på hungersnöden. Tillsammans med storbourgeoisien kräver landsbygdens kulaker, att spannmålsmonopolet skall avskaffas och de fasta priserna ändras ...

Kulakerna vill inte lämna ifrån sig spannmålen till de svältande och de kommer inte heller att göra det oavsett statens eftergifter. Man måste ta ifrån kulakerna spannmålen med våld. Vi måste starta ett korståg mot landsbygdsbourgeoisien. .. Upprätta med det snaraste väpnade detachement bestående av kallblodiga, envisa soldater och arbetare, vilka inte ger efter för någon frestelse, och ställ dem snarast till centralmyndigheternas förfogande ... Tillsammans med Röda arméns disciplinerade förband och under ledning av erfarna, beprövade revolutionärer och specialister på livsmedelsområdet kommer era detachement att dra ut för att erövra spannmålen från landsbygdsbourgeoisien.

Skoningslöst krig mot kulakerna!

Så, endast så, kamrater arbetare och svältande bönder, kan ni besegra hungersnöden och marschera vidare mot nya socialistiska segrar.

Uppropet var undertecknat av ordföranden i folkkommissariernas råd Vl. Uljanov (Lenin) och folkkommissarierna Lev Trotskij, Aleksandr Tsiurupa, Anatolij Lunatjarskij, Georgij Tjitjerin, Aleksandr Sjljapnikov, Grigorij Petrovskij, Karl Lander, Aleksandr Vinokurov och I. Gukovskij.¹⁷

Betecknande nog förekommer det i alla dessa proklamationer hotelser mot kulaker, bönder, ”säckbärare” och spekulanter — men inte så mycket som ett ord om att bönderna behöver hjälp vid vårsådden och för att bearbeta jorden; där märks inte minsta bekymmer för den kommande skörden — som om republiken bara behövde bröd under våren och sommaren. Men vad skulle arbetarna, tjänstemännen och bönderna själva livnära sig på den följande hösten och vintern?

Som väntat var samtliga andra partier emot detta ”korståg” på landsbygden. Energiska protester kom inte bara från den socialist-revolutionära högern utan också från bolsjevikernas tidigare allierade — SR-vänstern, vilken under denna period hade det dominerande inflytandet på landsbygden. SR-vänsterns tidning Znamja Truda var fylld av protester mot bolsjevikernas politik.

Under hänvisning till arbetarklassens intressen motsatte sig mensjevikerna att det upprättades livsmedelsdetachement.

Författaren Konstantin Paustovskij, som 1918 var en ung reporter, har lämnat oss en skildring av en av centrala exekutivkommitténs sessioner, där frågan om livsmedelsdetachementen

¹⁷ Pravda, 1 juni 1918.

diskuterades:

Talarlistan närmade sig slutet. Då vaknade Martov upp och begärde med slapp stämma ordet. De närvarande spetsade öronen. Ett hotfullt sorl drog fram längs raderna. Sakta, kutryggig och vaggande steg Martov upp i talarstolen, betraktade åhörarna med uttryckslös blick och började sedan tala lågt och motvilligt. Han förklarade, att dekretet om livsmedelsdetachement som skulle sändas ut på landsbygden krävde exaktare juridiska och stilistiska formuleringar ...

Martov rotade en lång stund bland sina anteckningar utan att finna vad han sökte. Han ryckte irriterat på axlarna. De närvarande hade blivit övertygade om att det inte skulle bli någon explosion. Återigen prasslade det av tidningar ... Men plötsligt ryckte de närvarande till. Jag fattade inte genast vad som hänt. Från talarstolen dånade Martovs röst så att väggarna skälvde. Den sjöd av ursinne. De sönderrivna bladen med de trista anteckningarna dalade som snöflingor över de första bänkraderna. Martov viftade med sina knutna nävar och ropade flämtande: "Förräderi! Ni har hittat på det här dekretet för att få bort alla missnöjda arbetare — de bästa i proletariet — från Moskva och Petrograd! Och därmed vill ni kväva arbetarklassens sunda protest!"

Efter en minutslång tystnad störtade alla upp. En storm av utrop drog fram genom salen. Enstaka skrik skar igenom: "Bort från talarstolen!", "Förrädare!", "Bravo, Martov!", "Att han törs!", "Sanningen svider i skinnet!"

Sverdlov ringde ursinnigt i klockan för att återkalla Martov till ordningen. Men Martov fortsatte att ropa, ännu vildsintare än förut. Med sin låtsade ligkiltighet hade han vaggat åhörarna till sömns; nu spelade han ut. Sverdlov tog ifrån Martov ordet, men denne fortsatte att tala. Sverdlov förklarade, att Martov skulle avstängas från de tre följande sessionerna, men denne bara gestikulerade och fortsatte att häva ur sig anklagelser, den ena ursinnigare än den andra. Sverdlov tillkallade vakten. Först nu lämnade Martov talarstolen. Han gick ut ur salen till ackompanjemang av visslingar, stampningar och applåder.¹⁸

Det var uppenbart att bönderna inte skulle lämna ifrån sig säden godvilligt. I alla upprop till arbetarna talades det därför om skoningslöst undertryckande av kulakerna och spekulanterna. I realiteten innebar det terror.

Redan dekretet om livsmedelsdiktaturen hade faktiskt förutsett stränga åtgärder mot dem som gömde undan eller spekulerade med spannmål. I ett ändringsförslag till dekretet skrev Lenin:

Betona kraftigare grundidén att vi för att rädda befolkningen från hungersnöd måste föra en skoningslös, terroristisk kamp och ett krig mot den bonde- och övriga bourgeoisi, som håller på sitt spannmålsöverskott ... Definiera mera exakt att spannmålsägare, som har ett överskott av säd men inte skickar det till järnvägsstationer och uppsamlingsplatser, kommer att stämplas som folkfiender och dömas till fängelse i lägst tio år samtidigt som all deras egendom konfiskeras och de för alltid förvisas från hemorten.¹⁹

Men inte ens sådana åtgärder var tillräckliga. Och snart fick tjekan och livsmedelsdetachementen tillstånd att arkebusera sabotörer och spekulanter. (Att döma av i Sovjetunionen publicerat material utnyttjades detta tillstånd inte särskilt ofta av livsmedelsdetachementen före sommaren 1918.)

Då Lenin senare sökte motivera återinförandet av dödsstraffet, som bolsjevikerna hade bekämpat mer beslutsamt än något annat parti bara ett år tidigare, förklarade han:

Den revolutionär som inte hycklar kan inte avstå från dödsstraffet. Det har aldrig förekommit någon revolution eller något inbördeskrig utan arkebuseringar. Vår livsmedelssituation hade blivit nära nog katastrofal. Vi befann oss i vår revolutions svåraste fas. Framför oss hade vi en ännu svårare — aldrig hade det i arbetarnas och böndernas Ryssland förekommit en svårare period än den fram till skörden ... Man har hänvisat till dekreten om dödsstraffets avskaffande. Men dålig är den revolutionär som ryggar tillbaka inför orubbliga lagprinciper i ett ögonblick av akut kamp. Under en övergångsperiod är lagarna endast av temporär betydelse. Om lagen hämmar revolutions-

¹⁸ Konstantin Paustovski j: *Sobranije sotjinenij* (Samlade verk), 3, (Moskva 1957):629-630.

¹⁹ Lenin: *PSS*, 36:316.

utvecklingen skall den avskaffas eller ändras.²⁰

I mitten av juni skärptes terrorn. Den 16 juni undertecknade justitiekommissarien Pjotr Stutjka en instruktion där det hette: ”Revolutionstribunalerna är icke bundna av några som helst begränsningar vid val av åtgärder för att bekämpa kontrarevolution, sabotage och liknande.”²¹

Terrorn, som inletts för att göra slut på spannmålsproblemen, spred sig också till städerna. I juni mördades V. Volodarskij, som var medlem av Petrograd-sovjetens presidium, av en högersocialist. Efter mordet skickade Lenin följande brev till Grigorij Zinovjev, som då ledde sovjeten:

Kamr. Zinovjev! Först i dag har det kommit till vår kännedom att arbetarna i Petrograd ville besvara mordet på Volodarskij med massiv terror men att Ni (inte Ni personligen utan centralkommitté- eller partikommittémedlemmar i Petrograd) avhållit dem från detta.

Jag protesterar energiskt!

Terroristerna kommer att betrakta oss som våp. Det råder krig. Vi måste uppmuntra en energisk, massiv terror mot kontrarevolutionärerna, i synnerhet i Petrograd, som är det avgörande exemplet
...²²

Den tilltagande massterrorn framkallade naturligtvis våldsamma protester från mensjevikerna och SR-högern, i synnerhet på landsbygden. I detta läge fattade centrala exekutivkommittén beslutet om att representanterna för den socialistrevolutionära högern och centern och mensjevikerna skulle uteslutas och att ”samtliga arbetar-, bonde-, soldat- och kosacksovjeter likaså föreslås avlägsna representanterna för dessa fraktioner ur sin krets”.²³ På en månad — i juli 1918 — genomfördes SR-vänsterns uteslutning ur sovjeterna.

Livsmedelsdetachmentens agerande på landsbygden liksom de dekreterade ”extraordinära åtgärderna” ledde till motåtgärder från böndernas sida. N. Kondratiev vittnar om att ”landsbygden, som översvämmades av soldater vilka återvänt hem efter spontan demobilisering, besvarade det väpnade våldet med väpnat motstånd och en rad revolter. Perioden fram till senhösten 1918 framstår därför som en tid av mardrömslik, blodig kamp på den spannmålsproducerande landsbygdens slagfält.”²⁴

²⁰ Ibid., s 503-504.

²¹ *Sobranije uzakonenij i rasporjazzenij robotjego i krestianskogo pravitelstva* (Lagar och föreskrifter utfärdade av arbetar- och bonderegeringen), nr 44 (1918): 433.

²² Lenin: PSS, 50:106.

²³ *Dekrety sovetskoj vlasti*, 2:430-431.

²⁴ N. Kondratiev: *Rynok chlebov*, s 124.

13. Fattigbondekommittéerna och inbördeskrigets början

Trots maningen från folkkommissariernas råd gick det mycket trögt att upprätta livsmedelsdetachement i städerna under de första tio dagarna av juni. I mitten av månaden hade sammanlagt tre tusen arbetare underställt Livsmedelsarméns huvudstyrelse (som bildats av livsmedelskommissariatet). I slutet av juni räknade Livsmedelsarmén 4 167 man.¹

Trots allt hade de flesta rekryterats i Petrograd. Från Moskva med angränsande industricentra kom mindre än tusen man. Ännu färre var "Livsmedelsarméns soldater" från andra städer.

Men vad kunde några tusen man åstadkomma i de gränslösa ryska guvernementen, där befolkningen var fientligt inställd till bolsjevikerna? De små och dåligt beväpnade arbetardetachementen kunde inte slå ned motståndet på landsbygden och ofta förintades de till sista man.

Man bör hålla i minnet att bolsjevikerna alltid hade betraktat sig som ett arbetarparti och att de nästan helt saknade organisationer på landsbygden.

I flerbandsverket Sovjetunionens kommunistiska partis historia läser vi, att det i slutet av 1917 fanns sammanlagt 203 particeller registrerade med totalt 4 122 medlemmar på landsbygden. Historikern M. A. Kitajev, som anför dessa uppgifter, förklarar:

Partinätet på landsbygden växte långsamt också under första hälften av år 1918. Enligt uppgifter från partiets häradsorganisationer i 48 guvernement och från distriktsorganisationer i 155 härader i 33 guvernement fanns endast 52 häradskommittéer och 16 distriktskommittéer på landsbygden.

Partiorganisationerna var i regel små. Distriktsorganisationen i Taldom i guvernementet Tver (vilken bildats den 28 februari 1918) hade tolv medlemmar. I distrikten i guvernementet Jaroslavl fanns sammanlagt 590 kommunister registrerade i april 1918.²

I många av de spannmålsproducerande guvernementen, i Sibirien och i kosackbyarna vid Don kände man bara till bolsjevikerna genom hörsägen. Till och med mensjevikerna var obekanta där; vänstern dominerades av socialistrevolutionära grupper av olika schatteringar, folk-socialister och ibland anarkister. I de flesta byar existerade naturligtvis ingen som helst partiorganisation. Att en landsbygd, som var så främmande för bolsjevikiskt inflytande, var fientlig mot livsmedelsdetachementen är inte förvånande. Följaktligen kunde de knappast uträtta någonting.

När detta blev uppenbart fick man inom bolsjevikledningen idén att splittra landsbygden för att det egna partiet skulle kunna få något slags socialt fäste. Detta var den egentliga bakgrunden till centrala exekutivkommitténs nya dekret den 11 juni 1918 med den beskedliga titeln "Om organiserandet och försörjningen av de fattiga på landsbygden".

Enligt dekretet var fattigbondekommittéernas främsta uppgift att fördela spannmål, livsnödvändiga varor, jordbruksredskap etc samt att bistå livsmedelsdetachementen.

I dekretet hette det, att en viss kvantitet av den konfiskerade spannmålen skulle överlämnas till fattigbönderna "till reducerat fast pris", dvs praktiskt taget gratis. Trots att fattigbondekommittéerna formellt var organisationer för de fattiga förvandlades de snabbt till den faktiska myndigheten i byarna — ett slags landsbygdens revolutionskommittéer, som trängde ut bysovjeterna, där medelbönderna och kulakerna — vilka utgjorde majoriteten av befolkningen på landsbygden — spelade huvudrollen.

För övrigt föreslogs det snart att fattigbondekommittéerna också formellt skulle överta makten

¹ Strizjkov: *Prodovolstvennyje otrjady*.

² *Voprosy istoriji KPSS*, nr 7 (1975):97.

från de ”komprometterade” lokalsovjeterna.

Utan tvivel underlättades livsmedelsdetachementens verksamhet genom att fattigbondekommittéerna inrättades. Kommittéerna förenade de fattigaste bönderna och gav bolsjevikerna en social stödjepunkt på landsbygden, varigenom begreppet ”proletariatets och fattigböndernas diktatur” fick ett verkligt innehåll. Fattigbondekommittéerna stärkte proletariatets diktatur och blev förmodligen också dess räddning. Lenin hade därför alldeles rätt när han senare förklarade att fattigbondekommittéerna blev ”vändpunkten och att de visade att städernas arbetare, som i oktober 1917 gjort gemensam sak med alla bönder för att krossa godsägarna — ett fritt, arbetande och socialistiskt Rysslands huvudfiende — hade tagit ett steg framåt ... och ingått förbund med den fattigaste delen av bönderna i syfte att göra landsbygden socialistiskt medveten”.³

Det finns en omfattande litteratur om fattigbondekommittéerna. Men dessa arbeten hävdar att ”den socialistiska revolutionen fördes ut på landsbygden från städerna” tack vare inrättandet av dessa kommittéer, att den socialistiska revolutionen på landsbygden inleddes sommaren 1918 etc. Det är en högst tvivelaktig teori. Visserligen är det riktigt att fattigbondekommittéerna då stödde sovjetmakten i städerna och införde ”klasskampsandarna” på landet. Men till skillnad från proletariatet var fattigbönderna inga socialistiska idébärare; de kunde inte vara det. Fattigböndernas främsta mål var inte att skapa något slags socialistiska jordbruk, kollektiv- eller statsjordbruk. De drömde om en ny jordfördelning — och en sådan omfördelning inleddes i och med att fattigbondekommittéerna bildades. Om oktoberrevolutionen fått till resultat att godsen avskaffades, ledde inrättandet av dessa kommittéer till att kulakjordbruken — storbondejordbruken — likviderades på den ryska landsbygden. Denna första ”avkulakisering” innebar emellertid inte att det bildades stora kollektivbruk utan tvärtom att det uppstod en mängd nya små och medelstora jordbruk. Den nya jordfördelningen fick en kolossal omfattning — de rika bönderna framtogs omkring 50 miljoner hektar mark av de 80 miljoner de ägt.⁴ Kulakerna tvingades också lämna ifrån sig arbetsdjur, jordbruksredskap, kvarnar och hushållsutensilier. Vanligtvis konfiskerades allt utan ersättning, trots att kulakernas egendom endast delvis hade skapats genom exploatering av icke besuttna; till allra största delen var den resultatet av kulakfamiljernas eget mångåriga arbete. I den sovjetiska litteraturen kan man ibland stöta på uppgiften att en del av de inventarier, som framtogs kulakerna, övergick i byalagens ägo eller överlämnades till uthyrningscentraler för att de skulle kunna utnyttjas av bönderna i gemen. Sådant förekom — men endast i ett obetydligt antal fall. En stor del av egendomen, jorden och redskapen övertogs helt sonika av de fattigaste bönderna och tidigare daglönare. Samtidigt fastställdes förbudet mot utarrendering av jord och mot köp av arbetskraft; före sommaren 1918 hade förbudet inte respekterats. ”Avkulakiseringen” 1918 skilde sig från den som skedde 1929-1932 i det viktiga hänseendet att storbondefamiljerna fick behålla en del av sin jord, sina hem, en del egendom, utrustning och arbetsdjur. Därmed förvandlades de till medelbönder — men de deporterades inte från sina byar och distrikt.

Inrättandet av fattigbondekommittéerna och deras följande verksamhet bidrog alltså till att städerna försågs med livsmedel och innebar att livsmedelsdetachementen fick hjälp i sitt arbete. Även om kommittéerna inte bidrog till någon ”socialistisk revolution” stärkte de bolsjevikernas sociala bas på landsbygden. Det bör emellertid också sägas, att vad Lenin kallat ”den sista, avgörande striden mot kulakerna” var ett ytterligt riskabelt företag, som fick svåra följder.

Givetvis innebar fattigkommittéerna och deras agerande mot kulakerna (drygt 100 000 sådana kommittéer bildades enbart i 33 guvernement i RSFSR) ett hårt slag mot kapitalismen på

³ Lenin: PSS, 37:354.

⁴ Ambartsumov: *Vverch k versjine*, s 108.

landsbygden. Fördelningen av kulakernas jord och det växande antalet ”medelbönder” hade dock ingenting gemensamt med bolsjevikernas agrarprogram före revolutionen. Det riskabla i företaget var att produktiviteten på landsbygden drabbades, ty i de kommersiellt framgångsrikare jordbrukens ställe uppstod nya fattig- och medelbondejordbruk, som gav inget eller praktiskt taget inget spannmålstillskott till marknaden. I sin strävan att klara den ytterligt angelägna uppgiften att förse städerna och de fattigaste skikten på landsbygden med spannmål försvårade livsmedelskommissariatet i högsta grad lösningen på problemen både i den omedelbara och den mera avlägsna framtiden. Trots att miljoner jordbruksarbetare återvänt hem till sina byar efter demobiliseringen blev 1918 års skörd sämre än föregående års, vilket hade ett klart samband med ”agrarrevolutionen” som blossat upp på landsbygden. Dessutom blev det senare betydligt svårare att konfiskera medel- och fattigböndernas ”överskott” än det varit att tvinga godsägarna och landsbygdsbourgeoisien att lämna ifrån sig spannmål.

Och ändå var inte ens detta den främsta faran. Inrättandet av livsmedelsdetachementen och fattigbondekommittéerna skärpte extremt den politiska situationen i landet. Speciellt starkt var missnöjet med bolsjevikernas politik i de spannmålsproducerande distrikten, i Sibirien, Volgaregionen, Nordkaukasien och en rad områden som beboddes av nationella minoriteter. Det hade uppstått en situation, där minsta gnista kunde tända ett inbördeskrig. Naturligtvis var kosackerna och bönderna utmattade efter fyra års imperialistiskt krig. De ville inte gripa till vapen igen. Genom bolsjevikerna hade de fått fred och jord. Det var också därför som de hade stött oktoberrevolutionen och sovjetmakten. Men de vägrade att lämna ifrån sig sin spannmål utan ersättning och många av dem var beredda att försvara den med vapenmakt. Om det 1917 hade saknats en grogrund för inbördeskrig därför att massorna inte var emot bolsjevikernas politik så fanns dessa missnöjda massor nu, 1918, och därmed var inbördeskriget nära nog oundvikligt.

Och överallt fanns ”gnistor” av skilda slag. Kosackmyterier hade redan förekommit vid Don, i Kuban och längs Uralfloden. General Krasnovs kontrarevolutionära regering hade kontrollen över praktiskt taget hela Don-territoriet. Revolterna höll sig dock inom kosackregionernas gränser. När kosackerna störtat sovjetregimen i sina hemtrakter hade de ingen lust att fortsätta och erövra hela Ryssland åt de vita generalerna. I Nordkaukasien var Frivilligarmén invecklad i förbittrade strider. Men inte heller denna armé hade då någon möjlighet att rycka in i landets viktigaste och vitala områden. Den redan inledda utländska interventionen innebar inte i och för sig någon större risk för Sovjetryssland. De engelska, amerikanska, franska och japanska förband som gått i land på sovjetiskt territorium var jämförelsevis små. Också Ententens soldater var utmattade av det alltjämt pågående världskriget och hade ingen lust att börja ett nytt krig på Rysslands väldiga vidder.

Sommaren 1918 bildades i Moskva, Petrograd och andra städer ett ganska stort antal underjordiska ”förbund” och ”centra”. I dessa förenades huvudsakligen konstitutionella demokrater, monarkistiska officerare, socialistrevolutionärer på högerkanten och vissa andra politiska grupper. Politiskt hade de emellertid inte något märkbart inflytande; i stort fäste de sina förhoppningar vid interventionstrupperna — somliga vid Rysslands tidigare allierade, andra vid tyskarna. Ententens representanter och de ryska kontrarevolutionärerna förhandlade också i hemlighet med ledarna för den tjeckoslovakiska militärkår som befann sig på rysk mark. Många av de ryska högerpolitiker, som underhandlade med fransmännen om ekonomiskt stöd till den antisovjetiska verksamheten, betraktade ofta socialistrevolutionärerna och mensjevikerna som lika ”fördärvbringande” som bolsjevikerna.

Om sovjetmakten fått behålla bondeflertalets stöd, hade intrigerandet och de enstaka upproren i utkantsområdena inte behövt få något större inflytande på den unga sovjetrepublikens öde. Men inrättandet av livsmedelsdetachementen och fattigbondekommittéerna hade på ett avgörande sätt förändrat den politiska situationen på landsbygden.

I fattigbönderna hade bolsjevikerna visserligen fått en stabilare bas på landsbygden, men medelbönderna — huvudparten av bönderna — hade mist alla sympatier för dem och stödde dem inte längre. Däri låg den främsta faran.

Formellt kom detta till uttryck i bolsjevikernas fullständiga brytning med SR-vänstern. Relationerna till detta parti hade försämrats redan i samband med freden i Brest-Litovsk, då vänstern inom SR på Fjärde sovjetkongressen hade röstat emot ratificeringen av fredsfördraget och dragit tillbaka sina representanter från folkkommissariernas råd. I många frågor hade SR-vänstern, den näst största fraktionen i centrala exekutivkommittén, dock fortsatt att stödja bolsjevikerna, särskilt i kampen mot den borgerliga kontrarevolutionen och interventionen. SR-vänsterns ledare var inte eniga ens i frågan om fortsatt deltagande i sovjetregeringens arbete. På partiets Andra kongress i april 1918 pläderade vänsterledare som Marija Spiridonova, Andrej Kolegajev och Mark Natanson för att man åter skulle ingå i folkkommissariernas råd. Omröstningen vanns emellertid av den andra gruppen, vilken leddes av Boris Kamkov, I. A. Steinberg och D. A. Tjerepanov.⁵

I sovjetisk litteratur hävdas det inte sällan, att SR-vänstern efter brytningen med bolsjevikerna inte representerade de arbetande böndernas utan kulakernas intressen och att de arbetande bönderna börjat vända SR-vänstern ryggen. Men fakta bekräftar inte den slutsatsen. Valen till sovjeterna under månaderna april—juni 1918 hade demonstrerat motsatsen: bolsjevikernas representation hade minskat och SR-vänsterns ökat i praktiskt taget samtliga lokala sovjeter. I en analys av SR-vänsterns sociala bas drar K. V. Gusev i boken Vänstersocialistrevolutionära partiets sammanbrott (Moskva 1963) den i stort sett riktiga slutsatsen att partiets anhängare var de arbetande bönderna, dvs bönder som inte exploaterade andras arbete. Däri instämmer också L. M. Spirin. Men i boken Klasser och partier under inbördeskriget i Ryssland (Moskva 1968) föredrar han att tala inte om ”de arbetande bönderna” utan om ”medelbönderna”.

Praktiskt taget alla böcker och uppsatser som behandlar bolsjevikernas och SR-vänsterns tragiska splittring skyller den på den socialistrevolutionära vänstern och dess politik. I själva verket hade bolsjevikerna en stor del av skulden, låt vara att SR-vänstern under dessa månader begick åtskilliga politiska misstag.

I sin bok hävdar K. V. Gusev, att ”SR-vänsterns sociala bas förändrades med deras politik under revolutionens olika faser”.⁶ Spirin korrigerar denna felaktiga syn på saken:

Det är inte ett partis politik som bestämmer dess sociala bas; tvärtom är det den sociala basen som bestämmer politiken. Så var det också i socialistrevolutionärernas fall. Förändringarna i deras politik och taktik inträffade därför att det hade skett kolossala sociala och ekonomiska förskjutningar i de bondeskikt, vilkas intressen partiet speglade. Dessa skikt var mycket omfattande — alltifrån fattigbönder till välbärgade och rika. Det var skälet till att SR:s svängningar fick sådan vidd. Sommaren 1918, då sovjetregimen bekämpade både kulakerna och de rika bönderna, vilka hade spannmålsöverskott som de vägrade att leverera till arbetarstaten, stödde SR-vänstern helhjärtat dessa bönder och förvandlades objektivt sett till ett parti som försvarade landsbygdsbourgeoisens intressen.⁷

I mångt och mycket — men inte i det sista — kan man instämma i Spirins resonemang. Spannmålsöverskott fanns inte bara hos kulakerna utan också hos nästan alla medelbönder — både de ”vanliga” och de ”välbärgade”. Ingen driftig bonde betraktade sina spannmålslager som något överskott. För det första var det fråga om hans egen spannmål, som han hade odlat på egen mark och genom eget arbete. Ingen bonde i Ryssland visste hur nästa års skörd skulle bli och vad som skulle hända. Därför betraktade han sitt ”överskott” som en nödvändig ”försäkringsfond” och som en vara som skulle ge honom inte papperspengar utan industri-

⁵ *Istoritjeskaja entsiklopedija* (Historisk encyklopedi), 8, Moskva 1965, s 519.

⁶ K. V. Gusev: *Krach partii levych eserov* (SR-vänsterns sammanbrott), Moskva 1963, s 90.

⁷ Spirin: *Klassy i partii*, s 163.

varor han hade behov av. På sitt sätt hade bönderna rätt i sitt motstånd mot livsmedelsdetachementen, som tog ifrån dem nästan all spannmål med våld och praktiskt taget utan ersättning och som därmed inte bara underminerade deras ekonomi och framtidstro utan också berövade dem stimulansen i arbetet på åkrarna de följande åren.

Spirin söker skissera hur bolsjevikerna och SR ”resonerade”. Socialistrevolutionärerna var också anhängare av fasta priser och spannmålsmonopol — men endast under förutsättning att det förekom verkligt fasta priser, dvs en stabil valuta, för vilken bönderna kunde köpa de industrivaror de hade behov av. Bolsjevikerna däremot frågade sig : Men vad skall vi ta oss till om proletariatet inte har de där pengarna just nu och om det inte finns några industrivaror? Skall arbetarna behöva dö av svält? Något förnuftigt svar kunde socialistrevolutionärerna enligt Spirin inte ge på den frågan. Men riktigt så förhöll det sig inte. Om man studerar de förbittrade debatterna våren och sommaren 1918, övertygar man sig lätt om att SR-vänsterns förslag låg betydligt närmare den förnuftiga utväg bolsjevikerna valde i en liknande situation våren 1921: livsmedelsskatt i kombination med fri handel och en kapitalism, som ännu inte hade upphört vare sig i ekonomin eller i folks medvetande. Men våren och sommaren 1918 fann bolsjevikerna inte denna förnuftiga utväg; för dem var massivt våld enda möjligheten. Därför kan inte SR-vänstern ensam beskylas för alla de dramatiska händelserna sommaren 1918. Även under denna period speglade deras politik snarare opinionsläget bland de arbetande medelbönderna (vilka också var emot livsmedelsdetachementen och fattigbondekommittéerna) än bland småborgarna på landsbygden. Om det inte fanns något speciellt socialistiskt i SR-vänsterns politik våren och sommaren 1918, så var detta inte heller fallet med de bolsjevikdominerade fattigbondekommittéernas verksamhet. Många bolsjevikledare följde stundens revolutionära krav och väntade sig att den revolution som snart skulle komma i hela världen eller åtminstone i Europa också skulle lösa de svåra ryska problemen. Händelseutvecklingen i Ryssland och Europa blev emellertid en helt annan. Någon revolution inträffade inte i Europa och i Ryssland blev risken för inbördeskrig alltmer överhängande. Det enda som krävdes var en förevändning och denna inställde sig snart : den tjeckoslovakiska militärkårens revolt i Ryssland.

Kåren hade bildats under första världskriget av tillfångatagna tjecker och slovakar, som vägrat strida på Österrike-Ungerns sida. Den utgjordes av omkring 50 000 soldater och officerare. 1916 hade den deltagit på den ryska arméns sida i krigshandlingarna på sydfronten. Kårens högsta ledning var Tjeckoslovakiska nationalrådet under Tomáš Masaryk och Eduard Benes, och dess huvudmål var Tjeckoslovakiens självständighet. Man kan förmoda att också sedan freden i Brest-Litovsk hade undertecknats sympatiserade bolsjevikerna med detta mål och hade förståelse för tjeckoslovakernas vilja att bekämpa Habsburg-monarkin. Men för Sovjetryssland (liksom för tjeckoslovakerna själva) var det en uppenbart otillfredsställande situation att det på ryskt territorium fanns en välutrustad tjeckoslovakisk kår, som ansåg sig vara i krig med Tyskland och Österrike-Ungern. Förhandlingar inleddes och dessa utmynnade i att tjeckoslovakerna skulle lämna ryskt territorium. Kåren skulle efterhand föras genom Sibirien och Vladivostok och därifrån via USA till Västeuropa.

Men på grund av det kaotiska transportväsendet gick kårens evakuering långsamt. I mitten av maj 1918 hade endast 16 000 tjeckoslovakar nått Vladivostok. Kårens återstod var utspridd längs hela den transsibiriska järnvägen; stora styrkor befann sig alltjämt i Volgaregionen och Ural — mellan Penza och Tjeljabinsk. Läget komplicerades av att tågsätt med tyska krigsfångar i enlighet med fredsvillkoren färdades västerut på samma enkelspåriga järnväg. Tyskland hade brått att få hem sina soldater, och sovjetregeringen, som inte ville framprovocera en konflikt, hade prioriterat evakueringen av krigsfångarna. Dessutom opererade olika ligor utmed järnvägen; i Vladivostok hade japanska trupper landsattes; i en rad områden i Sibirien och Fjärran Östern hade det kommit till väpnade sammanstötningar — och allt detta försvårade kårens evakuering. Det gav också upphov till en omfattande ryktesspridning, som

inte sällan avsiktligt inspirerades av sovjetregimens motståndare.

Krigskommissariatet med Lev Trotskij i spetsen började förhandla om att en del av kåren skulle evakueras via Archangelsk. Men varken England eller Frankrike lämnade något svar på de ryska förslagen. Kårens trupper befann sig i en besvärlig situation; det ryktades också, att Ryssland tänkte utlämna tjeckoslovakerna till tyskarna.

Det skall påpekas, att den tjeckoslovakiska kåren sedan januari 1918 officiellt ingick i den franska armén och underhölls av Ententen. Ententen, som på våren inlett sin intervention i Nordryssland, fann det inte särskilt logiskt att evakuera ett välbeväpnat militärt förband som redan fanns på plats i Ryssland. Man inledde därför hemliga förhandlingar med Tjeckoslovakiska nationalrådet om att kåren skulle användas som Ententens förtrupp i Ryssland. Stämningen bland soldaterna i kåren var emellertid sådan att dess ledning inte vågade blanda sig i RSFSR:s inre angelägenheter. Både bolsjevikerna och deras motståndare agiterade bland soldaterna. Betecknande nog höll det tjeckoslovakiska kommunistpartiet sin konstituerande kongress just under dessa veckor. Men det skall också understrykas att det i kåren fanns åtskilliga kontrarevolutionärt stämde ryska officerare och allsköns emissarier från Ententen. Huvudparten av soldatkommittéerna (vilka bildats efter februarirevolutionen och hade stort inflytande) var emellertid emot inblandning i interna ryska angelägenheter och krävde evakuering snarast.

För att diskutera den situation som uppstått sammankallades i mitten av maj 1918 en kongress med representanter för den tjeckoslovakiska kåren i Tjeljabinsk. På kongressen beslöt man att inte lägga ned vapnen utan om nödvändigt kämpa sig fram österut. Situationen var ytterligt spänd. Historikern A. Klevanskij skriver:

I denna upphettade situation inträffade den så kallade Tjeljabinskincidenten. Den 14 maj kastade någon från ett västgående tåg med tyska krigsfångar ut ett föremål, som skadade en tjeckoslovakisk soldat på järnvägsstationen i Tjeljabinsk. Händelsen ledde till en sammanstötning under vilken flera krigsfångar misshandlades och en dödades. Då sovjeten i Tjeljabinsk sökte utreda omständigheterna kring incidenten, avväpnades rödarmisterna av de tjeckoslovakiska legionärerna, vilka ockuperade stadens centrum och järnvägsstationen.⁸

Som synes återger Klevanskij ”incidenten” på ett mycket oklart sätt. Under alla omständigheter blev situationen vid järnvägen alltmer spänd. Sammanstötningar med tjeckoslovakerna inträffade också på andra håll. Till exempel i Omsk förekom svåra strider, där tjeckerna lyckades nedkämpa ett förband från arbetarsovjeten och dödade och sårade omkring 300 man.

Då sovjetregeringen fick de första underrättelserna om myteriet befann den sig i en brydsam belägenhet. De mest reaktionära krafterna i Tyskland hade inlett en kampanj för att offensiven mot Ryssland skulle återupptas. Den försinkade evakueringen av de tyska krigsfångarna kunde provocera Tyskland till en ny konflikt. Det är naturligt att lokalsovjeterna försökte stoppa tjeckoslovakernas oansvariga handlande, men det gällde också att göra allt för att lugna dem och snabbt evakuera dem österut. Tyvärr kom händelserna att utvecklas på ett annat sätt.

I sin uppsats påminner Klevanskij om ”Trotskijs ansvarslösa telegram” enligt vilket varje tjeckoslovak som påträffades beväpnad skulle skjutas ned och övriga tjeckoslovaker spärras in i krigsfångeläger. Detta telegram utlöste revolten. Men Trotskij var inte någon privatperson utan folkkommissarie för militära och marina ärenden. Han betraktades — inte utan grund — som den näst mest betydande personen i sovjetregeringen. Man vet inte om Trotskij hade diskuterat sitt telegram med Lenin och andra medlemmar av folkkommissariernas råd. Men

⁸ ”Pravda o tjechoslovatskom korpuse” (Sanningen om den tjeckoslovakiska kåren) i samlingen *Marksizm-leninizm – jedinoje internatsionalnoje utjenije* (Marxismen-leninismen – en enhetlig internationell doktrin), Moskva 1968, nr. 1, s 428.

även om han i detta fall handlat på eget bevåg kunde de tjeckoslovakiska legionärerna inte betrakta telegrammets innehåll som något annat än ett beslut av sovjetregeringen. Telegrammet, som tjeckoslovakerna fick kännedom om i slutet av maj, hade följande lydelse:

Order av Folkkommissarien för militära ärenden ang. avvapning av tjeckoslovakerna.

Från Moskva den 25 maj kl 2300. Samara, järnvägen, till alla sovjeterna längs linjen mellan Penza och Omsk.

Samtliga sovjeterna beordras att ofördröjligen avvapna tjeckoslovakerna. Varje tjeckoslovak, som påträffas beväpnad längs järnvägen, arresteras på fläcken. Varje truppkontingent, i vilken det finns en enda beväpnad man, urlastas och inspärras i krigsfängeläger. De lokala krigskommissarierna förpliktigas att omedelbart utföra denna order; varje förhållning kommer att uppfattas som skändligt förräderi och medföra strängt straff för de skyldiga. Samtidigt skall pålitlig trupp falla tjeckoslovakerna i ryggen i syfte att ge de oefferrättliga en läxa. De hederliga tjeckoslovakerna, som lägger ned vapnen och underordnar sig sovjetmakten, behandlas broderligt och ges allt behövligt bistånd ... Denna order skall läsas upp för samtliga tjeckoslovakiska truppkontingenter, och all järnvägspersonal på de platser där tjeckoslovakerna befinner sig skall informeras om dess innehåll. Varje krigskommissarie rapporterar om ordrens utförande.

Nr 377. Folkkommissarien för militära ärenden L. Trotskij.⁹

Trotskijs order var utan tvivel ett grymt och ansvarslost dokument. Det var orimligt att begära att den välbeväpnade, välorganiserade tjeckoslovakiska kåren godvilligt skulle lägga ned vapnen inför de mycket fåtaliga och svaga detachementen från lokalsovjeterna och den ännu inte färdigbildade Röda armén. De befann sig i främmande land där det pågick en revolution och de hade svårt att förstå vad som försiggick runt omkring. De tjeckoslovakiska trupperna betraktade sina vapen och sin organisation som en garanti för att få återvända hem. I omgivningarna opererade dessutom diverse ligor, som man åtminstone måste hålla borta från järnvägen. Under dessa omständigheter var det absurt att begära att den tjeckoslovakiska kåren skulle underordna sig Trotskijs hotfulla order. När telegrammet blivit känt slog stämningen häftigt om bland många av de meniga legionärerna. Natten till den 26 maj utbröt en revolt bland enstaka tjeckoslovakiska förband. Revolten spred sig därefter till hela kåren. Vad Ententens emissarier hade misslyckats med — trots envisa försök nämligen att förvandla den tjeckoslovakiska kåren till den utländska interventionens stöttrupp — det var nu mycket enkelt att uppnå. De lokala krigskommissarierna och de alltfjänt svaga lokalsovjeterna missleddes av Trotskijs order. Ty det fanns inga styrkor att sätta in mot tjeckoslovakerna för att ”ge de oefferrättliga en läxa”.

Den revolterande tjeckoslovakiska kåren bekämpades modigt av lokalsovjeternas och Röda arméns förband tillsammans med de fåtaliga arbetardetachementen. Men de lyckades inte få övertaget. Endast tillfälligt och på vissa orter blev det möjligt att avvapna enstaka tjeckoslovakiska soldatgrupper. I andra städer och på alla viktiga knutpunkter längs den transsibiriska järnvägen segrade tjeckoslovakerna snabbt. Den 28 maj föll Nizjneudinsk, den 31 maj Tomsk, den 7 juni Omsk, den 15 juni Barnaul och den 18 juni Krasnojarsk.

Därmed upphörde naturligtvis inte sovjeternas kamp mot de tjeckoslovakiska myteristerna, de sibiriska kosackförbanden och andra kontrarevolutionära grupper som anslutit sig till dem. En betydande del av Röda armén i Sibirien drog sig tillbaka till territoriets avlägsnare delar eller in i tajgan och inledde ett partisankrig, som tröttade ut motståndaren. Ändå var nederlaget uppenbart. Det väldiga Sibirien med dess rikedomar och i synnerhet dess stora spannmålsreserver hade gått förlorat för det europeiska Ryssland.

Ändå var det inte nog med nederlaget i Sibirien. De tjeckoslovakiska trupperna fick övertaget också i Ural och i Volgaregionen.

⁹ V. Maksakov och A. Turunov: *Chronika grazhdanskoj vojny v Sibiri. Sbornik dokumentov* (Krönika över inbördeskriget i Sibirien. Dokumentsamling), Moskva 1926.

Vad var huvudorsaken till dessa nederlag, som sammanföll med en rad svåra motgångar vid Don och i Kuban? Egentligen var ju den 50 000 man starka tjeckoslovakiska kåren bara en droppe i havet i det väldiga Ryssland. Om huvudparten av lands- och stadsbefolkningen i Ryssland hade stött bolsjevikerna skulle man snabbt ha kunnat krossa den tjeckoslovakiska kåren och alla kontrarevolutionära grupper som anslutit sig till den. Men i Sibirien, Ural och Volgaregionen stöddes sovjetmakten huvudsakligen av arbetare, och dessa var alltför få. En stor del av bönderna i dessa områden var vid denna tidpunkt fientligt inställda till bolsjevikerna. Lenin själv erkände sedermera, att de sibiriska bönderna 1918 varit ”det bästa mänskliga materialet mot kommunisterna”. Och det var inte bara fråga om kulaker. Avgörande var just medelbönderna, vilka då hade sina sympatier hos socialistrevolutionärerna och var fientligt stämde mot bolsjevikerna. Just detta var enligt Lenin ”avgörande för framgångarna för de kontrarevolutionära rörelserna, revolterna och organiserandet av de kontrarevolutionära krafterna”.¹⁰

Kontrarevolutionens seger i Sibirien, Ural och Volgaregionen hade gjort läget ytterligt prekärt för Sovjetryssland. Bolsjevikerna öppnade snabbt en tjeckoslovakisk front. I krigsrådet ingick folkkommissarien A. Kobozev, överbefälhavaren M. A. Muravjov och kommissarien G. I. Blagonravov. Muravjov tillhörde SR-vänstern, som redan var invecklad i en förbittrad polemik med bolsjevikerna. Denne före detta tsarofficer hade emellertid på ett mycket förtjänstfullt sätt deltagit i organiserandet av Petrograds försvar i oktober och november 1917 och hade därför krigskommissariatets förtroende. Men efter SR-vänsterns revolt i juli (som vi inte skall gå närmare in på i denna bok) försökte han starta en revolt i Röda armén. Muravjov dödades vid revoltförsöket. (Liknande händelser inträffade också i rödaarméförband i Nordkaukasien.) Visserligen slogs SR-vänsterns revolt snabbt ned, men den innebar ändå ett hot mot enigheten och sammanhållningen i Röda armén och komplicerade ytterligare sovjetregimens situation. Under juli och större delen av augusti hade Röda armén ständiga motgångar i inbördeskriget, som nu flammade upp, och i striderna mot tjeckoslovakerna. Sovjetrysslands territorium krympte oavbrutet och hungersnöden tilltog i städerna. Sovjetrepubliken, som utropats mindre än ett år tidigare, stod på undergångens brant.

Under sommaren och förhösten 1918 dominerades det kontrarevolutionära lägret inte av de konstitutionella demokraterna eller monarkisterna utan av de småborgerliga partierna, främst socialistrevolutionärer, en del mensjeviker och lokala separatister av småborgerlig kulör. Just dessa partier var ledande i praktiskt taget alla de nästan marionettartade regeringar som bildades i Sibirien, Ural, Volgaregionen och Nordryssland. De hade fått vind i seglen till följd av böndernas och en del arbetares och småborgares tilltagande missnöje. Och bakom dem stod generalernas, monarkisternas och de konstitutionella demokraternas kontrarevolutionära styrkor, vilka skulle framträda på scenen som den främsta antisovjetiska kraften på senhösten 1918. Det var också då som Ententens tre fälttåg (1919-1920) ägde rum — de kampanjer som i sovjetiska läroböcker främst förknippas med begreppet inbördeskriget.

Då generalernas och godsägarnas kontrarevolution började träda i förgrunden — med det uttalade syftet att likvidera alla följder inte bara av oktoberrevolutionen utan också av februarirevolutionen — lättade i vissa avseenden situationen för sovjetregimen, eftersom det fick till följd att stämningarna bland medelbönderna och bönderna överhuvudtaget åter slog om. Det ryska inbördeskrigets förlopp och utgång kräver dock en särskild granskning. Syftet med denna bok har endast varit att kortfattat granska vissa av oktoberrevolutionens problem och bolsjevikernas ekonomiska politik framför allt under perioden mars—juni 1918.

¹⁰ Lenin: PSS, 39:401 och 40:16.

Några slutsatser

Vi har här studerat några av oktoberrevolutionens problem och särdrag. Vi har ställt frågan om oktoberrevolutionen var oundviklig och besvarat den nekande — varje historisk händelse innebär, att ett av flera möjliga utvecklingsalternativ väljs.

I del 2 har vi försökt visa, att oktoberrevolutionen inte var ”förhastad” vad beträffar huvudparten av de åtgärder som vidtogs; den genomdrev reformer som länge varit angelägna eller reformer som under krigsförhållandena i stort bara kunde genomföras av en proletär revolution. Under den följande revolutionsutvecklingen gick bolsjevikerna dock för långt då de sökte lösa uppgifter som det inte fanns vare sig objektiva eller subjektiva förutsättningar för i landet. Detta fick svåra återverkningar: inbördeskriget blossade upp och ”den fredliga återhämtningens” period upphörde.

Strax efter första världskrigets utbrott hade Lenin myntat flera principiellt viktiga slagord för att definiera bolsjevikernas inställning till kriget. Ett av dem var: ”Förvandla det imperialistiska kriget till ett inbördeskrig!” Det var en generell uppmaning till arbetarna i alla krigförande länder att vända förintelsevapnen inte mot varandra utan mot sina förtryckare — mot dem som bar huvudansvaret för världskrigets slakt.

Men det fanns inget logiskt samband mellan detta bolsjevikiska slagord och det grymma inbördeskrig som rasade i Ryssland i tre år, 1918-1920. Det vore ett stort misstag att tro, att bolsjevikerna i detta fall följde någon utstakad plan. Naturligtvis hade februarirevolutionen åtföljts av ett kortvarigt inbördeskrig i huvudstaden, och själva faktum att trupperna i Petrograd-garnisonen vände sina vapen mot polisen och tog parti för arbetarklassen spelade en utslagsgivande roll för självhärskardömet snabba fall. Efter februarirevolutionens seger var läget sådant att revolutionen hade kunnat utvecklas relativt fridsamt. När Lenin lanserade slagorden ”all makt åt sovjeterna” och ”leve den socialistiska revolutionen” utgick han framför allt från att socialistrevolutionen skulle kunna utvecklas på fredlig väg. Krossandet av julidemonstrationen och Kornilov-revolten innebar nya, låt vara kortvariga, utbrott av inbördeskrig, efter vilka det åter fanns möjlighet till en fredlig revolutionsutveckling. I början av hösten 1917 hade man dock helt avhänt sig denna möjlighet.

Som fallet är med nästan alla sociala begrepp kan ”inbördeskrig” och ”inbördesfred” tolkas både snävt och mera generellt. I vidaste mening innebär inbördeskrig varje slag av väpnad sammanstötning mellan olika samhällsklasser, varje yttring av öppet våld. Ur den synvinkeln var oktoberrevolutionen ett inbördeskrig. ”Sovjetmaktens triumfmarsch” genom landet ackompanjerades också av en mängd yttringar av inbördeskrig och våld. Man behöver bara nämna striderna utanför Petrograd mot Kerenskijs och Krasnovs förband eller general Kaledins myteri vid Don.

I snävare mening innebär inbördeskrig ett verkligt krig mellan massiva arméer, där den ena armén organiserar kontrarevolutionen medan den andra upprättar en ny, revolutionär myndighet. Ett sådant krig kan omfatta ett helt land och pågå i årtal och med osedvanlig bitterhet. Den borgerligt demokratiska revolutionen i England på 1600-talet följdes sålunda av två inbördeskrig (1642-1645 och 1648), som omfattade hela landet och utmynnade i Cromwells diktatur. Ett klassiskt exempel på inbördeskrig är det mellan de amerikanska Nord- och Sydstaterna 1861-1865, där båda arméerna räknade miljontals man.

I Ryssland 1917 fanns det ingen som önskade ett sådant massivt inbördeskrig. Ett av de främsta argumenten mot ett bolsjevikiskt maktövertagande var därför att proletariatets diktatur skulle leda till ett långvarigt, blodigt inbördeskrig i Ryssland.

Då Lenin bemötte sina opponenter, erkände han, att varje revolution innebär risk för inbördeskrig och terror. Han försökte dock visa, att risken var minimal med tanke på

förhållandena i Ryssland 1917. I juni samma år skrev han:

Om 1900-talets jakobiner, proletärerna och halvproletärerna, skulle gripa makten, skulle de stämpla kapitalisterna som folkfiender, vilka tjänat miljarder på det imperialistiska kriget, dvs ett krig i syfte att dela kapitalisternas rov och profiter. 1900-talets jakobiner skulle inte giljotinerat kapitalisterna — att följa ett gott exempel innebär inte att man kopierar det. Det vore tillräckligt att arrestera 50-100 magnater och bankirer; det skulle räcka att hålla dem inspärrade i några veckor så att deras fiffel kan avslöjas och så att alla exploaterade kan se ”vem som har behov av kriget”. När fifflet avslöjats, skulle magnaterna kunna släppas, varefter bankerna och kapitalistsyndikaten ställs under arbetarnas kontroll. Detsamma gäller alla underleverantörer som ”arbetar” för statens räkning.¹

I september 1917 anmärkte Lenin, att ”bland alla skrämselfmetoder är nog den mest spridda att man varnar för ett inbördeskrig”. Enligt Lenin försökte spetsborgarna skrämna folk med att ”inbördeskriget kan komma att sopa bort revolutionens alla landvinningar och dränka vår unga, ännu inte starka frihet i flöden av blod”.²

För att bemöta skrämselfpropagandan skrev Lenin, att den ryska revolutionen redan i februari 1917 givit en rad exempel på ”överhängande inbördeskrig” från proletariatets och böndernas likaväl som från bourgeoisins sida. Ett uppenbart försök att utlösa ett inbördeskrig var Kornilov-revolten, som dock misslyckades huvudsakligen på grund av den spontana alliansen mellan det av bolsjevikerna ledda proletariatet, småbönderna och de arbetare som alltjämt stödde mensjevikerna. Härav drog Lenin slutsatsen, att den fortsatta revolutionsutvecklingen och arbetarklassens och sovjeternas maktövertagande kunde ske utan ett blodigt inbördeskrig. Förutsättningen var att den spontana alliansen mellan ”bottenskikten” i samhället skulle bestå. Lenin anmärkte:

Bourgeoisins motstånd mot att jorden överlämnas till bönderna utan ersättning, mot liknande reformer på andra områden och mot en rättvis fred och en brytning med imperialismen — ett sådant motstånd kan naturligtvis inte undvikas. Men för att motståndet skall leda till inbördeskrig krävs det massor, massor som kan bekämpa och besegra sovjeterna. Några sådana massor har bourgeoisien inte och kan inte heller skaffa sig. Ju snabbare och beslutsammare sovjeterna griper makten desto snabbare kommer De Vilda Divisionerna och kosackerna att splittras i en ytterligt obetydlig minoritet av politiskt medvetna Kornilov-anhängare och en överväldigande majoritet av anhängare till ett demokratiskt och socialistiskt (ty det blir fråga om just socialistiskt) förbund mellan arbetarna och bönderna.³

Prognosen slog inte in. Problemet var att detta ”förbund mellan samhällets bottenskikt”, vilket enligt Lenin skulle vara en garanti mot inbördeskrig, krävde en viss politik och vissa eftergifter, som tog hänsyn till intressena hos de sociala grupper som utgjorde bottenskikten i Ryssland. Huvudparten av dessa var emellertid bönder, vilkas ekonomiska intressen var väsentligt olika arbetarklassens.

I oktober 1917 hade bolsjevikerna gjort dessa eftergifter och gått med på en kompromisspolitik. I ”Dekretet om jorden” hade de hämtat sina huvudkrav inte ur det egna programmet utan ur socialistrevolutionärernas agrar- och jordprogram.

Men denna sociala kompromiss kunde bolsjevikerna inte upprepa våren 1918, då bönderna som övertagit jorden framför allt krävde en åtminstone delvis fri handel. Det kravet svarade inte bara mot vad huvudparten av landets småborgerliga befolkning önskade utan också mot det rådande läget. Direkt varuutbyte, centraliserade livsmedelsleveranser och centraliserad fördelning eller till och med tvångsrekvisition av böndernas spannmålsöverskott — allt sådant krävde en ofantlig apparat som bolsjevikerna inte förfogade över vid den tidpunkten och som det inte var lätt att skapa. Men handeln är en självreglerande process, som skulle ha avbördat

¹ Lenin: PSS, 32:306-307.

² Ibid., 34:214-215. (Lenin citerar en artikel i högerflygelns tidning *Retj.*)

³ Ibid., s 223.

sovjetregeringen åtskilliga av dess bekymmer. Regeringen behöll dock spannmålsmonopolet, försökte göra det än mer absolut och sprida det till att omfatta huvudparten av andra nödvändighetsartiklar. Det var just detta som fick flertalet bönder och nyligen demobiliserade soldater liksom kosackerna och småborgarna i städerna att vända bolsjevikerna ryggen — och därmed försågs kontrarevolutionen med de missnöjda massor den behövde för att kunna starta och föra inbördeskriget.

På den punkten är det lärorikt att jämföra våren 1918 och våren 1921. Våren 1921 hade det förödande inbördeskriget, som i flera vågor dragit fram över landet, just avslutats. Det fanns praktiskt taget ingen spannmål, i varje fall inget överskott — inte ens i områden som tidigare varit högproduktiva. För övrigt fanns det inte heller några storbönder; efter tre år av livsmedelsrekvisition och nya jorddelningar hade dessa försvunnit i den allmänna massan av jordbruksarbetande. Den totala spannmålsproduktionen 1920 utgjorde endast omkring hälften av förkrigstidens och täckte inte ens landsbygdens egna omedelbara behov. För andra gången hade bönderna och kosackerna återvänt hem — nu efter ett par, tre års inbördeskrig — efter att ha tjänstgjort i Röda armén eller i de vita arméerna. Åter fanns det gott om vapen men dåligt med spannmål. Landsbygden hade förötts; också städerna var förödda. Transportväsendet var praktiskt taget sönderslaget; i större delen av landet gick det överhuvudtaget inga tåg; överallt på banvallarna stod förstörda vagnar och låg omkullvältrade lok. Också industrin var förödd och sönderslagen; bara ett fåtal fabriker fungerade. Inte ens småhantverken, som nationaliserats under krigskommunismens år, fungerade; det fanns inga råvaror.

I många städer hade till och med svartabörshandeln upphört, eftersom det inte fanns något att bedriva handel med.

Försöken att efter inbördeskriget fortsätta med rekvisition av spannmål och att låta livsmedelsdetachementen sköta tvångsleveranserna ledde till en våg av bonderevolter över hela landet. Till och med före detta rödarmister, röda kosacker och matroser gjorde uppror. Sovjetregimen stod på undergångens rand. Efter sin svåraste seger fick bolsjevikregimen nu också uppleva sin svåraste politiska kris. Masstrejkerna i Petrograd och revolten i Kronstadt visade, att kommunistpartiet höll på att förlora sina sista fästet. Åter hördes spådomar om att bolsjevikerna skulle kunna hålla sig kvar vid makten i högst någon månad; dessa profetior var inte grundlösa.

Situationen räddades genom införandet av NEP, Nya ekonomiska politiken, genom att tvångsrekvisitionen avskaffades och en livsmedelsskatt infördes. Med vissa restriktioner tilläts också fri handel och privat företagsamhet. Det var en eftergift åt medelbönderna och åt bönderna överhuvudtaget, en eftergift som också arbetarklassen vann på. Handeln blev den ”ytterligt viktiga länk” med vars hjälp Lenin hoppades kunna ”dra till sig hela kedjan” och blåsa nytt liv i och utveckla den förödda ekonomin. Mot sin vilja började de tidigare spekulanterna bidra till att stärka sovjetmakten; skyddsförbanden och livsmedelsdetachementen avskaffades; koncentrationslägrens grindar slogs upp och släppte ut den fria handelns hundratusentals ”förbrytare”; i städerna uppstod hantverk och mindre arteller och det dök upp mäklare, vilka banade väg för ett fritt lokalt (senare också riksomfattande) varuutbyte. Samtidigt bildades både kooperativa och statliga handelsföretag, som tvingades konkurrera med privathandeln. Blodomloppet började åter fungera och organismen fick nytt liv. Efter ett eller ett par år började också den ena statliga storindustrin efter den andra fungera. Till denna återuppbyggnad av den socialistiska industrin bidrog främst den skatt staten pålagt bönderna och alla ”egenföretagare”. Inte ens den fruktansvärda hungersnöden i Volgaregionen, som tog miljoner liv, fick partiet att återgå till livsmedelsrekvisitionens politik.

Låt oss nu återvända till våren 1918. Givetvis var situationen svår, men den var i alla hänseenden ojämförligt mycket gynnsammare än våren 1921. Visserligen var spannmålstillgången i landet mindre än under förkrigsåren, men trots allt fanns det säd; på landsbygden

fanns överskott inte bara från 1917 utan också från 1916 års skörd. Den väldiga ryska armén hade demobiliserats och miljoner starka bondynglingar och män i mognare åldrar hade återvänt till sina byar och stanitsor. Staten hade befriats från plikten att livnära och kläda dessa människor. Nu hade de börjat ta itu med det besvärliga jordbruket och gjorde sig redo att beså också den godsägarjord som hade blivit deras. Visserligen förekom det avbrott i transportväsendet, men det fungerade i stort sett. Järnvägarna var inte sönderslagna, och nu när de befriats från de svåra påfrestningar de utsatts för under kriget kunde de utföra sina fredsuppgifter relativt framgångsrikt.

I slutet av 1917 och början av 1918 fungerade alla industriföretag någorlunda normalt. Huvudparten av de fabriker som dittills arbetat för försvarets räkning hade utan speciella problem ställt om till produktion av varor som folkhushållet behövde. 1918 var stadsbefolkningen inte särskilt betydande och Ryssland hade fullt tillräckliga resurser att förse den med livsmedel.

Det är naturligt att ställa frågan varför NEP inte infördes redan våren 1918. En sådan övergång hade varit enklare och naturligare då än den var våren 1921. Sedan freden slutits och armén demobiliserats kunde också spannmålsmonopolet ha avskaffats och tvångsleveranserna av spannmål till godtyckligt satta ”fasta” priser kunde ha ersatts av naturaskatt. Medelbönderna, som börjat vända bolsjevikerna ryggen, skulle då åter ha tagit parti för sovjetmakten medan däremot kulakerna och de rika bönderna hade neutraliserats. Missnöjet bland de småborgerliga massorna och en del arbetare i städerna skulle ha upphört; de hade inte längre varit benägna att kämpa mot sovjetmakten och de pyrande ansatserna till ett inbördeskrig hade inte behövt flamma upp och utvecklas till ett långvarigt och förödande sådant. Inte heller skulle den utländska interventionen ha kunnat åstadkomma någonting. Ententens styrkor var under alla omständigheter alltför obetydliga och demoraliserade och soldaterna krävde att få återvända hem. Även om den tjeckoslovakiska kåren hade gjort uppror skulle de enskilda revolthärdarna snabbt ha kunnat släckas. Samarbetet med SR-vänstern skulle efterhand ha konsoliderats (särskilt sedan freden i Brest-Litovsk brutits) och det hade blivit möjligt att ingå en koalition med de vänsterorienterade internationalistmensjevikerna. (Redan 1917 hade Lenin flera gånger pläderat för en sådan koalition inom sovjeternas ram.) Vad beträffar SR-högern och högermensjevikerna hade resterna av deras inflytande kunnat krossas för gott och en ny politisk splittring i dessa partier hade med all sannolikhet blivit följden.

Varför började NEP alltså inte redan våren 1918? En bolsjevikveteran, som aktivt deltog i händelserna, har besvarat frågan på följande sätt.

Han menar, att partiet vid den tidpunkten inte hade varit i stånd att införa och kontrollera en ny ekonomisk politik. 1918 skulle de fria marknadskrafterna ha vuxit de ännu svaga sovjetorganen över huvudet och stjälpit den proletära diktaturens system, som just hade börjat finna sin form. Det var enklare att förbjuda den fria handeln än att få kontroll över den.

Men denna förklaring kan inte godtas. Det är riktigt, att partiet inte var särskilt starkt våren 1918. Men just av det skälet borde det inte ha gett sig i kast med att organisera en allmän kooperation, nationalisera alla företag, bland annat också de minsta hantverksföretagen, och att organisera varuutbyte i stället för handel mellan stad och land. Allt sådant krävde betydligt större resurser och erfarenhet än kontrollen över en relativt fri handel hade erfordrat. Partiet hade inte tillräckliga möjligheter att upprätta otaliga livsmedelsdetachement och skyddsförband för att genomföra livsmedelskommissariatets diktatur och därför fortsatte i realiteten den fria handeln; utan den skulle sovjetregimen inte ha överlevt år 1918. Det existerade en illegal NEP, vilket blev räddningen för befolkningen. Vi har tidigare citerat N. Kondratievs skildring. Man kan också nämna en annan ögonvittnesskildring, A. S. Izgojevs. Som motståndare till bolsjevikerna gör sig Izgojev skyldig till en mängd överdrifter. Men i det

stora hela har han otvivelaktigt rätt när han skriver:

På socialisternas kamp mot äganderätten svarade livet självt med en spontan och oemotståndlig, låt vara förvrängd, bekräftelse av denna princip i form av ”säckbärarnas” mångmiljonhövdade armé. Att de socialistiska experimenten inte ledde till svältdödskatastrof för miljoner ryssar kan man tacka säckbärarna för; med risk för livet livnärde de sina egna familjer och höll i gång varuutbytet vid en tidpunkt då den socialistiska regimen gjorde allt för att stoppa det. Det mångmiljonhövdade Ryssland gav sig av med sina starka muskler och kraftiga ben och började idka handel. Sedan den normala handeln avskaffats och ersatts med hundratusentals välbetalda, okunniga och ohederliga nya byråkrater, var säckbäreriet det enda som gav människorna i de ryska städerna och fabrikerna möjlighet att överleva vår- och sommarmånaderna 1918.⁴

Det är naturligtvis en inte alltför smickrande och rättvis bild Izgojev ger av det väldiga och ofta heroiska arbete som uträttades av livsmedelskommissariatets organ. Men han har rätt när han skriver, att livsmedelskommissariatets verksamhet inte hade kunnat rädda Ryssland från svältdöden.

Bolsjevikernas politik var givetvis inte avsiktligt ondskefull. Det var helt enkelt så, att bolsjevikerna och deras ledare Lenin inte lyckats finna en korrektare lösning på de ekonomiska problemen efter revolutionen; för detta fordrades de bittra erfarenheterna från inbördeskriget och den politiska krisen 1920.

Men kan Lenin och de övriga bolsjevikledarna klandras för detta? Det vore enligt vår mening att kräva alltför mycket av de revolutionärer som först av alla slog in på socialistrevolutionens väg — och till råga på allt i ett land som Ryssland. I den på många sätt kontroversiella boken Varken Marx eller Jesus påpekar den franske publicisten och vetenskapsmannen Jean-François Revel med rätta:

Revolutionens syfte ... är varken att tillfredsställa juris doktorer eller att se till att profetior slår in. Revolutionen är till sitt väsen en händelse som aldrig tidigare inträffat och som försiggår på ett historiskt okänt sätt. Då vi talar om ”revolution”, avser vi någonting som inte kan förstås och förklaras inom de gamla idéernas ram. Revolutionens väsen och dess första framgång ligger i förmågan att förnya. Dess karakteristiska drag är rörlighet i förhållande till det förflutna och snabbhet i förhållande till vad som skall skapas.⁵

Kruxet är inte så mycket revolutionärernas misstag (hur allvarliga dessa än må vara) som deras förmåga att lära av dem. Denna förmåga hade Lenin, vilket hjälpte honom att finna den rätta lösningen i den i sanning kritiska situationen våren 1921. I sina arbeten 1921-1922 återkommer Lenin ofta till perioden 1918-1920 och diskuterar de misstag som då begicks. Han upprepade också ofta, att den socialistiska revolutionen i Ryssland var — som Vladimir Majakovskij uttryckt det — ”en resa in i det okända”. Utan sociala experiment, utan misstag och utan att dra lärdom av dem hade man inte kunnat genomföra en sådan revolution. Det finns motståndare till marxismen som indignerat utropar: Men hur kan man experimentera med samhället, med människor och klasser? Det är emellertid ett falskt argument. Mänsklighetens hela historia med alla dess krig och revolutioner är historien om just sådana experiment. De som utlöste det första världskriget — vad gjorde de annat än utnyttjade mänskligheten för att uppnå sina egna, klart kriminella syften? Varför skulle då bolsjevikerna, vilkas mål det var att skapa ett rättfärdigt socialistiskt samhälle, inte försöka ta sig ur krigets fruktansvärda grepp genom en revolution? Den risken hade de rätt att ta, och om de verkligen var revolutionärer, var de tvungna att ta den chans som yppat sig. Lenin hade rätt då han skrev, att historien inte skulle förlåta bolsjevikerna om de vacklade i det avgörande och gynnsamma ögonblicket. Det viktiga var att man lärde av misstagen under revolutionens gång. Den förmågan hade Lenin i allmänhet. Då han jämförde våren 1918 och våren 1921

⁴ *Iz glubiny. Sbornik statej o russkoj revoljutsiju.* (Ur djupen. En samling artiklar om den ryska revolutionen), Paris 1967, s 199-200.

⁵ Revel: *Ni Marks i ni Christos*, s 134.

pekade han ganska klart på vilka misstag som begåtts under sovjetmaktens första vår. Vi skall därför avsluta denna studie med att återge ett långt men i dag högst aktuellt citat ur en artikel som Lenin skrev inför oktoberrevolutionens fyraårsjubileum:

Bästa sättet att fira den stora revolutionens årsdag är att koncentrera uppmärksamheten på dess ännu olösta uppgifter. Särdeles lämpligt och nödvändigt är ett sådant firande av revolutionen i de fall, då det finns grundläggande uppgifter som ännu inte är lösta genom revolutionen, då det krävs att man tillägnar sig en del nytt (med hänsyn till vad revolutionen hittills uträttat) för att lösa dessa uppgifter.

Nytt i den nuvarande situationen är för vår revolution nödvändigheten att tillgripa den ”reformistiska”, successiva, försiktiga och kringgående metoden för vårt handlande när det gäller det ekonomiska uppbyggets grundläggande uppgifter. Denna ”nyhet” väcker en rad frågor, villrådighet och tvivel av såväl teoretisk som praktisk natur.

En teoretisk fråga: hur förklara övergången från en rad av de mest revolutionära handlingar till en utpräglat ”reformistisk” verksamhet på samma område, samtidigt som revolutionen i sin helhet har ett allmänt segerrikt förlopp? Är inte det att ”uppge positionerna”, att erkänna ett ”sammanbrott” eller något liknande? Fienderna, från reaktionärerna av den halvfeodala typen till mensjevikerna och andra riddare av 2 1/2-internationalen, påstår naturligtvis att så är fallet. Men de skulle inte vara våra fiender om de inte skrek ut sådana påståenden med och utan varje anledning. Den rörande enigheten mellan alla partier i denna fråga från feodalerna till mensjevikerna — är endast ett nytt bevis på att alla dessa partier i själva verket utgör en ”enda reaktionär massa” mot den proletära revolutionen.

Men även bland vännerna råder en del — ”villrådighet”.

Vi återuppbygger storindustrin och organiserar det direkta produktutbytet mellan den och småbondejordbruket, och främjar därigenom det senares församhälleligande. För att kunna återuppbygga storindustrin rekvirerar vi hos bönderna vissa kvantiteter livsmedel och råvaror som lån. Det är den plan (eller den metod, det system) som vi följt i över tre år, till våren 1921. Det var det revolutionära sättet att gripa sig an uppgiften, i den meningen att det gamla direkt och fullständigt slås sönder för att ersättas med en ny samhällsekonomisk struktur.

Från våren 1921 införde vi i stället för detta tillvägagångssätt, denna plan, denna metod eller detta system för handling (vi har ännu inte ”infört” utan håller ännu bara på att ”införa”, vilket man ännu inte helt förstår) ett helt annat tillvägagångssätt av reformistisk typ: den gamla samhällsekonomiska strukturen, handeln, småbruket, småföretagsamheten, kapitalismen slås inte sönder, utan handeln, småföretagsamheten, kapitalismen återupplivas samtidigt som vi försiktigt och successivt bemäktigar oss dem eller skaffar oss möjlighet att underkasta dem en statlig reglering *enbart i den mån de återupplivas*.

Det är ett helt annat sätt att gripa sig an uppgiften.

Jämfört med det tidigare, revolutionära tillvägagångssättet är detta reformistiskt (revolution är en sådan omdaning som slår sönder det mest grundläggande och väsentliga i det gamla och inte omdanar det försiktigt, sakta, successivt, med tanke på att slå sönder så litet som möjligt).

Man frågar sig: om vi, efter att ha prövat de revolutionära metoderna, erkänt deras misslyckande och övergått till reformistiska metoder, bevisar inte detta att vi överhuvudtaget förklarar att revolutionen var ett misstag? Bevisar inte detta att man överhuvudtaget inte skulle ha börjat med revolutionen, utan att man skulle ha börjat med reformer och begränsat sig till reformer?

En sådan slutsats drar mensjevikerna och deras gelikar. Men denna slutsats är antingen sofism och ett vanligt bedrägeri från garvade politikernas sida eller också barnslighet från politiska novisers sida. För den verkliga revolutionären ligger den största faran — och kanske rentav den enda faran — i att överskatta den revolutionära stämningen och att glömma gränserna och betingelserna för när man lämpligen och med framgång kan använda sig av revolutionära metoder. De verkliga revolutionärerna har oftast brutit nacken när de börjat skriva ”revolutionen” med stor bokstav, upphöja ”revolutionen” till något nästan gudomligt, tappa huvudet, tappa förmågan att helt kallt och nyktert bedöma, överväga och pröva i vilket ögonblick, under vilka omständigheter och på vilket

verksamhetsområde man måste handla revolutionärt samt i vilket ögonblick, under vilka omständigheter och på vilket verksamhetsområde man måste övergå till reformistisk verksamhet. De verkliga revolutionärerna går under (inte i betydelsen yttre nederlag utan i betydelsen inre sammanbrott för deras sak) endast i det fall — men går i detta fall ofelbart under — att de förlorar besinningen och inbillar sig att ”den stora, segerrika världsrevolutionen” absolut kan och måste lösa alla sina uppgifter av alla slag under alla omständigheter och på alla verksamhetsområden på revolutionärt sätt.

Den som inbillar sig något sådant är förlorad, ty det är en dumhet i grundfrågan, och under ett förbittrat krig (revolutionen är det mest förbittrade kriget) är nederlaget straffet för en dumhet.

Följer därav att ”den stora, segerrika världsrevolutionen” kan och måste använda endast revolutionära metoder? Det finns ingenting som motiverar det. Och det är direkt och ovillkorligen felaktigt. Oriktigheten är självklar på grundval av rent teoretiska satser, om man inte avlägsnar sig från marxismens grund. Oriktigheten bestyrks även av erfarenheterna från vår revolution. Teoretiskt: under revolutionen begås dumheter liksom vid varje annan tid, sade Engels, och han sade sanningen. Det gäller att göra så lite dumheter som möjligt och snarast korrigera dem som begåtts . . .⁶

Allt detta skrev Lenin 1921. Men samma idéer, låt vara i mera utvecklad form, besjälade denna bok. Tyvärr har inte allt som hände under dessa nu så avlägsna första fyra sovjetår förlorat sin aktualitet. Man kan inte undgå att se, att praktiskt taget alla de politiska och ekonomiska kriser, som drabbat vårt land under det senaste halvsekle (kriserna 1928-1932, 1952-1954, 1963-1964 liksom en rad andra krisfenomen nyligen), framför allt hängt samman med olika jordbrukspolitiska misstag och med en felaktig inställning till en rad viktiga problem inom jordbruksproduktionen och till dem som arbetar inom denna sektor. Det är anledningen till att vi ännu i dag inte har något överflöd av jordbruksprodukter, inget överskott av spannmål och kött, och det är anledningen till att vi måste köpa sådant från de kapitalistiska länderna. Det är givet att vi inte kan lösa dagens ekonomiska problem på samma sätt som på Lenins tid. Men det skulle inte skada om vi också i dag höll vissa av NEP-tidens erfarenheter i minnet.

⁶ Lenin: PSS, 44:221-223.

Förklaringar

Aleksejev, Michail V. (1857-1918), tsargeneral, generalstabschef 1915-1916, bekämpade tillsammans med Denikin sovjetregimen under inbördeskriget. *Alexander I* (1777-1825), tsar av Ryssland 1801-1825, ledde de ryska arméerna i krigen mot Napoleon.

Alexandra Fjodorovna (1872-1918), Nikolaus II:s gemål 1894. Avrättad tillsammans med sin familj.

Anarko-kommunister, en liten politisk grupp i Ryssland vid tiden för revolutionen.

Andra allryska sovjetkongressen hölls i Petrograd 25-26 oktober 1917. Den godkände överförandet av makten till sovjeterna, antog dekretet om freden och jorden, utsåg en ny regering (folkkommissariernas råd — samtliga bolsjevik) och valde en ny central exekutivkommitté med bolsjevikisk majoritet.

Antonov-Ovsejenko, Vladimir A. (1883-1939), medlem av RSDAP 1903, anslöt sig till bolsjevikerna i maj 1917, spelade en ledande roll i militära revolutionskommittén och under oktoberupproret; framstående i Röda armén under inbördeskriget; på 1920-talet en av ”vänsteroppositionens” ledare; gjorde avbön 1928; sovjetisk konsul i Spanien 1936 under spanska inbördeskriget, hemkallades till Moskva 1937 och arresterades kort därefter; arkebuserades sedan han vägrat underteckna en falsk bekännelse som skulle användas vid en skenrättegång.

Aprilteserna. Lenin var bland annat emot varje stöd åt den provisoriska regeringen och pläderade i stället för en sovjetrepublik. Teserna innehöll en rad förslag om övergångsåtgärder och taktik i detta syfte.

Armand, Inessa (1875-1920), bolsjevik, stod Lenin nära under första världskriget, hade ansvarsfulla befattningar i sovjetregeringen.

Avksentiev, Nikolaj D. (1878-1943), tillhörde SR-högern; inrikesminister i provisoriska regeringen juli—augusti 1917; ordförande i bondesovjeternas centrala exekutivkommitté; emigrerade 1918.

Babeuf, François (pseudonym: Gracchus, 1760-1797), fransk revolutionär, som pläderade för ekonomisk och politisk jämlikhet; organiserade ett hemligt sällskap 1795-1796 som arbetade för en egalitär kommunism. Organisationen avslöjades och Babeuf avrättades efter en långvarig rättegång. *Bebel, August* (1840-1913), en av tyska socialdemokratiska partiets grundare och främsta ledare, nära medarbetare till Marx och Engels, framstående i Andra internationalen.

Bellers, John (1654-1725), brittisk ekonom, kväkare, socialreformator.

Benes, Eduard (1884-1948), tjeckoslovakisk nationalistledare, nära medarbetare till Masaryk, som han efterträdde som Tjeckoslovakiens president 1935-1938; avgick och emigrerade till USA efter München-krisen; efter andra världskriget åter vald till president (1946-1948) avgick i juni 1948 strax efter kommunisternas maktövertagande.

Berdjajev, Nikolaj A. (1874-1948), före 1905 socialdemokrat, pläderade därefter för en mystisk och ”kreativ” filosofi; landsförvisades från Sovjetryssland 1922; emigrant i Frankrike.

Blanqui, Louis Auguste (1805-1881), fransk revolutionär, ledare för militanta hemliga organisationer, deltog i revolutionerna 1830, 1848 och 1871; utopisk kommunist.

Bolsjevik och mensjevik. Bolsjevikerna var ursprungligen en fraktion i Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet, vilken bildades på partiets Andra kongress 1903. Den ryska termen betyder ”majoritetsanhängare”; under kongressen vann bolsjevikerna, som leddes av Lenin,

en avgörande omröstning mot mensjevikerna ("minoritetsanhängarna"). Bolsjevikerna var de mera radikala och förordade en självständig arbetarpolitik; arbetarna skulle leda den demokratiska revolutionen tillsammans med bönderna — mot liberalerna och monarkin. Mensjevikerna pläderade för samarbete med liberalerna med motiveringen att Ryssland hade en relativt lång period av kapitalistisk utveckling framför sig. 1917 fungerade de båda fraktionerna som skilda partier.

Bontj-Brujevitj, Vladimir D. (1873-1955), en av RSDAP:s grundare, senare en av Lenins närmaste medarbetare; funktionär i sovjetregeringen 1917-1955; på ansvariga poster i Sovjetunionen fram till sin död.

Brest-Litovsk-freden. Ett fördrag om separatfred mellan Sovjetryssland och Centralmakterna (Tyskland, Österrike—Ungern och deras allierade) undertecknades den 3 mars 1918. Enligt fredsvillkoren ställdes Polen, Litauen, de baltiska staterna och delar av Vitryssland och Ukraina under tysk kontroll; de ryska trupperna skulle dras tillbaka från Finland och Ukraina; Sovjetryssland skulle betala ett stort skadestånd och upplösa sin armé. Sedan fördraget undertecknats ockuperade Centralmakterna Ukraina, där en marionettregering installerades.

Bunin, Ivan Aleksejevitj (1870-1953), rysk poet och prosaförfattare; nobelpristagare i litteratur 1933; i opposition mot den ryska revolutionen; i exil i Frankrike från 1919.

CEK = Centrala exekutivkommittén.

Dan, Fjodor I. (1871-1947), en av RSDAP:s första ledare; mensjevik; medlem av petrograd-sovjetens första exekutivkommitté 1917; arbetade efter oktoberrevolutionen i ett sovjet-kommissariat; lämnade Sovjetryssland 1922.

Dekabristupproret 1825, en revolt av ryska officerare, som bildat hemliga revolutionära sällskap under Napoleon-krigen. Revolten skulle ske i samband med Nikolaus I:s kröning i december (på ryska: dekabr) 1825; dess mål var en konstitutionell regering och en jordreform. Revolten slogs snabbt ned.

Dekretet om freden och *Dekretet om jorden* var sovjetregeringens första beslut (formulerade av Lenin), vilka antogs av Andra allryska sovjetkongressen den 26 oktober 1917. Fredsdekretet krävde en rättvis, demokratisk fred utan annekteringar och skadestånd — detta var villkoren för att fredsförhandlingar skulle inledas. Dekretet krävde fredsförhandlingar med det snaraste och en minst tre månader lång vapenvila. Dekretet krävde också ett slut på den hemliga diplomatin och förklarade, att sovjetregeringen hade för avsikt att publicera de hemliga fördrag som ingåtts av tidigare regeringar. Innehållet i Dekretet om jorden återges i kapitel 8.

Demokratiska konferensen och *Republikens råd* (eller Förparlamentet). Den demokratiska konferensen sammankallades av de mensjevikiska och socialistrevolutionära ledarna i centrala exekutivkommittén i september 1917 för att diskutera frågan om regeringsmakten (under Kornilov-revolten). Den hölls den 14-22 september i Petrograd och krävde bildandet av ett Förparlament (eller ett Republikens råd), som skulle fungera som rådgivande organ underställt den provisoriska regeringen tills en konstituerande församling sammankallats. Förparlamentet sammanträdde den 7 oktober och upplöstes under oktoberrevolutionen (den 25 oktober).

Denikin, Anton I. (1872-1947), tsargeneral, en av de främsta "vita" ledarna under inbördeskriget; överbefälhavare för Frivilligarmén i Kuban och Nordkaukasien; ledde 1919 en stor offensiv för att erövra Moskva men besegrades; emigrerade 1920.

Deutsch, Lev G. (1855-1941), grundade tillsammans med Plechanov gruppen Arbetets befrielse; RSDAP-ledare, senare mensjevik; försvarsvänlig under första världskriget; redaktör för Plechanovs *Jedinstvo* 1917; lämnade politiken efter oktoberrevolutionen; utgav

Plechanovs litterära kvarlåtenskap och skrev en bok om den ryska radikala rörelsens historia.

Direktoratet (De fems råd). Under den kris som utlösts av general Kornilovs revolt föreslog Kerenskij inrättandet av ett direktorat, en regering med endast fem ministrar, som tilldelades extraordinära fullmakter. Det var ett steg i riktning mot diktatur. Centrala exekutivkommittén motsatte sig till en början förslaget men accepterade det senare. Direktoratet bildades den 1 september.

Dubbelväldet. Dubbelväldet innebar att det fanns två organ (sovjeterna och provisoriska regeringen) vilka båda ansåg sig utöva regeringsmakten.

Duchonin, Nikolaj N. (1376-1917), tsargeneral, stabschef efter Kornilovs arrestering den 10 september 1917; överbefälhavare för de ryska arméerna den 3 november sedan Kerenskij gått under jorden; avsatt av sovjetregeringen; arresterad den 20 november; mördad av soldater.

Duman (officiellt riks- eller statsduman), parlament, godkänt av Nikolaus II under 1905 års revolution. Dess fullmakter var starkt begränsade och kunde upphävas av tsaren. Fyra dumor valdes, en 1906, två 1907 och den sista 1912 (denna fungerade alltså då februarirevolutionen utbröt 1917). Den första duman upplöstes i juli 1906, tio veckor efter det den bildats.

Durnovo, Pjotr N. (1845-1915), tsaristisk ämbetsman och högerpolitiker; inrikesminister 1905-1906, ansvarig för hårda åtgärder i syfte att undertrycka revolutionen; ledamot av tsarens statsråd 1906.

Dybenko, Pavel Je. (1889-1938), bolsjevik, ledare för Tsentrobalt, de revolutionära östersjömatrosernas organisation 1917, medlem av den militära revolutionskommitté som startade oktoberrevolutionen; spelade en nyckelroll under inbördeskriget 1918-1920; befälhavare i Röda armén från 1928 och tills han arresterades och avrättades under utrensningarna 1938.

Dzerzjinskij, Feliks E. (1877-1926), polsk revolutionär, medlem av RSDAP:s centralkommitté från 1906; efter oktoberrevolutionen ordförande i tjekan (säkerhetstjänsten).

Ententen, alliansen mellan Ryssland, Frankrike och England mot Tyskland och Österrike—Ungern under första världskriget.

Februarirevolutionen, då tsar Nikolaus II och monarkin störtades, utlöstes av massdemonstrationer bland arbetarna i Petrograd till vilka garnisonens soldater anslöt sig. Demonstrationerna började den 23 februari 1917 (enligt den ryska almanackan; enligt den västerländska: den 8 mars — västerländska historiker betecknar den därför ibland som ”marsrevolutionen”). Demonstrationerna fortsatte fram till 27 februari, då de upproriska arbetarna och soldaterna gripit makten i hela staden. Samma dag bildades en Arbetar-deputerades sovjet och en provisorisk kommitté i statsduman som maktens nya (och rivaliserande) centra. Marxisterna betecknar ofta februarirevolutionen som ”borgerlig”, eftersom den provisoriska regering som bildades efter den dominerades av politiska partier som representerade den ryska kapitalistklassens intressen.

Femte allryska sovjetkongressen hölls i Moskva 4-10 juli 1918.

Fourier, Charles (1772-1837), fransk socialist och reformator, pläderade för att samhället skulle organiseras i kooperativ.

Frederiks, greve Vladimir (1838-1922), finsk adelsman, chef för tsarens protokoll.

Förparlamentet, se Demokratiska konferensen.

Första allryska sovjetkongressen hölls i Petrograd 3-24 juni 1917.

Glebov-Avilov, Nikolaj P. (1887-1942), bolsjevik 1904, fackföreningsledare i Petrograd 1917,

post- och telegrafkommissarie i den första sovjetregeringen, senare partiledare i Leningrad; tillhörde oppositionen mot Stalin 1925 men gjorde avbön 1928.

Goremykin, Ivan L. (1839-1917), tsaristisk ämbetsman, en kort tid premiärminister sommaren 1905 och därefter 1914-1916.

Gotz, Abram R. (1882-1940), SR-ledare, senare ledare för SR-högern; ordförande i centrala exekutivkommittén i juni 1917; opponerade mot oktoberrevolutionen; arresterades 1920 och dömdes 1922, benådades och arbetade därefter i Sibirien 1925-1936; arresterades åter i samband med skenprocesserna i Moskva.

Gutjkov, Aleksandr L. (1862-1936), framstående industriman i Moskva, en av oktobristpartiets grundare och ledare; krigsminister i provisoriska regeringen mars—maj 1917; emigrerade 1918.

Herzen, Aleksandr I. (1812-1870), liberal-socialistisk kritiker och publicist; efter att som ung ha varit förvisad till Sibirien och deltagit i oroligheterna bland ryska intellektuella på 1840-talet emigrerade han 1847; bodde i Frankrike och England; grundade den första fria ryska pressen utomlands, publicerade tidskriften *Kolokol* (Klockan), som angrep tsarismen och hade ett betydande inflytande på de ryska radikalerna och narodnikerna på 1860-talet.

Izgojev, Aleksandr S. (1872—c:a 1939), högerextrem författare; landsförvisad 1922.

Izvestija (Nyheter), dagstidning utgiven av Petrogradsovjeten. Första numret utkom 28 februari 1917. Sedan den första centrala exekutivkommittén (CEK) valts blev den samtidigt också organ för CEK. Mellan februari- och oktoberrevolutionerna kontrollerades tidningen av mensjevikerna och SR. Därefter sovjetregeringens officiella organ.

Jakubovitj, Michail P. (1891—), bolsjevik före första världskriget, därefter mensjevik; pläderade efter oktoberrevolutionen för samarbete med bolsjevikerna; lämnade mensjevikerna 1920; hade ansvariga poster i sovjetregeringen; arresterades 1930 och dömdes 1931 på fabricerade anklagelser; överlevde Stalins fängelser och läger; frigavs 1953; delvis rehabiliterad 1956; har skrivit en mängd minnesanteckningar om sina erfarenheter men tillåts inte publicera dem. 1968 konfiskerade säkerhetspolisen flera av hans manuskript.

Jermolov, Aleksej P. (1772-1861), rysk general under Napoleon-krigen.

Julidemonstrationerna, spontana, halvt upproriska demonstrationer av väpnade arbetare, matroser och soldater i protest mot kriget och provisoriska regeringens politik 3-4 juli 1917, följda av ett försök från regeringens sida att krossa bolsjevismen.

Junidemonstrationen. SR:s och mensjevikernas ledare uppmanade på Första allryska sovjetkongressen att demonstrera den 18 juni 1917 till stöd för provisoriska regeringen och dess förberedelser för en offensiv mot tyskarna. Bolsjevikerna organiserade ett massdeltagande av missnöjda arbetare och soldater i demonstrationen, som i stort blev fientlig mot den provisoriska regeringens politik. De flesta av de 500 000 demonstranterna bar banér med bolsjevikiska slagord som ”slut på kriget” och ”all makt åt sovjeterna”.

Junioffensiven inleddes av provisoriska regeringen (med Kerenskij som krigsminister) mot tyskarna. Den började den 18 juni och var till en början framgångsrik, men tyskarna slog därefter tillbaka den, lyckades bryta igenom de ryska linjerna och tvingade ryssarna till oordnad reträtt. På tjugo dagar förlorade ryssarna omkring 60 000 man.

Kaledin, Aleksej M. (1861-1918), tsargeneral, ledare för Don-kosackerna, bland vilka han organiserade en kontrarevolutionär revolt efter oktoberrevolutionen. Besegrades i januari 1918 och begick självmord.

Kamkov, Boris D. (1885-1938), SR-ledare, under första världskriget internationalist; tillhörde SR-vänstern 1917; medlem av SR-vänsterns centralkommitté; en av organisatörerna av SR-

vänsterns revolt i juli 1918; dömd till tre års fängelse; arbetade senare som statistiker; arresterades och dömdes till döden vid en skenrättegång 1938.

Kautsky, Karl (1854-1938), ledande marxistisk teoretiker, inflytelserik i Österrikes och Tysklands socialdemokratiska partier; betraktades efter Engels död 1895 allmänt som den mest auktoritative marxisten i Andra internationalen; hade en pacifistisk men inte defaitistisk inställning under första världskriget; utrikesminister i den tyska socialdemokratiska regeringen en kort tid efter 1918; flyttade till Wien 1924; var emot oktoberrevolutionen och skrev en rad arbeten som angrep denna.

Kerenskij, Aleksandr F. (1881-1970), framstående radikal advokat före första världskriget; deputerad för trudovikerna i duman 1912-1917; anslöt sig till SR 1917; den förste socialist som vann inträde i den provisoriska regeringen, där han spelade en allt viktigare roll under 1917, i september som premiärminister och "högste överbefälhavare"; avsatt vid oktoberrevolutionen; flydde från Ryssland och levde därefter i exil i Frankrike och USA.

Kolegajev, Andrej L. (1887-1937), ledare inom SR-vänstern, jordbrukskommissarie i bolsjevikernas och SR-vänsterns koalitionsregering; bröt med SR efter deras uppror i juli 1918; anslöt sig till bolsjevikerna; hade ansvarsfulla poster under inbördeskriget och därefter; arresterades och dog under Stalins utrensningar.

Koltjak, Aleksandr V. (1874-1920), tsaramiral; ledare för den antibolsjevikiska militärdiktaturen i Sibirien 1918-1920; besegrades och avrättades av bolsjevikerna.

Kondratiev, Nikolaj D. (1892-193?), rysk ekonom, professor vid sovjetiska jordbruksakademien och chef för handelsforskningsinstitutet i Moskva efter oktoberrevolutionen. Hans teori om femtioåriga, självreglerande ekonomiska cykler väckte kontrovers på 1920-talet. 1930 arresterades han på fabricerade anklagelser; dog i fängelse.

Kornilov, Lavr G. (1870-1918), tsargeneral, befälhavare för Petrograds militärområde efter februarirevolutionen; befälhavare för de ryska styrkorna mot Österrike i juni; överbefälhavare den 18 juli; ledde en revolt mot Kerenskij 25 augusti-1 september men besegrades och arresterades; flydde efter oktoberrevolutionen; ledde en vit armé i Don- och Kubanregionen; stupade i strid.

Krasnov, Pjotr N. (1869-1947), tsargeneral; försökte på Kerenskijs begäran slå ned oktoberrevolutionen i Petrograd; ledde en revolt mot sovjetregimen i Donkosack-området 1918-1919; avgick och gick i exil i Tyskland.

Krivosjejin, Aleksandr V. (1857-1921), tsaristisk ämbetsman; nära medarbetare till Stolypin i dennes agrarpolitik; jordbruksminister 1908-1915; aktiv motståndare till oktoberrevolutionen; ledde en vit regering på Krim 1920; flydde till Frankrike efter sovjetsegern i inbördeskriget.

Kronstadtrevolten. I mars 1921 var örlogsbasen Kronstadt, som behärskar Petrograds (Leningrads) hamn, scenen för en matrosrevolt mot bolsjevikregimen. Rebellerna krävde "fria sovjeter", som inte dominerades av politiska partier, och opponerade mot en rad drag i krigskommunismen, bl a förbudet mot handel och spannmålsrekvisition. Bolsjevikerna krossade upproret men gjorde därefter eftergifter i form av NEP (Nya ekonomiska politiken).

Krupskaja, Nadezjda K. (1869-1939); deltog i marxistiska arbetarorganisationer i Petersburg på 1890-talet; gifte sig med Lenin 1896; arbetade tillsammans med denne i ledande organ i RSDAP och bolsjevikpartiet; efter oktoberrevolutionen på viktiga poster, speciellt inom undervisningsväsendet.

Krylenko, Nikolaj V. (1885-1938), bolsjevik 1904; folkkommissarie för krigsärendena 1917-1918; åklagare i de största politiska rättegångarna 1919-1931; justitiekommissarie i RSFSR 1931-1936; arresterad 1937 och arkebuserad utan rättegång.

Kulak, medelbonde, fattigbonde, ryska marxistiska termer för att beteckna klasskillnaderna på landsbygden. Kulaken (betyder ”knytnäve”) var en rik bonde, som arrenderade jord av andra, använde betald arbetskraft och i stor utsträckning producerade spannmål och livsmedel avsedda för marknaden. Medelbonden (”serednjak”) hade medelstora egendomar, använde sig huvudsakligen av familjens arbetskraft och sålde en del av livsmedelsöverskottet på marknaden. Fattigbonden (”bednjak”) hade inte tillräckligt med jord för att livnära familjen.

Kutuzov, Michail I. (1754-1813), general, befälhavare för de ryska arméerna under Napoleonkrigen.

Lafargue, Paul (1842-1911), fransk socialistledare och teoretiker; nära medarbetare till Marx och Engels; gifte sig med Marx dotter Laura; författare till ett stort antal böcker och broschyrer i politik, ekonomi, filosofi och i sociala och litterära ämnen.

Lander, Karl I. (1883-1937), bolsjevik 1905; kommissarie för statskontrollen 1918-1919; ansvarsfulla poster i sovjetregeringen 1920-1925.

Lieber, Michail I. (1880-1937), ledare för högermensjevikerna; försvarsvänlig under första världskriget; medlem av den första centrala exekutivkommittén; hade lägre befattningar inom den ekonomiska administrationen på 1920-talet; arresterad och avrättad under Stalins utrensningar.

Lobov, Semjon S. (1888-1937), bolsjevik 1913; verksam inom partiorganisationerna i Petrograd; vänsterkommunist vid tiden för freden i Brest-Litovsk; ledande poster inom tjeikan 1918-1920 och därefter olika regeringsbefattningar; död under Stalins utrensningar.

Lomov-Oppokov, Georgij I. (1888-1938), bolsjevik 1903; partiledare i Moskva 1917; justitiekommissarie i den första sovjetregeringen, senare funktionär vid sovjetiska ekonomiska institutioner; dog i fängelset under Stalins utrensningar.

Lunatjarskij, Anatolij V. (1875-1933), bolsjevik 1904 men gick ur partiet 1908 pga filosofiska och taktiska meningsskiljaktigheter; åter i bolsjevikpartiet 1917; utbildningskommissarie 1917-1929; innehade framstående regeringsposter, var också dramatiker och skrev mycket om konst, kultur, historia och politik.

Luxemburg, Rosa (1871-1919), ledare för det tyska socialdemokratiska partiets vänsterflygel; i fängelse i Tyskland under större delen av första världskriget pga pacifistisk verksamhet; en av grundarna av Spartakus-förbundet, som 1918 blev Tysklands kommunistiska parti; mördad under ett uppror i Berlin i januari 1919.

Lvov, furst Georgij E. (1861-1925), ledare för de konstitutionella demokraterna, premiärminister i provisoriska regeringen februari—juli 1917; emigrerade efter oktoberrevolutionen till Frankrike.

Majskij, Ivan M. (1884—), sovjetisk historiker och diplomat; ledande mensjevik under revolutionen; efter oktoberrevolutionen hade han en befattning i en antibolsjevikisk regering men anslöt sig till bolsjevikerna 1919; hade viktiga diplomatiska poster på 1920-talet; sovjetisk ambassadör i London 1932-1943; vice utrikeskommissarie 1943-1946.

Maklakov, Vasilij A. (1869-1957), framstående advokat och ledare för konstitutionella demokraterna; medlem av riksduman 1907-1917; utnämndes till ambassadör i Frankrike av provisoriska regeringen; opponerade mot oktoberrevolutionen och gick i exil 1917.

Martov, L. (pseudonym för Julij O. Tsederbaum, 1873-1923), en av RSDAP:s första ledare, redaktör för *Iskra*; från 1903 en av de främsta mensjevikledarna; senare ledare för mensjevik-internationalisterna 1914-1918; opponerade mot oktoberrevolutionen; emigrerade 1921.

Masaryk, Tomáš (1850-1937), tjeckoslovakisk nationalistledare, författare och filosof; ordförande i det revolutionära Tjeckoslovakiska nationalrådet under första världskriget; då

Tjeckoslovakien blev självständigt president i landet 1918-1935.

Mensjevikerna, se bolsjevikerna.

Michail Aleksandrovitj, storfurste (1878-1918), bror till Nikolaus II, som ab-dikterade till hans förmån; avstod 3 mars 1917 från tronen. Avrättad.

Militärkuppen i Omsk. I november 1918 störtades den antibolsjevikiska regimen i Sibirien, Direktoratet, bestående av SR och liberaler, och Koltjak blev diktator.

Militär revolutionskommitté, upprättades av Petrogradsovjeten i oktober 1917 (sedan bolsjevikerna fått majoritet i sovjeten). Den såg till att inga truppförflyttningar kunde ske i huvudstaden utan dess tillstånd. Upproret den 24-25 oktober, som gav sovjeterna makten, organiserades genom denna kommitté.

Miljukov, Pavel N. (1859-1943), rysk historiker och politiker, en av de konstitutionella demokraternas främsta ledare; utrikesminister i den första provisoriska regeringen februari—april 1917; samarbetade med de vita under inbördeskriget.

Miljutin, Viadimir P. (1884-1937), medlem av RSDAP, till en början mensjevik; bolsjevik 1910; jordbrukskommissarie i den första sovjetregeringen; arbetade för Komintern 1922-1924; viktiga poster under 20- och 30-talen; dog under Stalins utrensningar.

More, sir Thomas (1478-1535), engelsk statsman, författare, vars Utopia var en av de första beskrivningarna av ett kommunistiskt idealsamhälle.

Morelly, fransk 1700-talsförfattare, som publicerade sina arbeten anonymt; ingenting är säkert känt om hans liv; i sina skrifter pläderade han för avskaffande av privat ägande och arbete efter envars förmåga.

Morozov, Nikolaj (1854-1946), narodnik-ledare på 1870- och 80-talen; senare framstående vetenskapsman; stödde aktivt tsarens krigsansträngningar 1914-1917; direktor för ett sovjetiskt vetenskapligt institut 1918-1946.

Münzenberg, Willi (1889-1940), tysk socialistisk arbetare, sekreterare i Internationella socialistiska ungdomsförbundet 1914-1921, senare sekreterare i Kommunistiska ungdoms-internationalen; framstående i Tysklands kommunistiska parti och Komintern som propagandist; död under mystiska omständigheter i Frankrike sedan han 1938 utstötts ur kommunistpartiet därför att han vägrat att resa till Moskva under utrensningarna.

Nabokov, Vladimir D. (1869-1922), en av konstitutionella demokraternas ledare; medlem av provisoriska regeringen 1917; medlem av en antisovjetisk regering på Krim 1919; emigrerade 1920; mördad av en monarkistisk emigrant.

Narodniker, från 1870-talet beteckning för ryska socialister, som ”sökte sig till folket” (narod), fr a för att sprida socialistiska idéer i hopp om att kunna förmå bönderna att störta monarkin och förvandla Ryssland. Till skillnad från marxisterna ansåg narodnikerna att Ryssland kunde övergå direkt till socialismen (grundad på kommunägd jord) utan att passera det kapitalistiska industriella stadiet. 1905-1917 användes termen också som beteckning på partier eller grupper förknippade med ”bondesocialismen”, speciellt SR, trudovikerna och folksocialisterna.

Natanson, Mark A. (1850-1919), narodnik på 1860-talet; anslöt sig till SR; internationalist under första världskriget; kommissarie i bolsjevikernas och SR-vänsterns koalitionsregering 1917-1918.

NEP, Nya ekonomiska politiken, som lanserades av Lenins sovjetregering 1921. Den utmärktes framför allt av att bönderna tilläts sälja och köpa på den fria marknaden och fick betala en viss kvantitet spannmål eller andra livsmedel i skatt. Spannmålsrekvisition hade varit ”krigskommunismens” politik under inbördeskriget 1918-1920. NEP upphörde då Stalin

genomförde tvångskollektiviseringen och industrialiseringen 1929-1930.

Nikolaus II (1868-1918), den siste tsaren av ätten Romanov, som styrte Ryssland i trehundra år. Kröntes 1894. Avrättades tillsammans med sin familj.

Nogin, Viktor P. (1879-1924), framstående bolsjevik; ordförande i Moskvasovjeten 1917; handels- och industrikommissarie i den första sovjetregeringen; avgick i november 1917; senare ansvarig för textilindustrin.

Oktoberrevolutionen, bolsjevikrevolutionen som störtade den provisoriska regeringen den 24-25 oktober 1917 (enligt den västerländska almanackan: 6-7 november). Petrogradsovjetens militära revolutionskommitté grep makten samtidigt som Andra allryska sovjetkongressen inleddes; vid denna var bolsjevikerna och deras allierade SR-vänstern i majoritet. Kongressen förklarade omedelbart, att all makt nu tillhörde sovjeterna.

Oktoberisterna, ett parti, som fått sitt namn av att det stödde Nikolaus II:s manifest i oktober 1905; manifestet tillät att en riksduma upprättades. Partiet var för monarki och representerade den kommersiella, industriella och jordägande bourgeoisien; dess ledare var industrimagnaten Gutjkov i Moskva.

Osinskij, N. (pseudonym för Valerian V. Obolenskij, 1887-1938), bolsjevik 1907; partiaktivist bl a i Moskva; medverkade då vänsterkommunisterna skrev sitt program våren 1918; ansvarsfulla befattningar i sovjetregeringen, trots att han tillhörde den "demokratisk centralistiska oppositionen", senare också den trotskistiska; dödsdömd vid en skådeprocess 1938.

Owen, Robert (1771-1858), framgångsrik walesisk textilfabrikör; sökte förbättra arbetsförhållandena vid sina väverier i New Lanark efter 1814, grundade flera kooperativ; skrev flera arbeten om sina utopiska socialistiska idéer.

Peter den store regerade 1682-1725, utkämpade ett stort antal krig, berömd för att ha infört västerländsk teknik i Ryssland; grundade huvudstaden S:t Petersburg och förvandlade Ryssland till en av Europas stormakter.

Peter-Paulsfästningen, stort fästningsfängelse i Petrograd på en ö i Neva. Petrograd, Rysslands huvudstad 1712-1917, kallad S:t Petersburg före 1914 och Leningrad efter 1924.

Petrovskij, Grigorij I. (1877-1958), framstående bolsjevik; deputerad i riks-duman; arresterad 1914; efter oktoberrevolutionen inrikeskommissarie 1917—1919; därefter på en mängd viktiga parti- och regeringsposter.

Plechanov, Georgij V. (1857-1918), den ryska marxismens "fader"; verksam inom narodnikrörelsen på 1870-talet; motståndare till terrorpolitik i syfte att liberalisera Ryssland genom mord på tsaren; emigrerade 1880; grundade gruppen Arbetets befrielse 1883, vilken översatte marxistiska texter och propagerade för en socialdemokratisk arbetarrörelse. Då RSDAP bildades 1899-1903 samarbetade Plechanov med Lenin, men efter 1903 års kongress bröt han med denne och valde mensjevikernas sida. Senare intog han en självständig ställning och samarbetade en kort tid med Lenin 1912; under första världskriget var hans inställning ytterligt patriotisk och konservativ. Under revolutionen 1917 ledde han en grupp som utgav tidningen Jedinstvo (Enighet), som befann sig till höger om mensjevikerna i de flesta frågor.

Podvojskij, Nikolaj I. (1880-1948), medlem av RSDAP 1901, bolsjevik från 1904; ledde bolsjevikernas militära organisation i Petrograd 1917; medlem av den militära revolutionskommittén; deltog i erövringen av Vinterpalatset under oktoberrevolutionen; befälsposter under inbördeskriget och viktiga regeringsbefattningar efter detta.

Potresov, Aleksandr N. (1869-1934), medlem av marxistiska arbetarförbundet i Petersburg vid mitten av 1890-talet; framstående i RSDAP; mensjevik; under första världskriget försvarsvänlig och ledare för mensjevikernas högerflygel; emigrerade efter

oktoberrevolutionen.

Prodamet, ett monopolsyndikat i den ryska metallindustrin.

Produgol, ett monopolsyndikat i den ryska kolindustrin.

Progressister, politiskt parti i tredje och fjärde riksdumorna, representerande storbourgeoisien och godsägarna, på den politiska skalan placerat mellan de mera liberala konstitutionella demokraterna och de mera konservativa oktobristerna. En av partiets grundare var furst G. E. Lvov.

Progressiva blocket, 1915-1917 en allians mellan huvudparten av de deputerade i duman, vilka krävde en "regering med allmänt förtroende", som skulle kunna fullfölja kriget effektivare. Endast socialdemokrater och trudoviker — på vänsterkanten — och de ultrakonservativa "Svarta hundradenas" deputerade höll sig utanför blocket.

Protopopov, Aleksandr D. (1866-1918), en av Progressiva blockets ledare i duman 1915-1916; bröt senare med liberalerna; inrikesminister i september 1916; arresterad under februarirevolutionen, senare avrättad.

Provisoriska regeringen, en regering som föreslogs den 28 februari 1917 av riksdumans provisoriska kommitté. Sedan Petrogradsovjeten uttalat sitt stöd för den började den fungera den 3 mars, dagen efter Nikolaus II:s formella abdikation. I den första provisoriska regeringen ingick konstitutionella demokrater, oktobrister och personer lierade med dessa partier; den ende socialistiske medlemmen var Kerenskij. I maj bildades en koalitionsregering av liberaler och socialister, i juli en andra koalitionsregering. Efter Kornilov-revoltens krossande i september bildades den sista provisoriska regeringen, vilken störtades av oktoberrevolutionen.

Pugatjov, Jemeljan I. (1726-1775), ledare för en omfattande bonderevolt 1773 —1774 i Volga-regionen. Revolten slogs ned och Pugatjov avrättades offentligt i Moskva.

Rahja, Eino (1885-1936), Lenins finske livvakt, som organiserade hans flykt till Finland i augusti 1917. Kontaktman mellan Lenin och den bolsjevikiska centralkommittén från augusti och fram till oktoberrevolutionen. Tjänstgjorde i Röda armén under och efter inbördeskriget.

Raskolnikov, Fjodor F. (1892-1939), bolsjevik, ledare för partikommittén i Kronstadt 1917 och för de militanta östersjömatroserna; spelade en viktig roll under oktoberrevolutionen och inbördeskriget; diplomatiska poster på 1920- och 30-talen; sökte sommaren 1939 politisk asyl i Frankrike och skrev ett öppet brev där han fördömde Stalins skådeprocesser i Moskva; död under mystiska omständigheter.

Rasputin, Grigorij Je. (1872-1916), "helig man" från Sibirien, som fick inflytande över tsarfamiljen genom sin påstådda mirakulösa förmåga att stoppa den blödarsjuka tronarvingen Aleksejs blödningar. Hans inflytande vid hovet och därmed på landets politik blev en offentlig skandal. Mördades av högt uppsatta hovmän.

Razin, Stepan (Stenka) (1630-1671), ledare för en bonde- och kosackrevolt Volgaregionen 1670-1671. Revolten slogs ned, Razin tillfångatogs och avrättades.

Revolutionen 1905-1907 började med att arbetare i Petersburg marscherade till tsarpalatset med en fredlig petition. Massan besköts av regeringsstyrkor. Denna händelse — "Den blodiga söndagen" den 9 januari — framkallade en generalstrejk i Petersburg. Strejker, oroligheter och bonderevolter spred sig över landet. En riksomfattande generalstrejk utbröt i oktober 1905; efter denna meddelade Nikolaus II att han skulle godkänna en ny grundlag och val till en riksduma. Arbetarna började bilda egna råd (sovjeter) och i december gjorde arbetarna i Moskva (under ledning av bolsjevikerna och SR) ett försök till väpnat uppror för att störta monarkin. Upproret slogs ned och regeringen företog straffexpeditioner och massavrättningar. Oroligheterna och strejkerna fortsatte hela 1906 (då bonderevolterna fick t o m större

spridning än 1905) och in på andra halvåret 1907, då den revolutionära rörelsen slutgiltigt slogs ned.

Rodzianko, Michail V. (1859-1924), storgodsägare och ledare för oktobristpartiet; fjärde riksdumans ordförande; opponerade mot oktoberrevolutionen och stödde de vita under inbördeskriget; emigrerade till Jugoslavien 1920. RSDAP, se Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet.

RSFSR — Ryska sovjetiska federativa socialistiska republiken, Sovjetrysslands officiella namn från 1917 till 1922, då Sovjetunionen bildades. RSFSR är i dag namnet på den största av unionsrepublikerna.

Rumjantsev, Pjotr A. (1725-1796), rysk general, berömd för sina kampanjer mot turkarna under kriget 1768-1774.

Rykov, Aleksej I. (1881-1938), ledande medlem av bolsjevikpartiet; efter Lenins död ordförande i folkkommissariernas råd, 1924-1930; ledde högeroppositionen mot Stalin; gjorde avbön 1929; fick därefter lägre befattningar; avrättades efter den tredje stora skådeprocessen i Moskva.

Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet (RSDAP) var anslutet till Andra internationalen, förbjöds efter sin första kongress 1898, reorganiserades vid Andra kongressen 1903, där partiet splittrades i bolsjeviker ("majoritetsanhängare") och mensjeviker ("minoritetsanhängare").

Rysk-japanska kriget 1904-1905 blev följden av Rysslands och Japans rivalitet i Korea och Manchuriet; en serie av japanska segrar ledde till ett fredsavtal i september 1905, då Ryssland avträdde vissa territorier och rättigheter till Japan.

Setjenov, Ivan M. (1829-1905), rysk fysiolog och vetenskaplig materialist, förfäktade en psykologisk teori baserad på reflexerna, lik den som utvecklades av Ivan Pavlov på 1900-talet.

Sjljapnikov, Aleksandr G. (1884-1937), bolsjevikledare, organiserade Ryska byrån i Petrograd under första världskriget; medlem av Petrogradsovetens exekutivkommitté 1917; senare arbetskommissarie och på andra poster i sovjetregeringen; ledare för "arbetaroppositionen" i bolsjevikpartiet 1921; utstött ur partiet under Stalins utrensningar 1933; försvann under utrensningarna 1937-1938, sannolikt arresterad och skjuten.

Sjulgin, Vasilij V. (1878-1965), monarkist, emigrerade efter oktoberrevolutionen; återvände till Sovjetunionen mot slutet av andra världskriget; skickades till ett arbetsläger; benådades 1956. 1960-1961 publicerades i sovjetisk press hans artiklar som stödde sovjetregeringen med rysknationalistiska argument.

Skobelev, Michail D. (1843-1882), rysk general, berömd för sin roll under den ryska expansionen i Centralasien på 1870-talet och för sina segrar i rysk-turkiska kriget 1877-1878.

Skvortsov-Stepanov, Ivan I. (1870-1928), medlem av RSDAP 1896, aktiv bolsjevik i Moskva 1904-1917; förste finanskommissarie; hade viktiga regeringsposter; chefredaktör för viktiga sovjetiska tidningar 1925-1928; skrivit böcker om ekonomi och revolutionshistoria; utgav Marx Kapitalet på ryska.

Smolnyj-Institutet, tidigare skola för adelsdöttrar, i östra utkanten av Petrograd, sedermera platsen för Petrogradsovetens och CEK:s sammanträden.

Sokolov, Nikolaj D. Radikal advokat som försvarade arbetare i en rad arbetsrättsliga mål; som ordförande vid ett av Petrogradsovetens första sammanträden skall det ha varit han som skrev ned soldaternas krav och formulerade dem som den berömda Order nr 1.

Sorge, Friedrich Albert (1828-1906), deltog tillsammans med Marx och Engels i 1848-1849

års tyska revolution; emigrerade till USA; blev en av Första internationalens ledare och aktiv inom den amerikanska arbetarrörelsen.

Sovjet ("råd"), ursprungligen ett representativt organ för revolutionärerna i Ryssland. Den första arbetardeputerades sovjet bildades i Petersburg under 1905 års revolution. När februarirevolutionen bröt ut 1917 bildade soldater och arbetare sovjet; dessa slogs snart samman till Petrograds arbetar- och soldatdeputerades sovjet. Efter mönster av Petrogradsovjeten bildades arbetar- och soldatsovjet över hela landet, sedan också — huvudsakligen på SR:s initiativ — bondesovjet på landsbygden. Redan från början fick sovjeterna administrativa funktioner, eftersom arbetarna och soldaterna vägrade lyda order som inte auktoriserats av sovjeten. I dag har sovjeterna föga inflytande i Sovjetunionen.

Spiridonova, Marija A. (1884-1941), SR-ledare; sköt en tsaristisk ämbetsman som lett krossandet av en bonderevolt under 1905-1907 års revolution; tillbringade många år i en straffarbetskoloni; en av SR-vänsterns ledare 1917; arresterad efter SR-vänsterns revolt i juli 1918; senare benådad och lämnade politiken; åter arresterad under Stalins utrensningar; dog i ett läger.

SR, socialistrevolutionärerna. Det socialistiskt revolutionära partiet grundades 1902 av flera olika narodnikgrupper. Partiet var snarare bonde- än arbetarorienterat och attraherade starkt radikala intellektuella. Det var det största partiet i Ryssland 1917 och dominerade tillsammans med mensjevikerna sovjeterna fram till september 1917. Detta år utvecklades klart åtskilda höger- och vänsterflyglar inom partiet. SR-vänstern konstituerade sig som särskilt parti i november 1917 och ingick koalition med bolsjevikerna i sovjetregeringen; koalitionen bestod till mars 1918, då SR drog sig tillbaka i protest mot freden i Brest-Litovsk. I juli 1918 inledde SR-vänstern en väpnad revolt mot den bolsjevikiska sovjetregeringen, men revolten slogs ned. SR-maximalisterna var en extrem vänstergrupp, som lämnade SR 1905 och förfäktade åsikter liknande anarkisternas.

Stanitsa, större kosackby.

Steinberg, I. A. Tillhörde SR-vänstern, justitiekommissarie i bolsjevikernas och SR-vänsterns koalitionsregering.

Steklov, Jurij M. (1873-1941), bolsjevik fram till februari 1917 då han blev försvarsvänlig; hade senare framstående poster i sovjetregeringen; skrev ett verk om socialismens historia; föll offer för Stalins utrensningar på 1930-talet.

Stolypin, Pjotr A. (1862-1911), tsaristisk ämbetsman, premiärminister 1906; ledde undertryckandet av den revolutionära rörelsen; genomförde agrarreformer i syfte att uppmuntra uppkomsten av ett litet, välmående skikt av bönder, som skulle bli lojala mot regeringen; mördades av en polisagent, som utgav sig för att vara SR-terrorist.

Stürmer, Boris V. (1848-1917), premiärminister under större delen av 1916, tvingades avgå i november sedan han i riksduman brännmärkts som protysk.

Suchanov, Nikolaj N. (1882-1940), författare till detaljerade Anteckningar om revolutionen 1917. Trots att han var mensjevik stödde han oktoberrevolutionen. 1931 arresterades han och dömdes på fabricerade anklagelser; dog i fängelse eller arbetsläger.

Suvorov, Aleksandr V. (1729-1800), rysk general, berömd för sina fälttåg mot turkarna, polackerna och Napoleons arméer.

Sverdlov, Jakov M. (1885-1919), verksam inom det illegala bolsjevikpartiet från 1902; sekreterare i centralkommittén 1917; spelade en framstående roll under oktoberrevolutionen; ordförande i Sovjeternas centrala exekutivkommitté (formellt statsöverhuvud) 1918.

"*Säckbärare*". Det ryska ordet ("mesjotjntik") kommer av "mesjok" = säck. Säckbärarna var

personer som for omkring på landet, köpte upp livsmedel av bönderna och förde det i säckar till städerna för att sälja det till mycket höga priser; som "säckbärare" betecknades också bönder som fraktade spannmål till städerna för att sälja den. Verksamheten kallades "säckbärer" (mesjotjnitjestvo).

Tauriska palatset, slott i Petrograd (ursprungligen byggt av Katarina den stora åt furst Potiomkin, en av hennes gunstlingar). Här sammanträdde riksduman liksom Petrograd-sovjeten de första månaderna efter februarirevolutionen.

Teodorovitj, Ivan A. (1875-1937), medlem av RSDAP 1902, bolsjevik; livsmedelskommissarie i oktober 1917 men avgick i december; befattningar i jordbrukskommissariatet 1920-1928; generalsekreterare i Bondeinternationalen 1928-1930.

Teresjtjenko, Michail I. (1886-1956), ledande konstitutionell demokrat, medlem av provisoriska regeringen; finansminister mars—maj, utrikesminister maj—oktober 1917; arresterad under oktoberrevolutionen; flydde till Frankrike, där han var verksam som organisatör av den antisovjetiska sidan i inbördeskriget 1918-1920.

Tjajkovskij, Nikolaj V. (1850-1926), narodnikledare på 1870- och 80-talen; emigrerade; blev folksocialisternas ledare; återvände till Ryssland 1917; hade en patriotisk, försvarsvänlig inställning; opponerade mot oktoberrevolutionen; ledde en antisovjetisk regering i Nordryssland under inbördeskriget; emigrerade 1919.

Tjcheidze, Nikolaj S. (1864-1926), ledare för mensjevikgruppen i riksduman; förste ordförande i Petrogradsovjeten; ordförande i konstituerande församlingen i Georgien 1918; emigrerade 1921.

Tjekan, den första sovjetiska statssäkerhetstjänsten. Ordet är bildat av de ryska initialerna "Tj" och "K" i Tjrezvytjajna Kommissia (Extraordinära kommissionen).

Tjernov, Viktor M. (1876-1952), SR-ledare och teoretiker; jordbruksminister i provisoriska regeringen maj—september 1917; ledde en antibolsjevikisk regering i Samara 1918; emigrerade 1920.

Tjitjerin, Georgij V. (1872-1936), sovjetdiplomat; stödde SR under 1905-1907 års revolution; emigrerade; återvände i januari 1918; anslöt sig till bolsjevikerna; utrikeskommissarie 1918-1930.

Tolstoj, Lev N. (1828-1910), romanförfattare, religiös och filosofisk författare. Utvecklade sin teori om förhållandet mellan ledarna och massorna i Krig och fred.

Trippelalliansen, det diplomatiska blocket mellan Tyskland, Österrike—Ungern och Italien åren före första världskriget, i motsättning till Ententen (England, Frankrike, Ryssland).

Trotskij, Lev D. (1879-1940), en av de främsta ledarna inom RSDAP och den kommunistiska rörelsen; ordförande i S:t Petersburgssovjeten 1905; hade en politisk inställning som avvek från bolsjevikernas och mensjevikernas 1904-1907; anslöt sig till bolsjevikerna 1917 och spelade en huvudroll under oktoberrevolutionen; krigskommissarie 1918-1925; ledde vänsteroppositionen i partiet vid 1920-talets mitt; landsförvisad av Stalin 1929; blev stalinismens främste motståndare i den internationella kommunistiska rörelsen; grundade Fjärde internationalen 1938; mördades i Mexiko av en stalinagent.

Trudovikerna, politiskt parti, näst störst i den första duman (1906), anslöt till narodnik-traditionen och pläderade för jordfördelning enligt en arbetsnorm (trudovaja norma); stöddes av bönderna och den radikala medelklassen i städerna; i duman samarbetade trudovikerna först med de konstitutionella demokraterna, senare med socialdemokraterna i många frågor. De betraktade sig dock icke som socialister. Under första världskriget var de till största delen försvarsvänliga. Innan Kerenskij anslöt sig till SR var han trudovikledare i duman 1912-1917.

Tsereteli, Iraklij G. (1882-1959), mensjevik, medlem av Petrogradsovjetens exekutivkommitté; post- och telegrafminister i den första provisoriska koalitionsregeringen i maj—juni 1917; en av den georgiska mensjevikiska rörelsens ledare 1918; emigrerade 1919.

Tsiurupa, Aleksandr V. (1870-1928), medlem av RSDAP 1898; medlem av bolsjevikiska centralkommittén från 1923; viktiga regeringsposter från 1922.

Ustrjalov, N. V., professor, ingick i en antibolsjevikisk regering under inbördeskriget 1918-1920; emigrerade.

Verchovskij, Aleksandr I. (1886-1938), militärbefälhavare i Moskva i augusti 1917; krigsminister i augusti—oktober 1917; efter att först ha opponerat mot sovjetregimen anslöt han sig till Röda armén 1919; hade framstående militära poster.

Vesencha (VSNCh), Högsta folkhushållningsrådet, inrättat den 5 december 1917 för att organisera ekonomin och finanserna och leda arbetet inom alla ekonomiska organ. Lokala sovnarchozy (folkhushållningsråd) inrättades vilka sorterades under VSNCh.

Vinokurov, Aleksandr N. (1869-1944), medlem av RSDAP 1893; socialkommissarie 1918-1921; ordförande i Högsta domstolen 1924-1938; därefter verksam inom hälsovården.

Vinterpalatset, tsarens residens i Petrograd. Den provisoriska regeringen inrättade sig där i juli 1917.

Volodarskij, V. (1891-1918), aktiv medlem av RSDAP 1905-1913; under första världskriget internationalist och medlem av socialistpartiet i USA; anslöt sig till bolsjevikerna 1917; en av de främsta revolutionära talarna 1917/1918; en av Petrograd-bolsjevikernas ledare och kommissarie i sovjetregeringen; mördades av en SR-anhängare den 20 juni 1918.

Weitling, Wilhelm (1808-1871), tysk arbetarledare; pläderade för egalitär kommunism; organiserade de första kommunistiska grupperna i Tyskland.

Weydemeyer, Joseph (1818-1866), verksam inom den tyska och den amerikanska arbetarrörelsen, deltog tillsammans med Marx och Engels i 1848/1849 års revolution i Tyskland; emigrerade till USA efter revolutionens nederlag.

Zinovjev, Grigorij Je. (1883-1936), bolsjevikledare, medlem av partiets centralkommitté 1907-1927; Lenins närmaste medarbetare i exilen 1907-1917; återvände med Lenin till Ryssland i april 1917; opponerade mot Lenins krav på väpnat uppror men hade ledande poster i sovjetregeringen efter oktoberrevolutionen 1918-1926; ordförande i Komintern 1919-1926; en av ”den förenade vänsteroppositionens” ledare 1926-1927; utstött ur partiet men tilläts återinträda 1928; åter utstött 1932; arresterad 1934; dömdes på fabricerade anklagelser vid Stalins första skådeprocess i augusti 1936.